

VIGILIA

1996 / 8

Ezerszáz év a Kárpát-medencében

Balassa Péter, Békés Gellért, Bozsóky Pál, Csapodi Csaba,
Dávid Zoltán, Dobszay László, Gergely András,
Háy János, Kovács Géza, Koncz Lajos, Mezei Balázs,
Mohás Livia, Lukácsy Sándor, Sumonyi Zoltán
és Vajda György Mihály írása

1100 év a Kárpát-medencében

LUKÁCS LÁSZLÓ:	Európa befejezetlen része	561
BÉKÉS GELLÉRT:	Isten népe a magyar — ma is?	562
BOZSÓKY PÁL:	Találkozás a kereszténységgel (A honfoglalás és a kalandozások korában)	568
DOBSZAY LÁSZLÓ:	A magyarországi liturgia milleniuma	572
CSAPODI CSABA:	Magyarország és az európai egyetemek a középkorban	582
LUKÁCSY SÁNDOR:	Csete István, a magyar szentek prédikátora	585
DÁVID ZOLTÁN:	Ezerszáz év a Kárpát-medencében	591
VAJDA GYÖRGY MIHÁLY:	Magyarság és európaiság 1896 és 1996 között	596
MOHÁS LÍVIA:	Magna Mater, a koronás nő	602
GERGELY ANDRÁS:	Hanyatlás és fölemelkedés	604
BALASSA PÉTER:	Gyötrelmes vagy lankás emelkedő?	608
MEZEI BALÁZS:	A magyarság önértelmezéséről	613
KOVÁCS GÉZA:	Árpád üzenete	619
KONCZ LAJOS:	Prohászka és a századforduló	623

SZÉP/ÍRÁS

HÁY JÁNOS:	A nemzetkrónika harmadik kötete	627
SUMONYI ZOLTÁN:	Az Isten alkuszik (<i>rádiójáték; részlet</i>)	633

SZEMLE

(a részletes tartalomjegyzék a hátsó borítón)	637
---	-----

Európa

„befejezetlen” része

LUKÁCS LÁSZLÓ

Hódítók vagy leigáztottak? Barbár ázsiaiak vagy művelt európaiak? Keresztények vagy pogányok? Egy évezred keresztény és európai hagyományával a hátunk mögött is tucatnyi változatban vetődnek föl ilyen kérdések

Kik is vagyunk valójában? Az idei kettős jubileum újra alkalmat ad a számvetésre. De vajon megvan-e az objektív helyzetkép felvázolásához szükséges széles látókörünk, az elmélyült reflexióhoz szükséges nyugalomunk? Megvannak-e a tájékozódáshoz szükséges szilárd pontjaink? Van-e bennünk valódi szándék és el-tökéltség, elégséges tehetség és kellő igyekvés ahhoz, hogy ezt a munkát vállaljuk, s eredménnyel el is végezzük?

Szűkre szabott keretei között a Vigilia úgy csatlakozik az ünneplés-hez, hogy fölillant néhány szempontot a múltból, a jövő tanulsága-ként. Sajátos szempontként kínálkozik a visszapillantás a száz évvel ezelőtti milleniumi ünnepekre. Hogyan ünnepeltek, milyen képet alkottak a jövőről akkor? Hogyan alakult végül ez a lassan lezáruló évszázad? Milyen esélyei lehetnek az országnak a jövő évszázadban?

Hat évvel 1990 után sem fogtuk még fel, hogy valódi történel-mi fordulat lehetőségéhez jutott hozzá az ország. Jászi Oszkár a század elején Európa befejezetlen részének nevezte ezt a térséget, amelyik most vált (újra) szabaddá. Vajon mikorra sikerül „befe-jezni”, teljessé tenni Európát az Atlanti-óceántól az Urálig?

Sokak szorgos munkájának eredményeként történelmünk esemé-nyeit ismerjük: tudjuk, mi történt velünk, s mit (nem) tettünk mi. Sokféle szempontból elemezték-értékelték is a Kárpát-medence és Közép-Európa történiáját. Hullámhegyek és -völgyek követték egymást történelmünkben. Voltak pillanatok, amikor Európa nagyhatalmává lett az ország, máskor meg szinte letörlődött az európai országok térképéről. Egy ország legfontosabb érték mérője azonban nem területének nagysága, földrajzi elhelyezkedése, gaz-dasági netán katonai ereje, a többi ország közötti „rangja”. Igazi értéke a tagjaiban, a belőlük s általuk épített kultúrában rejlik.

„Az ország sorsa végülis az embereken fordul meg, akikből a nem-zet áll”, írja Sík Sándor, és Széchenyit idézi: „Ne keressük mentőnket sehol is egyebütt, mint saját, vagy inkább személyes erőnyeinkben s lel-ki felsőbbségünkben; személyes tulajdonunkban mondom, mert nemzet-nek erőnye és felsőbbsege csak annyiban van, amennyiben lehető leg-több egye tagja ugyancsak betölti saját helyét férfiúilag és szeplőtlen.”

Nemzeti himnuszunk: imádság. Valahányszor énekeljük, a tör-ténelem Urától kérjük: „Isten, áldd meg a magyart!”

Isten népe a magyar — ma is?

BÉKÉS GELLÉRT

Született 1915-ben Budapesten. Teológus, bencés szerzetes. 1933-40 között a római Szent Anzelm Egyetemen filozófiát és teológiát hallgatott. 1940-46 között a pannonhalmi gimnázium és a teológiai főiskola tanára. 1946 óta a Szent Anzelm Egyetem, 1979 óta a Gergely Egyetem teológiai tanára. Legutóbbi írását 1996. 4. számunkban közzöltük.

Mi értelme van ennek a kérdésnek? Lehet-e egyáltalán Isten népéről beszélni korunk társadalmi és politikai körülményei közt? A vallás merőben magánügy. A népnek, mint társadalmi közösségnek, úgy tűnik, semmi köze a valláshoz.

Am ha népünk ezer esztendőes keresztény múltjára gondolunk, és azt is tudomásul vesszük, hogy friss vallási érdeklődés jelentkezik a fiatalság körében, aligha térhetünk ki a kérdés elől: vajon az olyan hagyományos eszmék, mint Krisztus népe, Mária országa, Szent István keresztény állama ma már csak a középkori gondolkodás idejétmúlt emlékei, tiszteletreméltó, de elavult régiségek? Van-e ezekben az eszmékben olyan szellemi és erkölcsi érték, sőt olyan társadalmat formáló és megtartó erő, amit ma is időszerűnek és hatékonynak tekinthetünk? Úgy tűnik, hogy idejük lejárt: az újkori gondolkodásban olyan mély a hasadás a vallás és a politika, az egyház és az állam, a *sacrum* és a *profanum* között, hogy joggal megjegyezhető: kár szekularizált világunkban az ilyen kérdéssel foglalkoznunk.

De bármily időszerűtlenül hangzik is a kérdés, mégis felvetem, már csak azért is, mert az Isten népéről szóló bibliai tanítás erős visszhangra talált a II. Vatikáni zsinaton, és az egyház teológiai megértésének ez az egyik vezéreszméje.

Am teológiai értelemben megalapozott választ csak akkor lehet adni a kérdésre, ha a bibliai tanítás gyökeréig nyúlunk vissza, s ennek alapján kérdezzük, hogy milyen értelemben lett a múltban Isten népe a magyar, és milyen értelemben beszélhetünk erről még ma is.

Isten népe az ószövetségi teológiában

A zsidóság történetében döntő jelentőségű az a tény, hogy nemzeti önállóságának eredete és Istenhez tartozása elválaszthatatlanok egymástól: *akkor és azért* lett önálló nemzet a zsidó, *amikor és amiért* Isten népe lett. Magát a történeti eseményt Mózes második könyve, az *Exodus* mondja el 7-15. fejezetében. Ez a zsidó *pésah*, latinosan *pascha*, magyarul a húsvét története. A szó eredetileg átvonulást jelent, mert az Egyiptomból történt kiszabadulás éjjelén Jahve büntető angyala átvonult a báránnyal megjelölt zsidó házak közt, és csak az őket szolgátságban tartó egyiptomiak elsőszülöttjeit sújtotta. Ezt az átvonulást követi a kivonulás (*exodus*): a fáraó

Mózes követelésére és az isteni csapások hatására végül is szabadon bocsájta a zsidó népet. A felszabaduláshoz és kivonuláshoz fűződő vallási élmény, vagyis a gondviselő isteni közbelépés közös megtapasztalása az a döntő tényező, ami az Isten népe eszméjét belegyökerezteteti a zsidó nép történeti tudatába. Ez visszhangzik Mózes hálaadó énekében: Izrael mindörökké királyává választja Jahvét, önmagát pedig az ő tulajdonának és örökségének, Isten népének tekinti (Kiv 15).

A zsidók nemzetté válása

A felszabadulás és kivonulás vallási élményét a Jahvéval kötött szövetség pecsételi meg. Ez a szövetség voltaképpen a zsidó nép teokratikus alkotmánya: ez teszi önálló nemzetté a zsidóságot, de ez avatja egyúttal Isten tulajdonává, szent néppé, papi királysággá is (vö. Kiv 19, 5-6). E szövetségnek alapja a ki nem érdemelhető, szabad isteni kiválasztás (MTörv 7,7-8), Jahve népe iránt érzett kivételes szeretetének önkéntes megnyilvánulása.

Ez a szövetséggel felajánlott isteni szeretet azonban igényes, és nem feltétel nélkül való: Izrael csak akkor lehet a szövetség népe, ha készségesen elfogadja Isten tízparancsát és egyéb törvényeit (vö. Kiv 20). Izrael vállalja a feltételeket, s ezzel létrejön a szövetség: az az istenuralom, amely önálló nemzetté teszi, és Isten népévé avatja a zsidó népet (vö. Kiv 24, 3-8). A szövetség első gyümölcse a salom: a béke rendezett viszonya Isten és az ő népe között.

A szövetségből eredő istenuralom vallási és erkölcsi feltételei nyilván követelményeket állítanak Izrael elé. A legelső az, hogy *tanújele* legyen az egy igaz Istennek és mindenható uralmának a pogány népek közt. E tanúságtételnek kifejezetten *kultikus jellege* van. A szövetség nemcsak szent néppé, hanem »papok királyságává«, papi nemzetté is avatja a zsidó népet. Ez nem valami papi osztályuralmat jelent, hanem a nép *általános papságát*: egész Izrael az Isten szolgálatára szentelt nép, s arra hivatott, hogy liturgikus kultuszával elismerje Isten uralmát, és tanúskodjék róla a pogány népek között. Ezt a kultikus tanúságtételt az Isten parancsai iránt való engedelmességnek, a rendezett *erkölcsi élet* tanúságtételének kell kiegészítenie (Kiv 19, 3-8).

A szövetség betartása és megszegése

Az üdvösség ószövetségi története azonban nemcsak Isten nagylelkű szeretetéről, gondviselő jóságáról beszél, hanem a *zsidó nép bűnös hűtlenségéről és törvénszegéséről* is tanúskodik. Már az *Exodusban* olvassuk (Kiv 32), hogy Izrael, alighogy szövetségre lép Istennel, máris megszegi azt, amit ígért. Mózes közbenjárására Isten ugyan megbocsát a népének, de ezzel megkezdődik a szövetség sajátos bibliai dialektikája: a hűség és hűtlenség, bűn, a büntetés és a megbocsájtás egymást vitató menete, ami vörös fonálként húzódik végig a zsidó nép egész történetén. Úgy tűnik, hogy a megbocsájtó isteni szeretet hiábavaló: Izrael végül mégsem tér meg a szövetség Istenéhez. Jahve szeretete és üdvözítő szándéka azonban nem hiúsulhat meg. Az isteni büntetések és

nemzeti katasztrófák idején egyre tisztábban hangzik fel a prófé-
ták ajkán a végső üdvösség messiási ígérete.

Az ószövetségi tanítás szerint tehát azért Isten népe a zsidó,
mert azt a hivatást kapta Istentől, hogy nemzeti létének teokrati-
kus alkotmányával, vallási kultuszával és társadalmi életének er-
kölcsei rendjével megalapozza és valóra váltsa Isten üdvözítő ural-
mát saját életében, és — egyetemes küldetésésként — a pogány né-
pek közt az egész emberiség életében.

A Messiás újszövetségi népe

Jézus küldetésével beteljesednek az *Ószövetség* messiási ígéretei, de
másként, mint ahogy a korabeli zsidóság várta. A messiási igehir-
detés első szava erről szól: „Az idő betelt: közel van Isten országa.
Térjete meg és higgyetek az üdvösség jóhírében” (Mk 1,15). Jézus
keresztre feszítése tanúsítja, hogy a korabeli zsidó nép, akkori ve-
zetőit követve, nem fogadta el a beteljesülés jóhírét. De éppen e
visszautasítás által vált valóra a messiási üdvösség. Péter apostol
első pünkösd-i beszédében ezt nyíltan ki is jelenti a jeruzsálemi nép
előtt: „Tudja meg Izrael egész háza teljes bizonyossággal, hogy Isten
Úrrá és Messiássá tette azt a Jézust, akit ti keresztre feszítettetek”
(ApCsel 2,36).

A jézusi szövetség

Jézus személyében és húsvéti misztériumában ő maga az új és
örök szövetség Isten és ember közt, mert benne Isten egészen az
emberé lett, az ember pedig egyszer s mindenkorra az Istené. De
kérdés, hogyan válik valósággá Jézus műve az emberiség életé-
ben? Miképpen lesz az ember az új és örök szövetség részese?
Hogyan leszünk mi Isten népe és országa? A választ már Péter
apostol megadta imént idézett pünkösd-i beszédében: aki hittal el-
fogadja Jézusban a Messiást, aki megtér és megkeresztelkedik az
ő nevében, akár zsidó, akár pogány, az részese lesz a szövetség-
nek, tagja Isten népének, polgára Isten országának. Ennek az új
népnek tulajdonítja az apostol mindazt, amit Mózes az ószövetsé-
gi népről mondott: „Ti vagytok a választott nemzetség, a királyi
papság, a tulajdonul lefoglalt nép, hogy annak dicsőségét hirdes-
sék, aki a sötétségből csodálatos világosságára hívott meg tite-
ket. Ti, akik azelőtt nem voltatok nép, most Isten népe vagytok.
Ti, akik azelőtt nem nyertetek irgalmat, most irgalomra találtok”
(1Pt 2,9-10).

A hűség

Isten azonban újszövetségi népétől is hűséget vár. A Krisztus-
ban kötött szövetség örök érvényű és felbonthatatlan: ő, aki im-
már az Atya dicsőségében él, nem lehet, s földi életében sem le-
hetett szövetségszegő — de népe hűtlen lehet, s gyakran az is.
Zarándokútra hivatott ez a keresztény nép: arra, hogy Krisztus
nyomában járjon. S ez az út, a keresztségi szövetségre lépéstől az
Isten mennyei országának beteljesedése felé vezet: Krisztus által
ugyan „szabad utunk van egy Lélekben az Atyához” (Ef 2,18), de

**Az egyház mint
koinonia**

sokszor fárasztó ez az út, és könnyű letérni róla. Az üdvösség kegyelmét emberi természetünk „törekeny cserépedényében” (2Kor 4,7) hordozzuk: a bűn és megigazulás, a halál és új élet evangéliumi dialektikájában élünk, amíg be nem teljesül a *Jelenések könyvének látomása*, a mennyei Jeruzsálem (21,3-4).

Isten népe szervezett intézményként mint egyház él a világban. Igaz, az egyház elsősorban isten-emberi közösség (*koinonia*): a szövetség népének közössége Krisztusban Istennel és ebben az isten-közösségben a tagok közössége egymással. Mégis, ez a közösség látható szervezatként, Szent Ágoston szavával mint *civitas Dei* él a változó társadalmi viszonyok közt. Nyilvánvaló, hogy mint szervezett intézménynek, bizonyos emberi viszonyt kell kialakítania azzal a néppel és társadalommal, sőt azzal az állami szervezettel, amelynek keretében él, már csak azért is, mert a keresztények ugyanannak a társadalomnak a tagjai, ugyanannak az államnak a polgárai.

Ennek a viszonyoknak kialakításában állandó kísértés fenyegeti az egyházat: egyfelől a társadalmi és politikai uralomra törekvés kísértése, másfelől az adott társadalmi és politikai körülmények szolgálalkú elfogadása. Az első az egyház szabadságának és társadalmi cselekvésének jogos igényét viszi túlzásba, és egykönnyen vallási türelmetlenségbe torkollik. A másik az egyház társadalmi szolgálatra irányuló hivatását értelmezi helytelenül, és lemond a közhatalom ideológiai vagy adminisztratív visszaéléseinek kritikájáról ott is, ahol pedig joga és kötelessége volna a tiltakozás.

A prófétai hivatás

Isten népének ezért missziója, sőt prófétai hivatása van a világban: nemcsak arra kell törekednie, hogy Krisztushoz térítse az egyént, hanem arra is, hogy keresztény szellemmel hassa át a társadalmat. Mindezt azonban úgy kell tennie, hogy — a Teremtőtől rendelt természetjog alapján — tiszteletben tartsa a népek sajátos történeti hagyományait és jelen társadalmi életének körülményeit, valamint az egyén lelkiismereti szabadságát. Ezért Isten újszövetségi népének sem lehet más feladata a világban, mint hogy liturgiájával, életének rendjével és társadalmi szolgálatával tanúságot tegyen Isten és ember Krisztusban megvalósult szövetségéről, hirdesse a népek közt a krisztusi üdvösség örömhírét, s ezzel Isten üdvözítő uralma alatt az ő országába gyűjtse az emberiséget.

Isten népe a magyar — a múltban és ma

Szent Istvánt nemcsak politikai bölcsessége, mint apját Gézát, hanem vallási meggyőződése is arra indította, hogy Krisztus hitére térítse a magyar népet. Módszerét itt nem vitatjuk: hasonló volt a többi keresztény hitre tért középkori fejedelem módszeréhez, és megfelelt a kor magyar vonatkozásban is sajátos társadalmi és po-

litikai viszonyainak. A történelmi tény az, hogy megkeresztelkedésével a magyar nép, mint előtte a középkor több más nomád népe, a szent király szavára szinte intézményesen lett kereszténnyé. Ez kettős következménnyel járt: az egyik teológiai, a másik társadalmi és politikai jellegű.

A magyar mint szövetségi nép

A teológiai következmény a fentiek értelmében nyilvánvaló: a Krisztushoz tért magyar az Újszövetség népének tagja lett, és az evangéliumi üdvösség útjára lépett. Ám ami magyar vonatkozásban sajátos, az ennek a lépésnek a hasonlókhöz viszonyítva kifejezetten *intézményes* jellege. István, túl az egyéni döntésen, az egész nép nevében döntött: országa egész társadalmát a krisztusi hit és erkölcs üdvös igájába fogja. Mint egykor Mózes a zsidó népet, úgy István a magyart az isteni szövetség népévé avatta, nyilván azzal a különbséggel, hogy a magyarság esetében nem egy nép szövetségéről van szó, hanem — a többi keresztény néppel együtt — részesedésről az egyetemes krisztusi szövetségben. E különbség ellenére mégiscsak úgy él a magyar köztudatban, hogy a magyar nép István által sajátosan is Isten népe lett, mert, mint a zsidó nép múltjában, a magyaréban is a nemzetté válás és az államalkotás ténye szervesen összefonódik az Istennel kötött szövetség vallási eseményével. A Krisztushoz tért magyar nép akkor lett önálló nemzetté és szervezett állammá, amikor Isten népe lett. A szent korona voltaképpen e kettő belső összetartozásának a szimbóluma.

Ennek következménye, hogy egyéni sorsunkon túl történelmi létünk megpróbáltatásait, nemzeti tragédiáinkat is szinte ösztönszerűen úgy látjuk, mint egyfajta osztozást Krisztus sorsában. Nemzeti sorsunkat a bűn, bűnhődés és megigazulás, a pusztulás és új remény, a halál és megújuló élet evangéliumi dialektikájában értelmezzük, és — Krisztussal azonosulva — úgy érezzük, hogy ő újra szenved népével. Ám ha vele azonosulva viseljük el a szenvedést, üdvösségében is bizton részesülünk.

Az istváni tett

Népünknek a szent király döntése alapján történt intézményes Krisztushoz térése — amit még csak jobban kiemel országunk felajánlása Szűz Máriának — sajátos értelemben is az Isten új szövetségének népévé avatta a magyart. A sajátosat pontosan abban látom, hogy a magyar állam megalapítása és a magyar nép Krisztushoz térése, mint két történelmi tény, elválaszthatatlanul összetartozik. Ám kapcsolatuk, akárcsak Isten minden más kegyelmi ajándéka, amint a múltban, a jelenben sem hat önmagától. Amit István tett, az nemcsak történelmi, hanem vallási értelemben is elkötelezettséget jelent. Követelményként és hivatásként jelentkezett a múltban, s úgy jelentkezik ma is, mint minden magyarhoz intézett, tudatos állásfoglalásra, hivatásszerű döntésre szóló kihívás.

István tettének társadalmi és politikai következményeit már sokkal nehezebb értelmezni. Kétségtelen, hogy döntése a középkori *respublica christiana*, a keresztény népek közösségébe fűzte a

magyar népet. Ebben a közösségben egyrészt a kereszténység vallási és erkölcsi eszméi teljesen átjárták a társadalmi életet és a politikai gondolkodást, másrészt viszont a megtért népek társadalmi és politikai hagyományai is erősen hatottak az egyházi intézményekre. A *sacrum* és a *profanum* oly mértékben szövődött össze e korban, hogy szinte elvegyült egymással. A határok elmosódását mi sem mutatja jellemzőbben, mint a pápa és a császár, a kölcsönösen egymásba fonódó lelki és világi hatalom szüntelen küzdelme egymással. Szent István keresztény államában is teljesen összefonódott a kettő: együtt élt és küzdött is egymással századokon keresztül.

A *sacrum* és *profanum* szétválasztása

Ma viszont, az újkor szekularizációs, merőben evilági eszméinek hatására megtanultuk a *sacrum* és a *profanum* élesebb megkülönböztetését. Megtanultuk, hogy evilági javainknak önállósága és sajátos értéke van, s ezt meg kell becsülnünk, akár a tudomány és technika eredményeiről, akár társadalmi és politikai intézményekről vagy emberi jogokról és lelkiismereti szabadságról legyen szó. Ma elfogadjuk, hogy vallás és kultúra, egyház, társadalom és állam történeti létünknek olyan valóságai, amelyeket el lehet, sőt el is kell egymástól választanunk, mégha hordozójuk, az ember miatt állandóan és kölcsönösen hatnak is egymásra.

A mai ember küldetése

Ám amit ma könnyen elfelejtünk, az ezeknek az értékeknek az eredete és végső rendeltetése. A keresztény ember, s vele minden istenhívő vallja, hogy gyökerében minden emberi érték a teremtő Isten ajándéka, s evilági javainknak végsősoron Isten üdvözítő szándékát kell szolgálnia. A keresztény ember a szekularizált világban egészen új feladat előtt áll: az Apostol tanácsát követve — „vizsgáljatok meg mindent, s amit jónak ítélték, azt tartsátok meg” (1Tesz 5,1) —, a krisztusi tanítás kritikai mérlegén kell megvizsgálnia mindazt, amit a mai világ értéknek hirdet, és lelki, a Szentlélektől származó érzékenységgel kell megkülönböztetnie a valódit a hamistól, a jót az ártalmastól. Sajátos prófétai küldetése szerint rá kell mutatnia arra, ami valódi értéke az embernek, s küzdenie kell azért, hogy ezek szolgálják is az ember evilági javát és létének végső beteljesedését.

Mi következik mindebből? Állíthatjuk-e szekularizált korunkban, ma is Isten népe lehet a magyar? Úgy vélem, hogy a szent király döntése ma is érvényben van: érvényben mint elkötelezettség és hivatás. Isten népe maradunk és lehetünk ma is. A hűséges „maradék”, a krisztushívő lelki ember értelmes meggyőződésével és prófétai kritikájával szembe mer nézni ezzel a kulturális, társadalmi és politikai valósággal, amiben népünk ma él. Az igazság és a szeretet evangéliumi szellemében vállalnunk kell népünk szolgálatát, de tudnunk kell küzdeni is érte, ha kell. Időszerű örökségünk és hivatásunk, hogy a krisztusi szövetségben ma is Isten népe legyünk.

Találkozás a kereszténységgel

BOZSÓKY PÁL

(A honfoglalás és a kalandozások korában)

Született 1922-ben Segesden. Párizsban élő ferences paptanár. Közölt írása részlet a *Magyarok útja a pogányságtól a kereszténységig* című tanulmánykötetéből.

¹Moravcsik Gyula:
*A honfoglalás előtti
magyarság
és a kereszténység,*
In: *Szent István
Emlékkönyv, I.*
188—189.

²Luz, Pierre de: *Histoire
des papes*, Paris,
1960, I. 80—109.

A magyarok jóval a honfoglalás kora előtt találkoztak a kereszténységgel. 530-ból említik az örmény krónikák, hogy két püspök, Quarduct és Maq már hirdették az evangéliumot a kazár birodalom határán élő „onogur népek közt”, de ennek emléke a magyar hagyományokban és legendákban nem maradt fenn.¹

Jóval később a szlávok két nagy apostola, Cirill és Metód, Kocel fejedelem birtoka, valamint Bizánc és Róma közti utazásai során kétszer is találkozott magyar csapatokkal, de a magyarok közt ők sem tudtak sikert elérni. Kocel nevéhez fűződik Cirill és Metód szlávok közötti tevékenységének egyik fontos szakasza. Kocel nem akart szembeszállni Rómával, ám úgy próbálta magát Cirill és Metód segítségével némileg függetleníteni a bajor-német-szász papoktól és püspököktől, hogy szláv nyelven hirdették az Evangéliumot és szervezték meg a liturgiát abban a reményben, hogy egy erős és népes egyház láttán a papság nem habozik majd püspöki vagy talán érseki rangra emelni a vezetőjét. II. Adorján (867—872) és VIII. János (872—882) pápa több igazoltatás után támogatta a két testvér által megkezdett munkát, de a célt mégsem érték el, mert V. István pápa (885—891) ebben a szakadás veszélyét látta, és a kísérletet leállította.²

Cirill halála után Metód megkapta ugyan Sirmium és Pannonia püspökének címét, de székhely nélkül. Egyháztartományát sohasem tudta valójában megszervezni, mert Sirmiumban bizánci püspök ült, nyugaton pedig hamarosan elvesztette politikai támogatóját, s őt magát személyében támadták. Menekülnie kellett saját missziós területéről. Élete végén pápai jóváhagyással Bizáncba ment, majd visszatért Moráviába, ahol 885 áprilisában meghalt. Tanítványait kiutasították, úgyhogy Bulgáriában kerestek és találtak menedéket. Wiching, az utolsó sváb származású nyitrai püspök is elhagyta püspöki székét politikai okok miatt, és töredék források szerint már 893-ban Arnulf kancelláriájában dolgozott.

Így alakult ki az a sajátos helyzet, hogy a Kárpát-medence nyugati részén a honfoglalás idején számottevő keresztény egyházi szervezet, hierarchia nem működött. Még a két remeteközpont, Zoborhegye és Mosaburg is kiürült fokozatosan.

Ebben az időben természetesen léteztek bajorok és szlávok lakta helységek, ahol kisebb-nagyobb számban élt keresztény lakosság, de igazi központi irányítás nélkül.

A Dunántúl területén szomszéd nyugati püspökségek osztoz-

tak. A regensburgi a cseh-morva széleken, a passzai a Dunától északra a Kárpátokig, a salzburgi a Duna és a Dráva közt a Rábáig, és az aquileai pátriárka a Drávától a Száváig birtokolt „missziós körzeteket”. Helyi papságot rendszeresen nem toboroztak, ha ilyen akadt, az magasabb beosztásba nem kerülhetett. A magyarok közelítének hírére a bajor és a sváb papok elmenekültek, s a bennszü-
lött híveknek csak néhány helybéli papjuk maradt.

A honfoglalás katonai és politikai akciója 896 és 900 között zajlott. A törzsek megtelepedése, vagyis a birtokba vett országrészek megsztása és megszállása valamivel több időt vett igénybe.

A magyarok természetesen nem ismerték az akkori keresztény világ kötelező doktrinális és hierarchikus megkötöttségeit, így sem ideológiai, sem politikai indítékaik nem voltak arra, hogy a helyben talált népek vallási életébe beleavatkozzanak. Amikor három fázisban birtokba vették a Kárpát-medencét, az eseményről hírt adó korabeli krónikák keresztény hívek, püspökök, papok, szerzetesek kivégzéséről, megöléséről nem számoltak be.

Sem a honfoglaló Árpád, sem utódai udvarában nem működött kancellária, amely feljegyezte volna a honfoglalás vagy a kalandozások főbb eseményeit. Ezekről csak nyugati vagy keleti, de mindig keresztény krónikások, s a harcok, pusztítások szemtanúi írnak.

A magyar törzsek kalandozásának nagy többsége nem egyszerű rablóhadjáratként indult. Céljuk sohasem volt az, amit több nyugati krónikás nekik tulajdonít, hogy tudniillik Isten ostoraként elverjék a port Európán.³ Amennyiben valamelyik nyugati fejedelem vagy főúr hívására mentek, aki a segítségükkel akarta megbosszulni sérelmeit, a zsákmány benne volt a szerződésben. A krónikák beszámolója szerint a magyarok a kelyhekben, szentségtartókban talált szentostyát vagy az oltárra, vagy a földre hintették, a szentek csontjait kirázták az ereklyetartókból, a földre szórták, megtapodták. Akik ezt akadályozták, azt félrelökték és megölték, mint Tournusban, ahol az apát saját testével védte az emlékoltár ereklyéjét, amely tiszta aranyból volt, drágakövekkel díszítve.⁴

Nem kevésbé volt tragikus Wiberada nővér halála Svájcban a 892. évi Sankt Gallen-i kaland idején. Wiberada nővér mint „recluse” remete életet élt az apátság közelében. A szerzetesek, amikor hírt vették a pogány magyarok közeledésének, a kolostor kincseit elrejtették. A csalódott magyarok azt hallották, hogy a szent életű remete-nővér tanácsára rejtették el az egyházi kincseket és ereklyéket, ezért a remetelakra támadtak, a nővért megfosztották ruháitól — csak a vezeklő övéhez nem nyúltak! —, hogy ellenőrizték, nem rejtette-e el valahol a ruháiban a keresett kincseket. Mivel a nővér ellenállt, alaposan megverték, sőt megsebesítették, úgyhogy pár nap múlva meghalt. 1047-ben II. Kelemen pápa szentté avatta.⁵

Természetesen nem mindig volt ilyen végzetes a kalandozó magyarokkal való találkozás. Mindenki ismeri a Sankt Gallen-i támadásról szóló leírásban a hátrahagyott „együgyű testvér” hálál-

A kalandozások

keresztény emléke

³Vajay, Szabolcs de:

Der Eintritt des

ungarischen

Stämmebundes in die

europäische Geschichte,

Mainz, 1968; Musset,

Lucien: *Les invasions,*

Le second assaut contre

l'Europe Chrétienne,

VIe-XIe siècles, Paris,

1965.

⁴Bernard, A.: *Toumus à*

travers les âges,

Toumus, 1908; Uő.:
Dictionnaire historique et

topographique des rues,

places, Virey, J.: *A*

pages de Saint Philibert

de Toumus, *Revue*

Mabillon, t. XII. 1992,

134—143.

⁵Puskely Mária: *Virágos*

kert vala híres

Pannónia, 1994,

Budapest, 21—25.

kodását, aki kéretlen vendégei távozása után bűnbánóan beismer-
te, hogy soha olyan jól nem evett és ivott, mint a magyarok tár-
saságában, akik asztalukhoz ültették.⁶

⁶ Johannes, Duft : *Die Ungarn in Sankt Gallen, Mittelalterliche Quellen zur Geschichte des Ungarischen Volkes in der Sanktgaller Stiftsbibliothek*, Zürich-Lindau-Konstanz, 1957; Gombos, Albinus Franciscus: *Catalogus Fontium historiae Hungarie*, 1937-38, Budapest, Casus Sancti Galli, 448-451.

⁷ *Vita Sancti Wickberti*, MG. SS. VIII. 513-514; *Othloni Vita sancti Wolfkangi*, Prologus, MG. SS. IV. 525.

⁸ Theotmar salzburgi érsek levele IX. János pápához 900 tavaszán, In: Györfly György: *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról*, Budapest, 1986, 217-222.

⁹ Hóman Bálint—Szekfű Gyula: *Magyar történet*, I. Budapest, 1935 2, 144-145.

¹⁰ Vö: Kristó Gyula: *Az augsburgi csata*, Budapest, 1985, 93-99.

Sokkal épületesebb Wikbert belga püspök találkozása Gembloux-ban az egyik kalandozó magyar csapattal 954-ben. Amikor a püspök értesült arról, hogy a fosztogató magyarok székvárosa felé közelednek, bátran kiment eléjük, soraikban talált még egy tolmácsot is, és szelidségre és bűnbánatra intette a garázdálkodókat. Azok megilletődve hallgatták végig, közülük többen megbánták nyilvánosan a bűneiket, néhányan meg is keresztelkedtek, mert az isteni kegyelem olyan erővel áradt a szentéletű püspök szavai nyomán.⁷ Valószínű, hogy a kései krónikás kissé már túloz. Az viszont tény, hogy a városi krónika szerint itt és ekkor semmiféle „vadságot” nem követtek el...

A fosztogatás és gyilkosság mellett a másik nagy vád a kalandozó magyarok ellen, hogy a fiatal és életerős lakosságból sokat rabszolgaként hurcoltak magukkal, nem kímélve sem a fiatal családanyákat, sem az egyházi személyeket. Fél évszázaddal Gembloux előtt, 900-ban, amikor éppen Itáliában jártak, július 15-én írta meg híres levelét Theotmar salzburgi püspök, aki szerint a Karinthián áthaladó magyarok mindent felégettek, elpusztítottak, a lakosokat vagy megölték, vagy rabszolgaszíjra fűzték, úgyhogy napokig kell járni, míg élő emberrel találkozik az utazó.⁸

Az ősi magyar hit szerint a harcban elesett harcos jutalomban részesül, a megölt ellenség szolgája lesz a másvilágon, és az elesett hőst mindenképpen megilleti a tisztességes temetés. A temetés fontosságát bizonyítja Cambrai ostromának a leírása, melynek falai alatt Bulcsu öccse (vagy unokaöccse) fogságba esett. Cambrai lakói kivégezték, és elrettentő példaként a fejét lándzsára tűzték. Vérbulcsu azonnal tárgyalásba kezdett a vár védőivel, és felajánlotta, hogy visszaad minden zsákmányt, szabadon engedi minden foglyát, ha a levágott fejet neki kiadják, hogy otthon méltón eltemethesse. Amikor ezt a várbeliek megtagadták, Vérbulcsu a szemük láttára végeztette ki minden foglyát, a várost felgyújtatta, és felbőszült katonái a környéken sem kegyelmeztek meg senkinek.⁹ A várat azonban nem tudta bevenni, mert nem voltak megfelelő ostromszerei. Ebből a hitből született meg Lehel kürtjének a legendája is. 955-ben a Lech-mezőn lefolyt tragikus végű ütközetben a németek fogságába esett Bulcsu és Lehel, akiket az elmebeteg Henrik herceg felakasztatott. A legenda szerint az ítélet kihirdetése után Lehel utolsó kívánságaként csak azt kérte, hogy még egyszer megfújhassa híres kürtjét. Az engedélyt erre meg is kapta, de ekkor a kürttel úgy fejbe vágta a gyűlölt herceget, hogy az szörnyet halt, miközben a kalandozó vezér így szólt: „Szolgám leszel a másvilágon!” Hiteles történelmi forrás szól viszont arról, hogy Henrik még hat hónapig élt az ítélethirdetés után.¹⁰ Surt, Fajsz fejedelem fiát, vagy unokaöccsét, akit másutt ejtettek fog-

ságba, a németek „csak” lefejezték... Erről már semmi legenda nem maradt ránk.

¹¹Györfly György: *Magyarország története a honfoglalástól a tatárjárásig*, In: Székely György-Bartha Antal: *Magyarország története*, Budapest, 1984, I. 676-680.

¹²Pauler-Szilágyi: *A magyar honfoglalás kútfői*, Budapest, 1900, 338. (Ekkehardi Casus Sancti Galli).

¹³Kristó Gyula: *A honfoglalás korának írott forrásai*, Szeged, 1995, 151-153. (Joannesz Szkillitzes); Moravcsik Gyula: *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai*, Budapest, 1984, 85-86.

¹⁴Uo.

¹⁵Györfly György: *Bizánc szerepe a magyarok megtérésében* Kortárs, 1975, 11. 1790-1792. — Thallóczy Lajos: *Adalékok az ó-hit történetéhez Magyarországon, Századok*, 1896, 200-202.

A csata politikai következménye lett, hogy Fajsz fejedelem nyomtalanul eltűnt a magyar történelemből. A veszített hadjárat miatt neki ugyan már nem kellett meghalnia, mint Álmosnak a lebediai tragédia után.¹¹ Valószínűleg csak visszavonult ősi földjére — talán éppen a nevét őrző Somogyfajszra —, és ott halt meg tisztos magányban.

A Sankt Gallen-i krónikák szerint egy Prunwart nevű apát bátran prédikálva a magyaroknak közülük sokakat megtérített, mert a tolmácsa egy hadifogoly pap volt.¹² Ezt az információt is fenntartással kell kezelnünk, mert a kalandozások krónikái szerint sem Belgiumban, sem Bajorországban, Franciaországban vagy Itáliában nem voltak „tömeges” magyar megtérések, még akkor sem, ha kétségtelennek látszik a magyarok „fokozatos megszelídülése” a nyugati kereszténységgel való mind gyakoribb találkozások során. A tömeges megtéréseket azért is kizártnak kell tartanunk, mert ehhez egy főrendbeli magyarnak kellett volna nyilvánosan megtérnie. Erről azonban nem tudnak a nyugati krónikák.

Némileg más viszony alakult ki a keleti kereszténységgel. 943-ban Théphanész patrícius követi megbízatással járt a magyarok között. Ennek következtében 945 és 948 közt Bulcsu és Tormás herceg Bizáncba ment, ahol Bulcsu fel is vette a keresztséget, ünnepélyesen megkapta a patríciusi címet sok szép ajándékkal együtt. Amikor azonban visszatértek Magyarországra, Bulcsu minden ígéretét elfelejtette. A bizánci krónikás keserűen meg is jegyezte, hogy „Bulcsu az Istennel való szövetséget megszegte”.¹³ Az őt kísérő Árpád-házi herceg, Tormás megtéréséről nincs hír.

Pár évvel később, 948 és 950 közt a keleti végek ura, Gyula is elment Bizáncba. A keresztséget is felvette, ő azonban már egy „térítő püspökkel” tért vissza birtokaira. Ez Gyula udvarában élt, leányát, Saroltot és talán több udvari emberét megkeresztelte. Udvari „papját”, Hierotoszt a bizánci pátriárka „Turkia püspökévé” nevezte ki. Hatásköre azonban csak Gyula birtokaira, népeire terjedt ki.¹⁴ Szkillitzes történetíró szerint ez a térítési akció valóban komoly reményekkel indult, ám egy Komnenosz-kori görög feljegyzés ószláv fordítása már megjegyzi, hogy az idősebb Gyula halála után a birodalom háborús elkötelezettségei miatt „a pannon népet hitében megerősíteni nem tudta, és saját nyelvükön írt könyveik még nem voltak. A görögök tétlenségét látva a latinok felkerekedtek Rómából, s a pannonokat, akiket ugroknak neveznek... könyveikkel és írásaikkal istentelen hitükre térítettek”.¹⁵

Gyula leányát, Saroltot később Géza fejedelem vette feleségül, aki férje mellett hűségesen kitarva később közreműködött a nyugati kereszténység felé való orientálódásban. Az ifjabbik Gyulát Szent István fegyverrel győzte le, hogy királysága egységét megszilárdítsa, és egyházszervező munkáját befejezhesse.

DOBSZAY LÁSZLÓ

A magyarországi liturgia milleniuma

*Az oroszlánt leigázni a nagy Sámson kellettik,
magyaroknak prédikálni erős király küldetik.
Torkából az oroszlánnak drága lépesméz csepeg:
magyar szájából immár jönnek édes-szép dicséretetek.*

Sík Sándor fordítása

Született 1935-ben Szegeden. Zenetörténész. 1947-57 között a Zene-művészeti Főiskola, 1955-59 között az ELTE hallgatója. A Liszt Ferenc Zene-művészeti Főiskola Egyházzene Tanszakának tanszékvezető egyetemi tanára, az MTA Zenetudományi Intézetének főmunkatársa, a Schola Hungarica vezető karnagya. Számos tudományos könyv szerzője, a Musica lia Danubiana című sorozat szerkesztője. A Cantus Planus nemzetközi gregorián-kongresszusok, valamint a CAO-ECE számítógépes közép-európai középkori kódexkutatás is a nevéhez fűződik.

Amikor István király verses zsolozsmájának 13. századi költője a király által szorgalmazott térítések eredményét, mintegy a *megvalósult* kereszténységet jellemezni akarja, a liturgikus kultusz el-sajátítására hivatkozik. Az erejében dicsekvő pogány magyarságot (oroszlán) csak erős király (egy új Sámson) téríthette meg. S mi-kor ez megtörtént, akkor az oroszlán szájából drága lépesméz jön elő: az énekelt liturgia édes istendicsérő hangjai. A liturgia tanú-sítja és pecsételi meg, hogy a magyarság valóban a keresztény hitre tért.

És tényleg: Arnoldus, az Európa-hírű regensburgi szerzetes 1030 táján Esztergomba jöven szellemi barátját, s Anasztáz esztergomi érseket az általa szerzett új Emmerán-zsolozsma megbírá-lására kérvén az érsek már az esztergomi kórusnak adja ki az új szövegeket és dallamokat „ősbemutatóra”. A magyar liturgia in-tézményrendszere — legalábbis csírájában — egy nemzedékkel a koronázás után már megszilárdult és működőképes.

Amikor Krisztus a mennybemenetelkor apostolait misszionálni küldi, két dolgot bíz rájuk: a hitet („elmenvén tanítsatok...”) és a szentségeket („megkeresztelvén őket...). A kereszténység mint *értelmes kultuszvallás* jelenik meg a történelemben. Ezért a népvándorláshoz kapcsolódó nagy missziós mozgalmaknak is két eszkö-zük, s egyben két céljuk van: Krisztust mint *utat* és *igazságot* hirdetni (prédikálás), és Krisztust mint *életet* adni a népnek (szentségek, liturgia).

Így történt ez Magyarországon is. Térítőink élő szóval hirdet-ték Krisztust, s ha ez sikerrel járt, akkor megkezdtek a rendszeres istentiszteleti életet. Kérdésünk az, volt-e ennek a magyarországi istentiszteletnek valami sajátosan „magyar” vonása?

A magyarországi liturgia kezdetei

Kik voltak e kultusz cultorai, első sáfárai, s mi volt e kultusz „tár-gya”?

A kérdés első felének megválaszolásánál különbséget kell ten-

nünk a magyarországi liturgia alakító személyei és megőrző-formáló intézményei között. A magyarországi térítő munkát nem egyetlen missziós központ kezdeményezte és irányította, hanem sokfelől jött sokféle klerikus vett részt benne. Legalábbis három európai tájnak lehetünk hálásak e tekintetben: Németországnak, Észak-Olaszországnak és Csehországnak. A térítők között voltak világi papok is, de az első nemzedékben kétségtelenül nagy szerepe volt a bencéseknek (Adalbert, Asztrik-Anasztáz, Gellért és számos neves vagy névtelen társuk). Ugyanakkor feltűnő, hogy tevékenységük eredménye a püspökségek (egyházmegyék) életébe szerveződött be. Ami sajátosan „magyarországi” liturgiának mondható, annak az egyházmegyék a letéteményesei, őrzői, terjesztői, nem pedig a kolostorok, habár személyesen számos szerzetes is részt vett a magvetésben. Ez már magában is sajátosan magyar vonás, és számos érdekes következménnyel járt.

**A magyar
egyházszervezet
kiépítése**

Úgy vélem, e sajátosság mögött István király személyes egyházpolitikai döntése áll. Amikor megalapította a magyarországi egyházszervezetet, szemmel láthatóan őrködött azon, hogy az egyház ne válhasson az ország egységét megbontó külső vagy belső törekvések támogatójává. A koronázással egyidejűleg Esztergomnak kiharcolja a teljes függetlenséget (ne feledjük el: még a prágai püspökség is Mainz alávetette a 14. századig!), és Esztergomot – Európában egyedülálló gesztussal – az összes magyar püspökségek fejévé teszi (primátus). A kolostorokkal szemben a püspökségek egységes, áttekinthető, biztosítottan működő, az ország egész területét befogó, s a királyi akarattal kétségkívül könnyebben „elérhető” intézményrendszert alkotnak. Ha a püspökségeket súlypontul kijelölő egyházszervezés mögött egyebek mellett politikai szándékok álltak is, annak hatása a későbbi századokban vallási-liturgiai területen mutatkozott. Az egyházmegyék szervezete ugyanis az integráció és differenciáltság szerencsés egyensúlyát valósítja meg. A magyar püspökségek összefüggő hálózatot alkotnak, de azon belül három elkülönülő tartományba, azokon belül önállósággal bíró egyházmegyékbe tagolódnak, a püspökségek liturgiája viszont mint a hozzá tartozó számos plébánia számára. Ennek megnyilvánulásaként a magyarországi liturgia olyan egységes (az országon belül azonos, a szomszédos országoktól elkülönülő) jellemvonásokkal bír, amelyre alig találunk európai párhuzamot. Ugyanakkor az egységen belül egy rendezett tagolódás alakulhatott ki a részegyházaknak megfelelően. Másutt úgy fogalmaztam, hogy elég nagy volt az országterület ahhoz, hogy eltérő kezdeményezések szülessenek a „részegyházakban”, de elég kicsi és egységes ahhoz, hogy minden kezdeményezés hozzámérje magát a „közös” hagyományhoz: vagy elhaljon, vagy beleépüljön abba, vagy megmaradjon a „közös”-höz rendezett egyéni vonásnak.

**A kolostori kultúra
hatása**

Ebben az integráló-differenciáló liturgikus fejlődésben a magyarországi kolostorok kevésbé vettek részt, s ha az ismeretlen

„Magyarországi” és
nem „magyar” liturgia

korai magyar bencés (árnyalataiban valószínűleg sokféle) liturgiát leszámítjuk, ezek többsége a maga internacionális (olasz, francia stb. eredetű) rítusának magyarországi képviselője maradt. Csupán egy-két olyan fejlődési *részmozzanat* van, melyben a szerzetesrendek befolyást gyakoroltak a magyarországi liturgiára (például a korai német bencesség a magyar Sanctoraléra, a domonkosok a 13. századi magyar verses zsolozsma- és sequentia-költészetre).

Figyelmeztetjük az olvasót, hogy amikor magyarországi (s tudatosan nem „magyar”) liturgiáról beszélünk, akkor ezzel azt fejezzük ki, hogy e liturgiában nem szabad valami nemzeti érzés kifejeződését, még kevésbé függetlenségi gesztust, Rómával szembeni önállóság hangsúlyozását látni. Az, hogy a liturgikus hagyománykincs érvényessége az ország határaival esik egybe, csupán következménye egy sajátos történeti szituációban hozott döntésnek: István olyan politikai hatalmat koncentrált, hogy *képes* volt, s olyan veszélyektől tartott, melyek miatt *kénytelen* volt egységes, ugyanakkor rendezetten tagolt, az egész országterületet lefedő egyházmegyei hálózatot létrehozni. A kor szellemében ez az egyházszerkezet az egyetemes római liturgián *belül* önmagát is manifestálta liturgiájában, de egyúttal a liturgia félévezredes fejlődéséhez is meghatározó keretet biztosított.

Kérdésünk második fele a magyarországi liturgia kezdeteinek „tárgyára” vonatkozott, más szóval arra: honnan származik a magyarországi liturgia.

Külföldi hatások

A korábbi kutatók egy-egy részjelenségre hivatkozva szívesen gondoltak egy-egy vidékre vagy kolostorra, mint a magyar liturgia forrására. Egyesek például úgy látták, dél-német bencés kolostorok adták a mintát, mások ennek ellenében clunynek vagy gorzeinek szerették volna látni a magyarországi liturgiát. A válasz két okból nehéz és mindenképpen önkényes. Egyrészt a 11. századból nem maradtak fenn olyan források, melyek e kérdés megválaszolásához elég adatot szolgáltatnának, s így vagy részemekből kell ítéletet alkotnunk, vagy későbbi, megbízhatóbb források elemzéséből kell következtetnünk a kezdetekre. Másrészt: nem biztos, hogy liturgiánkat minden szempontból egyazon forrásra kell visszavezetni. Például a gyakran hivatkozott *Sanctorale* egyes elemeiben kereshető meghatározott külföldi egyházak hatása. (Külön kérdés, hogy egyes esetekben közvetlen vagy közvetett hatásra kell-e gondolnunk; például a dél-német „bencés” szentek tisztelete a dél-német egyházmegyéken keresztül is eljuthatott hozzánk.) De még ha egy ilyen liturgikus elem eredetét meg is határoztuk volna, ez nem jelenti azt, hogy liturgiánk *egészét* is ugyanoda kell visszavezetni.

A középkori római
liturgia

A világosabb beszéd kedvéért a magyarországi liturgiát el kell helyeznünk a középkori római liturgia történeti, szerkezeti keretei között. Mint tudjuk, az ősi római bazilikális liturgia a népvándorlást követő missziók során Európa korábban pogány területein is

elterjedt, s így nyert túlsúlya miatt lassanként felváltotta a régi keresztény vidékek regionális liturgiáit is (például spanyol „mozarab”, délolasz „beneventán”, délfrancia „gallikán” liturgiát; egyedül a milánói „ambrozián” liturgia őrizte meg önállását). Ez az ősi római liturgia végül is a karoling papság által végrehajtott megszerkesztésben és bizonyos kiegészítésekkel lett általánossá Európában; ez a „római-frank liturgia”, mely végül magát Rómát is meghódította. A római-frank liturgia azonban különféle adaptációkban vált a katedrálisok sajátjává, s ebben az értelemben beszélhetünk például párizsi, mainzi, prágai vagy esztergomi rítusról. A misében kisebb, a zsolozsmában nagyobb megoszlást tapasztalunk egyes területek vagy intézmények liturgikus rendjében, s ezeket megfelelő eljárásokkal ma már regisztrálni, összehasonlítni lehet.

A frank—római liturgia

Amikor tehát valaki a magyarországi liturgia bármely külföldi forrására hivatkozik, először gondosan el kell választania a közös frank-római jellemvonásokat a nagyobb régiók közös eljárásaitól, illetve a szűk értelemben vett helyi hagyományoktól. S még ha el is jut valamely végkövetkeztetésre, azt a vizsgált anyag (például *Sanctorale*, kalendárium, a mise Alleluja-sorozata, pontificale, rituale) körén túl csak óvatosan szabad alkalmazni.

Ha a vizsgálatba a következő századok fontos és jellemző magyar forrásait is bevonjuk, úgy találjuk, hogy *nincs* egy meghatározott egyházi központ (kolostor, püspökség), melynek hatására született volna a magyarországi liturgia. Valószínűleg több megoldást tanulmányoztak, s egyre inkább úgy látjuk, végül összevetések és önálló döntések alapján határozták meg a magyarországi liturgia formáit. Nem dönthető el, mikor születtek meg e döntések (valószínűleg több fokozatban a 11-12. század folyamán). Lehetséges, hogy már István király korában volt egy ilyen első magyar liturgikus rendezés. Szinte biztos, hogy a Szent László és Könyves Kálmán kori zsinatok meghatározóak voltak a további századokra. Azt is biztosra vehetjük, hogy Esztergom a 12. század közepe táján véglegesítette a maga rítusát.

A magyarországi liturgia rétegei

A magyarországi liturgia tehát az ősi római bazilikális rítus frank-római változatán belüli forma, melyet a közép-európai egyházak által felkínált lehetőségekből önálló döntések alapján alakítottak ki a magyarországi püspöki egyházak. Sokszor nem lehet biztosan eldönteni, hogy a liturgia egyes rétegeire vonatkozó döntések mögött milyen közvetlen külföldi minta áll, s hogy e döntés pontosan melyik időszakban mehetett végbe. A fenti négy elem egyensúlya azonban biztosan állítható, találkozásuk pedig nem véletlenszerű, hanem a liturgikus elemek hierarchiáján alapul. Ha a századok folyamán sokban gazdagodott is a magyarországi liturgia, a lényegi strukturális döntések legkésőbb a 12. század közepéig már megtörténtek.

A magyarországi liturgia tartalma

Amikor magyarországi liturgiáról beszélünk, e kifejezést kétféleképpen érthetjük. Beszélhetünk azokról a jegyekről, melyek minden magyar egyházmegyére egyfomán jellemzőek; de beszélhetünk összegző értelemben is: az egyes magyar püspökségek szokáshagyományainak egymás mellé állításával. A kifejtett középkori magyar liturgiát ugyanis három alcsoportra oszthatjuk:

Az esztergomi liturgia

Az esztergomi liturgia mai tudásunk szerint a 12. század közepére nyerte el azt a végleges formát, mely későbbi gyarapodások ellenére a 17. századig lényegében változatlan. E rítuscsoportba sorolhatók – kisebb helyi eltérésekkel – Esztergom szuffragáneos püspökségei (mint például Eger, Nyitra, de feltehetően a kevés vagy semmi emlékkel sem bíró Pécs, Győr, Vác, Veszprém is); továbbá egyes területek, melyek különleges jogállásuknál fogva Esztergom alá tartoztak (szabad királyi városok, mint Buda és Pest is), végül Esztergom rítusát vette át némi módosítással a hazai alapítású pálos rend is.

Kalocsa és kisugárzása

A kalocsai érseki terület liturgiájának kialakulási kora ismeretlen. Sajnos az emlékek száma és összetétele csak arra elég, hogy az esztergomi provinciával egyező és attól különböző elemek meglétét konstatáljuk (kalocsai breviárium a 14. századból, kottás töredékek). Feltehetően követték rítusát a maga szuffragáneos püspökségei (például Csanád). Biztosan ide tartozik a különleges helyzetű Zágráb. Nagyszámú liturgikus könyve ugyanabban különbözik Esztergomtól, amiben Kalocsa, de egy újabb reform következtében (14. század eleje, domonkos püspökök) igen sajátos különvonásokkal is bírt.

Újabb kutatások tettek figyelmessé arra, hogy hazánk dél-keleti részei saját liturgikus változatot hoztak létre: a váradi és erdélyi egyházmegye néhány fennmaradt forrása figyelemreméltó közös vonásokat mutat (kivéve persze olyan különleges jogállású központokat, mint Brassó és a szász városok). Egyre több indítékot találunk arra, hogy legkorábbi antifonálénkat, a *Codex Albensist* is inkább erdélyi, mint székesfehérvári forrásnak tartjuk.

Ugyanakkor vannak olyan jellemző vonások, melyek mindhárom csoportban közösek, s már a *Codex Albensis*ben megtalálhatók. Joggal gondoljuk, hogy ezek a „közmagyar” liturgikus megoldások a három rítus szétválását megelőzően — nem később, mint a 12. század 30-as évei — már kialakultak.

A mise liturgiája

A mise tekintetében a magyar liturgikus szokásrendek mind Európával, mind egymással összehasonlítva sokkal egységesebbek, mint a zsolozsma szempontjából. A tridenti könyvekhez képest természetesen számos olyan többletet is találunk, melyek a középkori Európában általános megoldások jelenlétére vezethetők vissza (például ádvent IV. vasárnapjának introitusa, a halotti mise nagyobb tételválasztéka, stb.). Jellemző különhagyományok mutatkoznak a húsvéti időszak és a pünkösd utáni vasárnapok *Alle-*

luja-választásában és -elosztásában, a szövegekhez társuló Alleluja-dallamok meghatározásában, a *sequentia*-repertoár összeállításában, s még inkább a miséhez kapcsolódó egyéb szertartások rendjében (febr. 2., Hamvazószerda). Legkiemelkedőbb ezekből a *nagyhét*, melynek szertartásrendje részben a római bazilikákra visszamenően, részben a környezetünkből jövő hatások eredményeképpen, részben a magyarországi elrendezésnek köszönhetően olyan egyéni vonásokat mutat, melyek a középkori viszonyok közt is kitűntetnek, kiválóságában pedig a későbbi (tridenti vagy II. Vatikáni zsinati) liturgiák szintje fölé emelik. A nagyheti szertartások rendjét megtaláljuk minden missálénkban és graduálénkban, legplasztikusabban azonban az egi Liber Ordinarius írja le a szereposztásokról, mozgásokról, ruhákról is beszámolva.

Zsolozsma-liturgiák

Jóval karakteresebbek a *magyarországi zsolozsma-liturgiák*. Itt elsősorban az esztergomi officium átgondolt, tökéletes szerkezetét kell dicsérően megemlítenünk. Esztergom a római zsolozsmának olyan gazdag, ugyanakkor jól rendezett, klasszikus alakját hozta létre, mely jól megkülönböztethető a környező német, cseh stb. egyházakétól, s a magyar középkor egyik legkiválóbb szellemi alkotása. (A millicentenárius megünneplésére készülő magyar egyház gondolhatott volna arra, s az egyházalapítás milleniumára készülve még nem lenne késő gondolni arra, hogy az esztergomi breviárius kétnyelvű kiadását megjelentessük.) Az esztergomi talán nem vethető össze kiegyenlítetttség és átgondoltság szempontjából a kalocsai (ezen belül: zágrábi) és a váradi-erdélyi zsolozsma-rendek, de karakteres voltuk nem tagadható.

A magyar rituálé története

Külön tanulmányt érdemelne a magyar *rituálé* története. Mint tudjuk, a liturgia két alapformáját kiegészítő szertartásokat korábban a pontifikálékba vagy agendákba gyűjtötték össze. Itt kevésbé beszélhetünk egységes magyar szokásrendről, sőt például a pontifikálékban kimutatható a különféle külföldi reform-ordók egymást semlegesítő, a hagyományvonalat ismét és ismét megtörő közvetlen átvétele. Mégis ki kell emelnünk a magyar temetési rítus szép és eléggé egységes szokásrendjét, mely némi redukcióval a 17. századig tovább élt, sőt nyomait még a néphagyomány is őrizte a közelmúltig. Sajnos a magyar egyház a temetési szertartás nem régen történt megújításakor többre becsülte a frissen készült költői „remekműveket”, mint e bibliai alapú, nemes liturgikus hagyományt.

Magyarországi alkotások a liturgiában

A liturgia elsősorban természetesen nem az alkotókedv kiélésének szabad terepe, hanem tiszteletre méltó, ősi, kortalanná és személytelenné vált formák gyakorlata. Ez nem azt jelenti azonban, hogy a középkorban ne adott volna helyet az ősi formák organikus tovább-

fejlesztésének, illetve az új igényekre felelő, kiegészítő alkotásoknak.

A hazai alkotások

Helyet kaptak tehát a liturgiában kiegészítésképpen hazai alkotások is. A mise anyagából kiemelném a külföldön eddig sehonnan nem ismert, költött szövegű, mély teológiai-liturgiai tartalommal ihletett „Rex regum” kezdetű traktust nagybőjt 3-4. hetére, vagy több kitűnő magyar sequentia közül a vasárnap liturgiai misztériumát megéneklő „Omnes una celebremus” tételt, vagy a Pray-kódexben olvasható kedves rövid Mária-sequentiát („Mira mater exstitisti”), melyet akár népénekként is felújíthatnánk. A zsolozsma temporáléjában magyar alkotásnak tekinthető több – strukturálisan fontos helyre került – antifona, a rendes vasárnapi vesperásnak magyar rezponzóriuma és egy szép, szintén hazainak bizonyult pünkösdi rezponzórium. A Mária-zsolozsma is tartalmaz valószínűleg hazai eredetű tételeket.

Tételek a magyar szentek tiszteletére

Számban és súlyban kiemelkednek természetesen a magyar szentek tiszteletére készült tételek. A középkor értékrendje a misében két helyet engedélyezett új alkotásnak: az alleluját és a sequentiát. A magyar szentek mindegyike büszkélkedhet mindkét műfajban új tétélekkel, sőt gyakran helyileg különböző tételsorral. Kiemelkedő közülük a *Lauda Sion* dallamára készült Szent István sequentia („Corde voce mente pura”), mely tudomásom szerint csak technikai tévedésből maradt ki a Rómába felterjesztett új magyar *Proprium missae* kéziratából (hogy aztán már senkinek ne jusson eszébe korigálni a hibát...). Kiváló munka a Szent Imre sequentia is (*Stirps regalis*).

A magyar szentek zsolozsmái

Míg a mise a szent „tüposzát” ábrázolja, s elsősorban Isten kegyelmét ünnepli benne, a zsolozsma a szent egyéniségének megjelenítésére is bővebb teret ad. Így a magyar szentek zsolozsmái is terjedelmesebb és változatosabb költői alkotások, zömük már a kor stílusának megfelelően versben (rímes antifonák, rezponzóriumok, himnuszok). Az első tételek még a 11. század végéről származnak (Szent István antifonák, köztük a mindvégig legfontosabbnak maradt tétel, az „Ave beate rex Stephane”). Ezt követi Szent István Laudesének antifóna-sora a 12. század első feléből (helyet kapott a Kalocsa-zágrábi István-zsolozsmában is). A 12. század végére tehető Szent László váradi kultuszának kibontakozása kapcsán a remek „Regis regum civis ave” himnusz és a László-zsolozsma. A középkori magyar költészet és zene legkiválóbb alkotása a 13. századi „nagy” Szent István-zsolozsma 9 antifonából és 9 rezponzóriumból álló monumentális ciklusa. Mind az intellektuális-vallási tartalom, mind a költői és zenei színvonal szempontjából európai összehasonlításban is rangos műről van szó. Körülbelül vele egyidős Szent Imre (kissé eklektikus) zsolozsmája. Talán ebből a korból származik a Kalocsa-zágrábi prózai Szent István zsolozsma is. Erzsébet zsolozsmája német átvétel.

A liturgia bizonyos részeiben (ünnepektől, műfajoktól függő-

en) a középkor végéig gyarapodhatott. Így nálunk is kerülnek be új és új tételek a liturgiába a 14-15. század folyamán, elsősorban *Alleluják* és *sequentia*k, zömmel Máriáról. Színvonaluk és liturgiai értékük természetesen nem egyenlő, virtuozitásuk ellenére olykor már a liturgikus dekadencia jeleit viselik magukon. Többségükről nehéz megállapítani, importált-e, vagy itt keletkezett: egyszerűen egy kordivatnak, ennyiben egy internacionális áramlatnak termékei.

A liturgikus ének Magyarországon

A keresztény ó- és középkor számára a liturgia és a liturgikus ének elválaszthatatlan. Az az újkori gondolkozás – mely a liturgia kereteit kijelölve azt mondja: itt énekeljük *valamit* –, teljesen idegen a római liturgia hagyományaitól.

A római liturgia átvétele Magyarországon természetesen a római ének átvételét is jelentette. Ez szerencsésen bekapcsolta hazánkat is az európai gregorián zenekultúrába, nemcsak a templomi éneknek, hanem a zenekultúrának és a zeneoktatásnak a javára is. A Magyarországon felnövekedett ifjú zenei szempontból is otthon érezhette magát szerte Európában.

A „magyar gregoriánium”

Ez azonban nem jelentette, hogy e nagy egységen belül ne hordozhatott volna a magyarországi liturgikus ének sajátos karaktereket és sajátos értékeket. Ezek összegzésekképpen használjuk ma már — tudományosan is megalapozva — a „magyar gregoriánium” elnevezést. Miben állnak ezek a sajátosságok?

Mindenekelőtt a liturgikus ének *életmódjában*. A liturgikus ének elterjesztésének és rendszeres fenntartásának 1000 körül szerte Európában a templomhoz kapcsolt *iskola* a biztosítéka. Az iskolás gyermek lényegében a liturgikus tételeken tanul nyelvet, olvasást, zenét. És nemcsak tanulásról van szó. Az iskolás gyermek a középkorban énekével vesz részt minden nap a misén, a vesperáson, esetleg más órákon is, az ünnepeken a teljes énekes liturgiában. Amikor azonban a 13. század után Európa nyugati felében az érdeklődés a többszólamúság felé fordul, ott az iskolások szerepe háttérbe szorul, s inkább a kiválasztott énekes férfiak és a tehetséges fiúgyermekek kis csapata (Chorknaben) veszi át a liturgikus éneklést. E negatív fejlemény pozitív következménye a gótikus, reneszánsz énekkultúra gyors ütemű kibontakozása Flandriában, Burgundiában, Olaszországban, Angliában.

A gregorián továbbélése

Ezzel szemben Magyarországon a középkor végéig megmarad (sőt szinte erősödik) a gregorián dominanciája, „tömegének” jellege. Ha kiemelnek az iskolások csapatából egyeseket, nem azért teszik, hogy a többiek részvételét velük helyettesítsék, hanem azért, hogy további miséket *is* (hajnali mise, napi gyászmisék, alapítványi misék) ellássanak gregorián énekkel, vagy azért,

hogy a főmese dramaturgiai szereposztása szerint nekik különleges (szólisztikus) feladatokat adjanak. A gregorián éneklésébe a középkor végén is be tud kapcsolódni minden diák (tehát világi értelmiségünk is ezzel az élménnyel átjárva hagyja el az iskolát), s ez a gyakorlat biztosítja a gregoriánhoz kapcsolódó általános zenei műveltség széles körű elsajátítását is. Minderre két bizonyítékunk van: egyik a középkor végi szertartáskönyvek (főként ordináriusok) sűrű hivatkozása a gyermekekre (kórusének, szó-lók, sőt a templomi összkart „vezénylő” koráló gyermekek), má-sik a középkor végétől fennmaradt, folyóírással (kurzívval) ké-szült, tehát nem-professzionális kottairóktól származó zenei emlé-kek nagy száma.

Egyetemes és
regionális a
repertoárban

A zene életmódjáról most már magára a zenére áttérve először a *repertoárról* kell szólnunk. A fenti megállapítások a liturgiai összeállítás, megszervezés, alkotás sajátosságairól érvényesek a ze-nére is. Az egyetemes használatú liturgiai tételek a legmagasabb rendű európai zenével hozták kapcsolatba a magyar énekest. A regionális tételek egy-egy táj és kor dallamdivatjába kapcsolják be őket, a magyar kompozíciók pedig hazai dallamalkotások előadói-vá teszik őket. Az egyetemes, regionális és hazai repertoár megszerve-zett együttese a „magyar gregoriánum” első összetevője.

Pentaton
dialektus-terület

A „magyar gregoriánum” következő összetevője a *dallamválto-zat*. Akár egyetemes európai, akár regionális dallamról van szó, az nem hangról hangra való átvételt jelent, hanem egy variáns-rendszerbe való beillesztést. Magyarország alapvetően a gregorián ún. pentaton dialektusterületéhez tartozott, mely hazánkon kívül a mai Hollandiát, Német-, Lengyel-, Csehországot, Ausztriát, Svájcot és Észak-Itáliát foglalta magába. E dialektus általában a dallamok kis félhanglépéseinek kiélvezése helyett a jelentős dal-lamhangokat, az élesebb kontúrokat emelte ki. De még e nagy dialektusterületen belül is a magyar dallamváltozatok kellő össze-hasonlításal világosan elkülöníthetők a szomszédos vidékek dal-lamaitól, s egy határozott ízlésirányt tanúsítanak.

A kottairás magyar
reformja

Végül a magyar gregoriánumhoz tartozik még egy jellegzetes *kottairás* művelése is. Az első időszakban a magyar egyházak az ún. német neumaírást gyakorolták, vagy mondjuk így: gyakorol-ták be. A 12. század közepén (valószínűleg Esztergomban, s való-színűleg egy liturgikus reformmal összefüggésben) egy új, jól ol-vasható, modern notációt hoztak létre, mely a legfrissebb olasz-francia újításokat összhangba hozta saját, akkor már másfél szá-zados gyakorlatunkkal. A fúzió eredménye egy muzikális, rajzola-tában is elegáns, korszerű gregorián notáció, mely annyira jelleg-zetes, hogy tisztán ennek segítségével teljes biztonsággal megha-tározhatjuk egy kódexről, hogy Magyarországon keletkezett. Mi-dőn később a szerzetesrendek, vagy egyes peremterületi, vegyes lakosságú városok körében más gregorián notációk jelentek meg hazánkban, az „esztergomi” (vagy „magyar”) notáció ismételt át-

alakulással és további modernizálással továbbra is megtartotta vezető szerepét, mintegy vizuális jelképeként annak, amit már ők is „magyar gregoriánnak” éreztek, vagy annak, amit a liturgia egészére nézve a „*mos patriae*” (hazai szokás) vagy „*consuetudo regni*” (az ország liturgikus rendje) névvel illettek. Jellemző, hogy a korai magyar protestantizmus is, midőn anyanyelvű liturgiáját akarta kialakítani, s ennek első lépéseként a gregoriánium sok száz dallamát magyarra fordította, nem külföldi mintákat követett, hanem a magyar liturgikus szokásokból indult ki, a magyar dallamváltozatokat alkalmazta, s a magyar notációt használta a tételek lejegyzésére.

A magyarországi liturgia sorsa

Mint közsímet, a tridenti zsinat nem akarta betiltani az emberemlékezetet meghaladó idő óta élő (vagyis a humanista illetve protestáns beütésektől garantáltan mentes) helyi liturgiákat, hiszen tudta, hogy bennük az ősi római liturgia él tovább sokszínű arculattal. Mégis, sokféle okból, a 17. század elejének nemzedéke már úgy érezte, azzal tanúsíthatja Róma-hűségét, ha feladja saját liturgikus hagyományát, áttér a „római” rítusra — melynél valójában rómaiabb volt a sajátja.

Így volt hazánkban is: azok az erők, melyek — elsősorban jezsuita befolyás alatt — egy erősen homogenezáló „római” reform véghezvitelén dolgoztak, értetlenül álltak a magyar liturgikus hagyomány ténye előtt, s igyekeztek a magyar liturgikus könyveket a V. Piusz által kiadottakkal felváltani. Nem ment könnyen. Sokan voltak, akik nem értették, miért kellene a lényegében ugyanúgy római (sőt sok tekintetben ősi) magyar liturgiát most félretenni. Végül Pázmány — soha be nem tartott ígéreteivel rávette a húzódozó (s ekkor már székhelyüktől távol, Bécsben, vagy a nyugati határszélen élő) magyar püspököket a változtatásra, s 1630-ban Magyarország (Zágráb kivételével) elvben áttért a tridenti rítusra. *Exemplum docet*.

Végére érve rövid áttekintésünknek, megkérdezhetjük, van-e valami sajátosan „magyar” régi liturgiánkban. S itt minden egyoldalú válasz tévedés lenne. Liturgiánk izig-vérig római volt. Nincs olyan mozzanata, mely ellentétben állna a karoling Európa szellemi egységével, a keresztény Európa liturgiai szokásaival. Ugyanakkor, ahogyan a magyar egyház e liturgiát megélte, maga számára elrendezte, gazdagította, s az a szívósság, mellyel hozzá ragaszkodott, hatalmas asszimilációs erőt adott e liturgiai gyakorlatnak. Aki e liturgia részese volt, egyszerre, elválaszthatatlanul és organikus egységben érezhette magát rómainak, európainak és magyarnak.

Magyarország és az európai egyetemek a középkorban

CSAPODI CSABA

Született 1910-ben Budapesten, Működését a Gróf Teleki Pál Tudományos Intézet tanáráként és a MTA Könyvtára Kézirattárának és Régi Könyv Gyűjteményének vezetőjeként végezte. Széleskörű tudományos munkássága főleg a magyar művelődéstörténetre, a kodikológiára és a könyvtári szakmai kérdésekre vonatkozott. Több nagyobb munkája feleségével, dr. Gárdonyi Klárával mint társszerzővel együtt készült. Az MTA doktora, Széchenyi-díjas c. egyetemi tanár.

Soha a történelem folyamán nem volt az európai kultúra olyan egységes, mint a középkorban. Ezt az egységet két tényező idézte elő: az egyik tényező volt a katolikus egyház, a másik az egyetemek.

Nagy szerencse volt a középkori európai kultúra számára, hogy itt, mint a klasszikus ókor öröksége, a Római Birodalom bukása után olyan vallás terjedt el, amelynek alapvetően elfogadott szent könyve, a Biblia, egységes szervezete, szilárdan előírt szövegekben rögzített liturgiája és széles körű teológiai irodalma volt latin nyelven. A könyveket tehát — mindig és mindenhol — nemcsak olvasni kellett, hanem példányról példányra másolni. Ehhez pedig elkerülhetetlenül szükséges volt az írásbeliség és a magasabb iskolai képzés. Így örökölte a középkor a latin nyelvet és az ókor irodalmát. Ezt fogadták el a különböző népek, amelyek egymás után az európai világhoz csatlakoztak, s valamennyien terjesztőivé és hordozóivá váltak ennek az egységes kultúrának.

A középkori iskolaügy nem alulról fölfelé, hanem felülről lefelé fejlődött ki. A középkorban a népesség legnagyobb része mindenhol szóbeli kultúrával rendelkezett, iskola, írás- és irodalomismeret nélkül. Nemcsak a parasztok, a kézművesek, hanem a vezető világi társadalom tagjai, még az államélet irányító funkcionáriusai sem ismerték az írást szinte a középkor végéig. Kivéve, ha ezek az állami funkcionáriusok a magasabb papsághoz tartoztak. Még a lassanként kifejlődő városi polgárság, kézművesek és kereskedők közt is csak lassan terjedt az írás használata. Ezzel szemben a könyv az egyház életében nélkülözhetetlen volt. Szükséges volt, hogy a papok a latin szövegeket, az imádságokat, a Bibliát, a liturgia szövegeit — ha leírni nem is —, de olvasni tudják. Az ő számukra tehát szükséges volt a magasabb képzettség a kolostorok vagy a püspöki káptalanok iskoláiban.

Azok, akik magasabb képzettséget kívántak szerezni, már a 13. században az egyetemeket keresték fel, elsősorban a Sorbonne-t és a bolognai egyetemet. Ezek az egyetemek vezető helyüket akkor is megőrizték, amikor a 14. és 15. században a különböző országokban az egyetemek egész sorát alapították. A párizsi egyetemet a teológiai oktatás, a bolognait a jogtudomány tette világhí-

rűvé. A hallgatók Európa minden országából érkeztek. Többnyire nem fiatal emberek, hanem olyan egyháziak, akik számára valamilyen magasabb egyházi állás, gazdag alapítvány tette lehetővé a hosszú utazás és a sok éves külföldi tanulmány költségeinek fedezését.

A teológia, a jogtudomány és a filozófia akkor legmagasabb fokú tudásával tértek vissza hazájukba, a legújabb szellemi áramlatokat hozva magukkal. Egy középkori szerzőnél olvassuk ezeket a lelkes sorokat a párizsi egyetemről: „Fénylik mint a nap. Bevilágítja a tudomány fény sugarával az egész földet, elűzi a tudatlanság homályát. Párizs a tudományok kiváló városa, a művészetek legmagasabb székhelye, a műveltség legjobb iskolája, a bölcsesség legmagasabb műhelye és a tanulmányok versenypályája”.

Az új szellemi áramlatokat elsősorban Párizs és Bologna sugározta szét Európába. Ebben a tekintetben Magyarország sem volt kivétel. Ezzel magyarázható, hogy Magyarország a kereszténység fölvétele után gyorsan csatlakozott Európa keresztény világához.

A honfoglaló magyarok legnagyobb része semmivel sem állt a műveltség alacsonyabb fokán, mint az akkori európai népek. Csakhogy műveltségük más jellegű volt. Kétségtelen, hogy megismerkedtek a földművelés és a kézművesség fejlettebb módszereivel, ám a magyarok műveltsége éppúgy a szóbeliségen alapult, mint az európai népek legnagyobb részének kultúrája. A különbség abban volt, hogy az európai népek akkor már rendelkeztek egy szűk társadalmi réteggel, amely birtokában volt írásos, természetesen egyházas jellegű műveltségnek. Az írásbeli kultúrát, az iskolai képzést a keresztény misszionáriusok hozták magukkal Magyarországra, ez a kultúra pedig egyetemesen európai volt. E misszionáriusok közül kiemelkedik teológiai műveltségével Szent Gellért. Szent István törvényeiben elrendelte, hogy minden tíz falunak közös templomot kell építenie. A törvény a vasárnapi mise látogatásán kívül előírta, hogy a templomok ellátása könyvekkel a püspökök feladata. Mindezek nem érkezhettek külföldről. Elkerülhetetlen volt a hazai papság minél gyorsabb kiképzése, a kolostori és a püspöki székhelyi iskolák szervezése, a kódexek másolása.

Adatokkal rendelkezünk arról, hogy Magyarország már a 11. században kapcsolatot tartott fenn Európa keresztény részével. Nemcsak a pápasággal, hanem Franciaországgal, Sziciliával, Bajorországgal is. A 12. század végéről már név szerint ismerünk olyan magyar klerikusokat, akik Franciaországban tanultak. A párizsi és a bolognai egyetem végleges megszervezése után, a 13. században már sok magyar klerikus tanult ott, sőt a Sorbonne-on már magyar professzorról is tudunk. A bolognai egyetemen pedig nemcsak sok magyar hallgató tanult, hanem magyar pro-

fesszorok, sőt egyetemi rektorok nevével is találkozunk a feljegyzésekben.

A középkori magyar forrásanyag nagy arányú pusztulása ellenére vannak fontos adataink ezekkel a tanulmányokkal kapcsolatban. Így tudjuk, hogy 1276-ban a veszprémi káptalan tagjai közt 15 *doctor iuris utriusque* volt, s ezt a fokozatot csak a bolognai egyetemen szerezhették meg. Föltételezhetően hasonló lehetett a helyzet a többi magyarországi püspöki székhelyen: Esztergomban, Pécsen, Nagyváradon stb. Ugyanezt bizonyítja László esztergomi prépost 1277-ből fennmaradt végrendelete, amelyből tudjuk, hogy tulajdonában volt a *Decretum Gratiani*, IX. Gergely *Decretales* Bernardus Parisiensis bolognai professzor kommentárjaival, az ugyancsak bolognai professzor, Gottfriedus *Summája* és más könyvek.

A 14. és 15. századból már több száz magyar egyetemi hallgató nevét ismerjük, akik az akkor már létező más itáliai egyetemeken, Padovában, Ferrarában tanultak.

A 14. század közepén egész egyetemi hálózat fejlődött ki Európában. Ebben az időben alakultak meg a fontos közép-európai egyetemek Bécsben, Prágában, Krakkóban. Magyarországon is alapítottak egyetemet ezekben az időkben: Pécsen (1367), Óbudán (1395-ben, illetve 1410-ben), Pozsonyban (1465-ben). Hogy ezek az egyetemek mennyi ideig álltak fenn, és mi volt az oka viszonylag gyors megszűnésüknek, nem lehet a tárgya mostani fejtegetéseinknek. Azt azonban hangsúlyoznunk kell, milyen nagy szerepet játszottak ezek a közép-európai egyetemek a magyar értelmiség képzésében.

Az újabb alapítású külhoni egyetemek közelsége most már olyan hallgatók számára is lehetővé tette a magasabb végzettség megszerzését, akik kevésbé voltak tehetősek.

Prága szerepe e tekintetben kisebb jelentőségű volt a huszita mozgalom és a vele kapcsolatos események miatt. Annál fontosabb volt a bécsi és a krakkói egyetem. Krakkóból 1500 magyar hallgató nevét ismerjük 1500 előttről. Legtöbbször az úgynevezett „magyar bursa” tagjai is voltak. A bécsi egyetem még ennél is látogatottabb volt. 1526 előtt évente körülbelül 50, azaz összesen 7000 magyarországi hallgató „immatrikulálta” itt magát. Ezek a hallgatók most már nem voltak mind klerikusok, hanem kisebb nemesi családok gyerekei, illetve városi polgárfjak. Belőlük alakult ki lassanként a magyar értelmiség, tanítók, jegyzők stb.

Az európai egyetemek hallgatói hozták magukkal a legmodernebb szellemi áramlatokat. Így az itáliai humanizmust, amely háznál hamarabb talált otthonot, mint a környező országokban.

Csete István, a magyar szentek prédikátora

LUKÁCSY SÁNDOR

Született 1923-ban, irodalomtörténész. Tanulmányait a Pázmány Péter Tudományegyetem magyar-francia szakán végezte. 1962-1988 között az MTA Irodalomtudományi Intézetének munkatársa. 1968-tól az irodalomtudományok kandidátusa. Legutóbbi írását 1996. 4. számunkban közzöltük.

1754-ben Kassán nagyalakú és nagy terjedelmű könyv jelent meg (több mint ötszáz lap); hosszú címe: *Panegyrici Sanctorum Patronorum Regni Hungariae, tudniillik Nagyasszonyról, magyar szentekről és az országhoz tartozandó kiváltképpen való innepekre jeles prédikációk, akiket találtunk a Jesus Társaságból való néhai P. Csete István munkáiban, akinek hólta után hagyatott deák írásait üszögéből kiveregetvén, sokat pótolván is, ezt a munkát az Úr Istennek (ki az ő szenteiben tiszteltetik) dicsőségének terjedésére, és elejünk dicsőre és szent nyomdokainak követésére, nemzetünk megmaradására s konkolyok előtt palántáltatott igazságnak tovább való gyarapodására haza nyelvén kibocsátotta most maga is már előregedvén azon Társaságból való P. Gyalogi János.*

A fordító (1686-1761) maga is szorgalmas író: hitszónoklatai, költeményei jelentek meg, két alkalmi beszéde kivételével latinul. Legnagyobb érdeme, hogy jezsuita rendtársa, Csete István hagyatékának gondozásában buzgólkodott: kiadta két kötet latin prédikációját és magyarra fordítva az ország védőszentjeiről írt beszédeit. Munkája több volt, mint puszta tolmácsolás: a hatalmas kéziratömegeből össze kellett keresgélnie a rokon tárgyú írásokat, a vázlatosan („üszögében”) fennmaradt szövegeket kiegészíteni, és talán a kötet koncepcióját is ő dolgozta ki. Ezzel a nagy filológiai teljesítménnyel a hazai egyházi régiség egyik legbecsesebb opusát mentette meg az utókor számára.

Csete István (1649-1718) Vágsellyén született; a fiatal szerzetest előljárói Erdélybe küldték, ahol nem nézték jó szemmel a jezsuitákat, ezért álnéven, álruhásan, álúton érkezett Gyulafehérvárra, de talán fölösleges volt a nagy óvatosság, mert zaklatás nélkül prédikálhatott. Következő állomása Kolozsvár, ahol tizenkilenc évet töltött, majd Nagyszombat, Győr, itt már helyettes tartományi főnök; végül Sopronban halt meg.

Írói produkciója elképesztő: 1611 hitszónoklat; mivel Erdélyben, úgy látszik, nem volt könnyű mecénást találni, alig egynéhány jelent meg; a többi — harminchat kéziratot kötet! — Nagyszombatba került; vajon mi lett további sorsa?

Magyar szentekről már Temesvári Pelbárt és a Karthauzi Névtelen írt beszédeket, később még sokan mások. Gyalogi János ki szélesítette a tárgykört; Csete István könyvében nem hazai szen-

tek is helyet kaptak, ha van valamilyen magyar vonatkozásuk: Mária, az ország patrónája, egyéb védőszentek, valamint szent jezsuiták, akiknek utódai hazánkban térítettek. Ily módon a beszédek száma nyolcvanegyre nőtt, az 1690-től 1732-ig terjedő időkből.

Csete István, aki latin nyelven kitűnő értekezést írt az egyházi beszédkészítésről (*De eloquentia sacra*), birtokában volt a retorika minden fortélyának. Példázatok (szerény) alkalmazása, allegória-építés, tudós idézetek, életképi színek, halmozó szekvenciák, közmondások, szójátékok, exclamatiók: mindezek a hagyományos szónoki elemek természetes könnyedséggel illeszkednek dikciójába. Szakmai tudásához hozzáadta egyéni ihleteit, érzelmességét, temperamentumát; ezek teszik saját arculatúvá írásművészetét.

Hitbéli kérdésekben persze nem lehetett egyénieskedni, nem is akart. Szigorú őrzője az egyházi tanok epségének; amikor a visszaszerzett katolikus erőfölény idején a prédikációkban már csitulni kezd a hitviták zaja, ő még minden alkalmat megragad a protestánsokkal való polémiára; vallási meggyőződésének világi vonzatát, a Habsburgok iránti hűséget rendületlenül hirdeti; Mária országának helyreállítását óhajtja, ezen munkálkodik.

Pázmányék óta az egyházi beszédben gyérül a tételes hitmagyarázat, a cél az erkölcsi tanítás. Csete István célja is ez, azzal a különbséggel, hogy ő nem annyira az egyén, inkább az ország számára teszi meg ajánlásait. Csúzy Zsigmond rendszerint a mennyei dicsőség képével — mintegy kupolafreskóval — zárja prédikációit: ahova a lélek erényes vagy bűnbánó élet után beléphet. Csete Istvánnál ez a szép és biztató zárómotívum hiányzik; nem a magán-üdvözülés útját mutatja meg, hanem egy elhívtá nyult közösségnek jelöli ki az erkölcsi fölemelkedés útját. Fő beszéd tárgyai az országos Mária-tisztelet, az uralkodói erények, a társadalmi viselkedés kívánatos módja. Modern szóval: közéleti témákról ír vallási keretben. Komoran, már-már reménytelenül.

Gyakran értekezik a hatalomról. Hagyján, hogy elítéli a tirannust, a „pokollal cimboráló fejedelmet”, ez hagyományos egyházi tan. Meglepő viszont, hogy általában is bizalmatlan minden felsőbbség iránt: „a hatalom puszkapor módjára hamar fellobban, tömlöccel, vassal, veréssel fenyegeti az alattvalókat...” — sőt (ami már nemigen fér össze az Istentől való hatalom elméletével) még az eredete is kétséges és tisztátalan. A világnak első arany idejében — írja valóságos egyházi Rousseau-ként — nem is volt uralkodói elsőség. „Nem olvasom, hogy mondotta volna az Úr Isten: Dominamini hominibus, uralkodjatok az embereken; azt tudom, a tenger halain, erdők vadain, oktalan állatokon uralkodó hatalom az embernek adatott mint Isten képét viselőnek, hogy annak birodalma alá magokat az oktalan állatok megaláznák. Idő jártában valamint a tagokat elfödöző ruházat és köntös a bűn után csúszott az emberi szokásba, és a szokásból végre tisztesség lőtt, kí-

nyesség és pompa, ami a bűnnek ostora vala, nem különben a fedelmi magasság, elsőség, uralkodás a természetnek párosságában eredetit a bűntől vette...”

„Az uralkodásra való vágyódással nehezen fér össze az arany szabadság”; sebet ejt ezen, „aki mások nyakára kíván ülni, mikor az olyan megnyergelést se törvény, se szabadság, se igazság nem szenved”. Példa erre Nimródnak, az ótestamentumi vadásznak hatalmaskodása: „az ilyen vadászat — idézi Oleaster bibliamagyarázatát — a vadakon kezdetik el, lovagolni, puskázni, őzeket, szarvasokat kergetni, dárdával általverni, ezeken kezdik a hatalmasok (...), a vadtól a jószágra lépni és onnét az emberekre melly könnyű; szabadságoktól, végre életektől megfosztani ott, ahol az uralkodás kezdetinek a neve sem jó: Babilon, zűrzavar...”

Az uralkodás a bűntől ered, s nem fér össze a szabadsággal — a hatalomnak ez a mondhatni totális kritikája páratlan régi egyházi irodalmunkban, Csete Istvánnál is. Máskor beéri a hatalmasok romlottságának ostromozásával. Isten ítélőszéke elé utalja őket: „Ezt a széket magasan emelik fel a megátalkodott hatalmasok, akik böldeg állapotokban felejtven, ki által és miből emeltetnek föl, szerencséjük Alkotóját meg nem ismerik (...) Felemelik ezt a széket, akik az ő szívekben mondják: Nincs Isten, s annak ajándékot s az elvött kincseket kurvákra ruházzák, ebekre, kártyára vesztegetik és pompára. Felmagasztalják ezt a széket sok Heródesek, kik a Jézust üldözik az ő szolgálóban, egyházi békességet megszaggatják, hitnek jó illatját bűdössé teszik, eretnokség pártjára állanak a testi szabadságért az Úr ellen és annak Krisztusa ellen. Két kézzel és vállakkal emelik ezt a széket a mennybe kiáltó vétkek...” — s ezzel a szónok visszakanyarodik a feddőzés kevésbé kényelmetlen régi szokásához. Az ellentmondást a kétféle felfogás között valószínűleg azzal oldotta föl magában, hogy végül is vannak Isten kegyelméből jó uralkodók, akiknek legszebb példája Szent István.

Az uralkodásról Csete Istvánnak mint magyarnak is volt mondanivalója. Dicsőítette Habsburg királyainkat, mert katolikusok és védelmezőink a törökkel szemben. De idegenek. Erről persze csak óvatosan szólhatott. A szent — azaz Árpád-házi — királyok alatt az ország gazdag volt, most azonban koldus, „oda minden szabadság, kincs, jószág, médusoknak, perzsáknak általadta Isten”. Ez az eretnekek miatt történt, akik nyakunkra hozták a törököt: „A szent az ebeknek adatott, gyöngyeinket lábokkal tapodták a sertések, kezét bocsátotta az ellenség minden kívánatos dolgainkra, elfogatott a szövetség ládája...” A történeti tablóban áttételesen a török pusztítás és a protestáns templomfoglalások képei vegyülnek, de őket nem volt szokás — Dániel próféta szavaival — médeknek, perzsáknak nevezni. A bibliai idézet másutt is megjelent, fontos kiegészítéssel: „Az ország megmérgettetett, és általadattatott része a perzsáknak, része a médusoknak, akiknek *nyelvét*

nem értettük..." Ezzel szemben szerencsés volt a pápai döntés, hogy Istvánnak küldött koronát, mert ő „nem valami idegen és vendég nemzetből, hanem a tömérdek Scytia és Kaukasus határból származandó vérből” vette eredetét; ismételten hangsúlyozva: „nem idegen nemzetből, ki a magyarok *nyelvét nem értené...*” A Habsburgok bezzeg idegen, más nyelvű nemzetség; lehetséges, hogy a médek, perzsák emlegetése az ezópusi beszéd — igen korai — példája, melynek burkából itt-ott kiütközik a prédikátor takargatott érzelme?

Az akadémiai irodalomtörténet Csete Istvánt mint a katolikus rendi nacionalizmus képviselőjét mutatja be (néhány sorban). Eből legfeljebb annyi igaz, hogy ő is büszkélkedett hazánk határainak „a Duna mellyékiről kilenc országokra” való kiterjedésével (mint később Petőfi a három magyar tengerrel), de ez szerinte nem a nációnak, hanem a kereszténységnek terjeszkedése volt, térítő „jó papoknak jó gyümölcse”. Az ő eszménye nem magyar birodalom, hanem katolikus ország; amit visszasírt, nem az ősi nemesi szabadság, hanem a régi szentség. Korholta a rendi aspirációkat: „Haza törvényét talpra állítani kívánjuk; miért nem az Isten törvényit? Nem is jó a szabadság, aki az Isten törvényén, tiszteletén fundálva nincsen.”

Isten törvénye nem tesz különbséget ember és ember között, „ha szakadás-szerző (értsd: eretnek), ha pogány, ha Kríma havasáról való tatár, szerecsény...”; védő palástja alá veszi a nemzet minden részét, főképpen a szegényeket (meg nem nevezve: jobbagyokat), akiket a nemesi felfogás kirekesztett a nemzetből. Az egyházi irodalomnak ősi tartozéka a feddőzés a vérszopó hatalmasok, szívtelen gazdagok ellen. Ez sosem lázítás, inkább a társadalmi elégedetlenség robbanásgátló szelepe, de azoktól, akik írták, nem lehet megtagadni az őszinte felháborodást és részvétet. „Oh világ fősvényése! fősvények világtalansága!” „Oh ki nagy ítélet vár és számadás bennünket, kik az evangéliomokat halljuk és lopunk! Apostolok tejét szopjuk, és a szegénység vérit szíjuk! Ezeknek könnyvei (értsd: könnyei) magasztalják fel a kegyetlen urak s tiszték ellen az Isten székét s a mérőserpenyőt. Megméretetnek ebben a mahólnap császár szolgálatja színe alatt elkövetett húzások-vonások, kik miá a kincses ország majd köldűsságra jutand.” Csete István olykor mintha már-már a magántulajdon ellen kelne ki, elítéli az „enyim-tiéed” elvét, de ez csak régi toposz, Szent Ágostontól származik, nem kell szó szerint venni, s a tisztés kereskedelmi haszon ellen a prédikátornak nincs is kifogása. Komolyan firtatja azonban a nagy vagyonok eredetét. Sokan „palástolt politiával (értsd: machiavellizmussal), törvénytelen utakon, hamissággal” jutnak javadalmakhoz, és hozzáteszi: „hazaárulással” — ez a nyílt politikai néven nevezés ismeretlen egyházi irodalmunkban, Csete István ellenben többször is beszél hazaárulásról, talán ő alkotta meg a szót?

Másutt remek életképet fest a vagyonszerzésről. „Némely házakban ha adatnék fézni a pénzes és leveles ládákhöz, elővenni az írásokat, contractusokat, leveleket a jószágról, tudom, tudom, melly úton kerültenek ide: amaz árva, özvegy kintelen vólt félárral elvesztegetni... Ez micsoda csomó levél? Documentumok az apámtól maradtott ősről, keresetekről, fundusokról valók... A Jérikó átkából torkon verve gyűltek, szegénység fojtogatásával, húzással-vonással kerültenek... Ebbe a zacskóba mi van? Kiönti az ötös, tízes aranyakat, graeci tallérokat, tajtékos forintokat; szép kincs! s micsoda kapun jöttek bé?... Ezt a tízes aranyat illyen vármegye adta honoráriumban, ezt notáriusságomban szolgálato mért, ezeket prókátorságom után nyertem... Úgy van, mikor szolgáltál nekik a szegénység kárára...”

Hasonló életszerű jelenetekkel, leírásokkal gyakran találkozunk Csete Istvánnál, sokféle témában. Katonaélet, várostrom, kirándulás, a vincellér munkája, ötvösműhely, falusi bíróválasztás, évváró ünnepély jutalomkönyvek kiosztásával az iskolában: megannyi pompás hazai színezéke beszédeinek. „A kised gyermekeket sokszor elnézem; ők az apjoktól látják, hogy kereket falaznak, lőcsőt, járomszeget, tézslát készítenek, ostort fonnak, vonó marhákat befogják, állítják, csáholják; mint kis majmok a szomszéd gyermekek összeállanak a híg sárnak, abból ők kereket csinálnak, és azokba tengelyt, rudat, más marha nem lévén, magokat befogják, nógatják, csáholják egymást az utcákon...” Csete István beszédei *magyar* prédikációk: *csécsényi* puskát említ, közmondást tud a *kompolti* kisasszonyról, parasztosan nevezi meg a csillagokat (*Hetvény* stb.); nem feledkezik el az *egri* menyecskeréről, aki hét törököt vert át nyársával; följegyzí, hogy a régi magyarok a betlehemi jászlat *karácsony szalmájának* hívták, a rövid istentiszteletet *katonás misének*; aki égháború vagy más akadály miatt nem mehetett el a templomba, három kenyérrel *kalodaváltság*ot adott; méltatlankodik a hazai képen: hogy a kápolnából kocsmát csináltak. (Petőfi ezt helyeselni fogja.) Világi szépprózánk még idegen lábakon dőcög, amikor a prédikációkban már virít a magyar élet.

Szent királyaink ennek a hazának a földjén éltek, térítettek, alkottak. Ha erről szól, Csete István stílusa — ez a mindig oly ideges és nyughatatlan stílus, Pázmány biztonságos derűjének ellenképe — ódai magasba szárnyal. „Tisza mellyéke! Erdély! Havas alfölde! Ha meg tudnátok gondolni az Isten ajándékát Szent László királyban: hányszor szentelt meg titeket véres nyomdokival! Oh Kolozsvár! oh Torda! Szent királynak verejtékivel megázatatott tartományok! oh források! oh híves patakok!...” A prédikátor Szent László elpusztult sírhelyére gondol, és személyes hangot üt meg: „Oh váradi föld, kit én könyvező szemeimmel valaha láttalak! Miért nem engedted meg azokat a szent köveket és hajlékot látnom?” Elpusztultak a hajdan ékes templomok, „megnémult az orgona és énekes kar, ledőltek az oszlopok és kolum-

nák, felégettettek a gyóntatószékek, a kakas penitenciát kiáltani megszűnt.” Hajh, de bűneink miatt... A nemzet ostromlásának már Kölcsey és Ady előtt volt klasszikusa: Csete István. „Az egymással hadakozó Istenektől várjon a világ a békesség és igazság tartásban jó rendet? Bontogassuk a törvényt; fiú az apjára támadjon; adjunk szárnyat tanítványoknak magok mesterére, jobbágyoknak a földesurakra, juhoknak a pálcás pásztorra; hatalmazzanak el a szitkok, átkok, uralkodjanak a haragtartások, megtámadások, vérontások...” Kis magyar apokalipszis, és nemcsak az; „egész Európa állapotjában óránként változik, és mindenek végső romlásra néznek”, fenekestül felfordult világ. Sovány ellentétel, hogy Indiában szépen terjed a keresztény hit...

1939-ben, „a szörnyű órákban, amikor a nemzetek megmértenek”, Szerb Antal tanulmányt írt az irracionális reményről, mely végigvonul irodalmunkban, feltör Zrínyi, Vörösmarty, Madách ajkán, s a fenyegető végzettel szemben csak-azért-is-t és „lesz még egyszer ünnep”-et kiált. Csete István hasonló helyzetet él át, és kifakad: „Ha nem tudnám, hogy az ég alatt nincs semmi állandó, ezt a prédikállószéket vércsöppekkel áztatnám meg ma, mikor ennyi országos károkról s azoknak okairól gondolkodom.” Hát már csak ez maradt vigaszául, az örök változandóságnak, a rosszban is, ez a reménytelen reménysége? A siralmak próza-költője, a pusztulás paroxizmusának művésze számára a tehetetlen várakozás gesztusa? A magyar irodalom századai itt összeérnek, az *Előszó* és *A vén cigány* lírikusa találkozik Csete Istvánnal.

Persze nem volna igaz pap, ha a hit nem jelölne ki néki, csak-azért-is, egy utolsó instanciát: „Emlékezzél meg, Úr Isten, hogy porrá löttünk a mi gonoszságaink miá, és olyanokká, mint ami nincs... Esedezünk Felséged előtt, Patronánkat, a Bóldogságos Szűzet adjad ismét őlalmunkra, és akkor mindjárt léssen Szent István, születnek új Szent Imrék, Erzsébetek”, s dicsőséges új lap nyílik az ország krónikáiban...

Ezerszáz év a Kárpát-medencében

DÁVID ZOLTÁN

Rövid magyar népesedéstörténet

Született 1923-ban. A piarista gimnáziumban érettségizett, majd a Pázmány Péter Tudományegyetemen szerzett jogi diplomát. Az Országos Levéltárban dolgozott, és a KSH Levéltárának igazgatójaként ment nyugdíjba. Tanulmányai a 18. század népesedés- és mezőgazdaságtörténetével, valamint a határainkon túl élő magyarok demográfiai kérdéseivel foglalkoznak.

A honfoglaló magyarok száma

A magyar népesedéstörténet vizsgálatát megnehezíti, hogy az 1784-ben II. József által elrendelt első népszámlálás előtti időszakokban a lélekszám megállapításánál mindenkor becslésekre vagyunk utalva. Ezek, bármilyen gondosak és megalapozottak is, soha nem lehetnek egészen pontosak. A hibaforrás annál nagyobb, minél messzebb hatolunk vissza az időben.

Mindjárt a kezdeteknél, a honfoglaló magyarok számát történészeink máig vitatják. A különböző alapokon nyugvó becslések alsó határa 70 000 (Mályusz), felső határa pedig egymillió fő, legtöbbször mégis az ötszázezres értéket tartják elfogadhatónak (Pauler, Hóman, Szabó István). Erre az eredményre jutott a *Magyarország történeti demográfiája* című összefoglaló kötetben Györffy György is, aki Ibn Ruszta és Gardizi 20 000 lovasról szóló egykorú közlésére alapozta számítását. Az Etelközben élő köznép számát a harcosok négyeszeresére, nyolcvanezer lélekre becsülte, összesen tehát 100 000 családdal számolt, majd ezekre ötös szorzószámot alkalmazott.

A honfoglalók maguk sem voltak etnikailag egységesek, a szövetségre lépő hét törzsben egyaránt voltak ugoros és törökös elemek. A hozzájuk csatlakozó kabarok, székelyek, besenyők és uzok mellett számukat az itt talált rokon népek, az avarok, bolgártörökök (talán hunok) megmaradt töredékei közel egymillióra növelték. De éltek a meghódított területen más népek is: az ország északnyugati részén és szétszórtan sokfelé szlávok, a Dunántúlon frank, karantán (talán római) szórványok. Így az ezredforduló táján, amikor Istvánt királlyá koronázták, és nekilátott országépítő munkájához, a lakottnak tekinthető mintegy 200 000 km²-nyi területen valamivel több, mint egymillió ember élt, ami négyzetkilométerenként öt főt jelentett.

Bizonytalanok a későbbi századokra vonatkozó becslések is. Nem ismerjük a természetes szaporodás értékeit, és a bevándorlók számáról sincsenek adataink. A magyarság települési területének határát a földrajzi és helységnevek nyelvi eredete alapján lehet meghúzni. E téren Kniezsa István végzett úttörő munkát, aki megállapította, hogy az István király kemény rendeleteinek hatására gyorsan egybekovácsolódó magyar népesség fokozatosan megszállta az életmódjának megfelelő síkvidéki és dimbes-dom-

bos tájakat, de a sűrű erdővel borított, lakatlan hegységek közé nem hatolt be.

A magyarok száma az Árpád-korban

Györffy György szerint a népesség száma lassú növekedéssel az Árpád-kor végéig (1350-ig) elérte a kétmilliót. Közülük 1,7 millióra becsülte a magyarok számát, akikbe már beolvadtak a különböző törökös népek és a magyarság települési területén belül lévő kisebb, más nyelvű csoportok is. Rajtuk kívül nagyobb számban szlovákok, a Szepességben és Erdélyben a nemrég betelepített szászok éltek.

A fejlődés ívét először a tatárjárás törte meg. A pusztulás leginkább az Alföld magyarlakta tájait érintette, de az embervesztésekről pontos számokat nem ismerünk. A tatárok kegyetlenségének túlzott leírását tartalmazó egykorú forrásoknak éppúgy nem hihetünk, mint ahogy az eltűnt falvak száma sem konkrét bizonyíték. A hadak vonulásának útjába eső megyék apró falvai jórészt elhamvadtak, és többé nem épültek újjá, mert a veszedelmet túlélők feldúlt településeikből népesebb helységekre költöztek, ahol nagyobb biztonságban érezhették magukat. A megritkult lakosság pótlására IV. Béla kunokat és jászokat telepített, akik a magyarok közé ékelődve nyelvileg rövidesen beolvadtak, és a magyarok számát gyarapították.

A tatárjárás idején

A tatárjárás népi vesztesége megállította a magyarság előrenyomulását a folyók völgyében az addig lakatlanul hagyott hegyvidék felé, ahová a 13. századtól kezdve egyre nagyobb számban kezdtek bevándorolni pásztorkodó vlachok. Közöttük szlávokat (lengyeleket, ruténeket) éppúgy találunk, mint románokat, akik szinte észrevétlenül lépték át az ország határát gyakran csak szimbolikusan jelző hegységek őrizetlen vonulatait. A sűrű erdők között létesített irtásfalvaik lakottsága kezdetben messze elmaradt az alföldi és dunántúli tájak népsűrűsége mögött. Mivel azonban egész történelmünk folyamán a háborúk és járványok nagyobb mértékben sújtották az ország szívében, a folyók mentén elterülő termékeny síkság városaiban és falvaiban élő magyar lakosságot, mint ezeket a főbb utaktól távol eső, szinte megközelíthetetlen, szétszórt házakból álló települések lakóit, az itt élő népek háborítatlanul szaporodtak.

A pestisjárványok

A következő kétszáz évben a népesség fejlődésének ütemét elsősorban a járványok lassították le. A legtöbb embert az 1347-1349. évi pestisjárvány ragadta el, amelyet „nagy” vagy „fekete” halálnak emlegettek szerte Európában. Ezekben a századokban amúgy sem számolhatunk jelentős természetes szaporulattal, mert a született gyermekek 20-50 százaléka egyéves koruk elérése előtt meghalt, a 15 éves életkort a születettek fele sem érte meg. Nem volt ez másként Európa többi országában és a világ más tájain sem, sőt a járványok a fejlettebb városokkal rendelkező országok népességét olykor még jobban megtizedelték. Sok függött a táplálkozási viszonyoktól is, és a magyar nép ilyen szempontból vi-

szonylag kedvezőbb körülmények között élt a mostohább természeti adottságokkal rendelkező országoknál. Közrejátszottak természetesen a lakosságszám növekedésének lefékezésében a külső és belső háborúskodások is, amelyek mindenütt sok véráldozattal jártak. Ilyen körülmények között a népesség száma csak 1500 körül érte el hazánkban a négymilliót, amelyből Szabó István számítása szerint a lakosság 75 százaléka, kereken hárommillió volt magyar.

A török hódoltság kora

A török elleni háborúk és a török hódoltság 150 éves mérlegét az 1715-ben és 1720-ban végrehajtott országos adóösszeírás adatai alapján Acsády Ignác vonta meg. Számításainak eredménye szerint az ország népessége 2,5 millióra csökkent. Az utóbbi évek forráskritikai vizsgálatai megállapították, hogy az alapul vett adatok hiányosságai miatt számítása téves eredményt hozott, és az ország népességének száma a török hódoltság végén éppúgy négymillió volt, mint a mohácsi vész előtt. Kiesett azonban kétszáz év természetes szaporulata, és a magyarság aránya is nagy mértékben visszaesett. Az ország déli megyéiben korábban zárt tömböt alkotó települései teljesen elpusztultak, népüket kiirtották vagy rabságba hurcolták, és helyüket az ebben fő szerepet játszó Cserni Jován rác martalócai foglalták el. Erdélyben ekkor költöztek a folyóvölgyek megritkult lakosságú falvaiba a hegyvidékeken zavartalanul fejlődő románok kisebb-nagyobb rajjai, és formálták át egész vidékek (így a Mezőség) népi arculatát. A magyarság ösztönösen igyekezett benépesíteni az ország termékeny síkságait, és jórészt sikerült megőriznie eredeti települési területének magyar jellegét, de eközben a nyelvhatár több helyen is betöredezett. Északról dél felé vonulva a szlovákok a megritkult lakosságú magyar falvak sorát hódították el Pozsony, Nagyszombat, Nyitra, Eperjes, Kassa és Nagymihály környékén, míg a menedéket kereső horvátok ékei az ország nyugati határszélein Pozsony környékéig, a szerbeké a Duna mentén Szentendrőig, a románoké az Alföld keleti pereméig nyomultak előre. Így a török hódoltság előtti és megszűnése utáni állapotok között sokhelyütt nincs folytonosság. 1700 után egy etnikailag erősen átalakult ország kezdett új életet. Ha a népességszám nem csökkent is 1500 óta, annál inkább megváltozott nemzetiségi összetétele. Számításaim szerint a felszabadult ország népességéből már csak 1 850 000 volt magyar (46,3%), vesztésünk tehát meghaladta az egymillió főt. (S akkor nem számoltuk az elmaradt természetes szaporulatot.)

A telepítési politika

Bár a békés évtizedek beköszönte után a magyar népesség száma egyenletes növekedésnek indult, aránya egy ideig tovább csökkent. Ennek oka a Habsburgok telepítési politikájában keresendő, akik Magyarországot meghódított területként kezelték, és a magyarság beolvasztását tűzték ki célul. Ennek megvalósítása érdekében azonnal megkezdték a németek betelepítését. A nagy kedvezményekkel meghirdetett, szervezett állami toborzások során elsősorban a Bácskába és Bánságba, Baranya és Tolna megyé-

**II. József
népszámlálásának
eredményei**

**A nemzeti újjáéledés
kora**

be, a Bakony és a Vértes hegyei közé, Buda és Pest környékére, valamint a városokba mintegy 400 000 németet telepítettek be. Előtte mindenkor gondosan megtisztították a terepet a török hódoltság megpróbáltatásait túlélő magyaroktól. Körülbelül ennyi volt a spontán bevándorlás során a Kárpátokon túlról beszivárgó románok száma is. Összességében a beköltözők száma elérte (sőt meghaladta) az egymilliót. A fennmaradó részen több népcsoport osztozott, tudjuk, hogy az egész Európát megmozgató telepítési akciók franciákat, flamandokat, spanyolokat, olaszokat, cseheket, morvákat, lengyeleket, dalmátokat, illíreket és bolgárokat is sodortak hazánk egykori területére.

Így történt, hogy az első magyarországi népszámlálás időpontjában, 1784-ben, a magyarság aránya 41,7%-ra csökkent, az ország 8,4 millióra duzzadt lakosságából 3,5 milliót tett ki. A 18. század folyamán mindazonáltal megkétsherezte népi állományát, száz év alatt nemcsak pótolta kétszáz év veszteségét, hanem fél millióval túl is haladta a török előtti hárommilliós szintet. Az ország területét ugyan valóban ellepték a kívülről jövők, és az újrakezdés mozgalmas első évtizedeiben hatalmas belső átrendeződés folyt, de ebben a magyarság is tevékenyen részt vett megtartva eredeti szállásterületének legnagyobb részét. Bár a bécsi katonai hatóságok alá rendelt vidékekre mindenki költözhetett, csak magyar nem, még a teljesen kipusztított Délvidékre is kerültek Szeged környéki dohánykertészek vagy jászkunsági reformátusok, akiknek utódai máig ott élnek.

Herder rossz időpontban írta sok magyart azóta is elrettentő jóslatát, mert közreadásának időpontjában, 1791-ben indokolatlan volt föltételezni, hogy „a mások közé ékelt kis számú magyaroknak századok múltán talán majd a nyelvét sem lehet felfedezni”. Hiszen ekkor már túl voltunk a nehezen, a magyarság viszonylag gyorsan kiheverte súlyos veszteségeit, és a 18-19. században az ország más népeivel lényegében azonos ütemben szaporodott. Még jobban meggyorsult a folyamat a reformkorban meginduló nemzeti újjáéledéssel, amikor a magyar államiság léte éppúgy kedvezett a magyar népelem erősödésének, mint másutt a nemzeti államok kialakulása és egybeforrása idején. Ekkor családonként átlagosan 6-8 gyerek született, és a viszonylag kedvező életfeltételek, az 1711 után ránk köszöntő békés évtizedek nyugodt termelők munkája nyomán nemcsak 1% körüli évi természetes szaporulata, de a magyar nyelvterületen belül letelepedő kisebb idegen góccok magyarosodása következtében is gyors ütemben fejlődött. Fényes Elek adatai szerint 1840-ben 11 316 000 lakosból már 4 800 000 volt magyar anyanyelvű (42,4%), az 1900. évi népszámlálás 8,7 millió, az 1910. évi közel tízmillió (9 944 627) magyart mutatott ki, miközben arányuk az egykori Magyarországon (Horvátország nélkül) 51,4%-ra, majd 54,5%-ra emelkedett.

Mindez elsősorban a magyar nemességnek volt köszönhető, amely megőrizte a történeti Magyarország kontinuitását. Hiszen volt olyan (nem is rövid) időszak, amikor a királyi Magyarország keskeny karéjában a nem magyarok többségben voltak, ám a szent koronához, a magyar királysághoz tartozás tudata a nemességben oly erős maradt, hogy eszükbe sem jutott az elszakadás. Ez a folyamatos magyar államiság tette lehetővé, hogy a városokba betelepült németek és zsidók a 19. század végére átváltsanak a magyar nyelvűségre, és kisebb szlovák, szerb és horvát szigetek magyarrá váljanak. Bár időközben minket is értek jelentős veszteségek (különösen a magyar-szlovák nyelvhatár mentén a szlovákok, Bihar megyében, a Szilágyságban és a Mezőségen a románok túlsúlyba kerülésével), a magyar anyanyelvűek száma így is jobban nőtt, s arányát az egész népességben belül állandóan növelni tudta. (Miközben a magyarok száma 1720 és 1970 között több mint hétszeresére, a más nyelvűeké csak ötszörösére emelkedett.)

Így érkezünk egy veszített háború utáni Trianonhoz, ahol a rosszul megvont új határok a magyar népi állomány egyharmadát kényszerítették idegen uralom alá. Ennek első hátrányos következménye volt, hogy népszámlálásban kimutatott számuk 300 000 fővel csökkent. Ennek ellenére az egykori Magyarország területén továbbra is megtartotta abszolút többségét: 1920-ban az össznépeesség 52,2%-a, 1930-ban 52,0%-a vallotta magát magyar anyanyelvűnek, illetve nemzetiségűnek. Egy újabb veszített háború után a magyarságot sújtó csehszlovákiai kollektív felelősségrevonás dacára arányuk folyamatosan emelkedett, és 1950-ben 52,8%-ot, 1960-ban 53,3%-ot, végül 1970-ben 53,6%-ot tett ki, ami az 1910. évi maximumhoz képest mindössze 0,9 százalékkal alacsonyabb. A növekedés részben annak következménye, hogy a Magyarországon élő német nemzetiségűek felének kitelepítése és a szlovákok nagy többségét érintő lakosságcsere következtében a vegyes lakosságúvá alakult helységekben meggyorsult a népesség nyelvi átformálódása, és a korábban nemzetiségek által lakott falvakban szilárd magyar többség alakult ki. Másrészt köszönhető a szomszédos országokban nehéz körülmények között élő, súlyos megpróbáltatásokat átvészelő magyarok helytállásának.

1970 után a magyarság aránya a Kárpát-medencében fogyásnak indult, részesedésünk az 1980-ig immár 26 647 000 főre növekvő népességből már csak 51,7% volt, amely 1990-ig 50,7%-ra csökkent. Magyarország népessége 1981 óta évről-évre fogy.

Így, ha a felsorakoztatott adatok cáfolják is Herder megalapozatlan jóslatát, nem feledtethetik a gondokat, ha a távolabbi jövőbe nézünk. A magyar nép ugyan nem fog kipusztulni, de mindent el kell követni, hogy fogyását megállítsuk, és biztosítsuk egészséges szaporodásának feltételeit. Ehhez széleskörű társadalmi összefogáson alapuló erkölcsi megújulásra van szükség, amelynek élén az egyházaknak kell állniuk.

Magyarság és európaiság 1896 és 1996 között

VAJDA GYÖRGY
MIHÁLY

Született 1914-ben Bártfán. A József Attila Tudományegyetem emeritus professzora, az Akadémia laureátusa, a Bayreuth-i Egyetem tiszteletbeli doktora; 1982 és 1985 között a Nemzetközi Összehasonlító Irodalomtudományi Társaság elnöke volt.

**Európa és
Magyarország**

Kiindulásul vessünk egy pillantást Magyarország helyzetére Európában a millenium és a millecenáriumi idején.

Száz évvel ezelőtt Magyarország egyik fele — kiterjedését tekintve valamivel nagyobb fele — volt az Osztrák-Magyar Monarchiának. Önálló alkotmánnyal rendelkezett, önálló parlamentje, önálló kormánya intézte az ügyeit, és az csak a Szent István koronáját viselő uralkodónak tartozott felelősséggel. Az ország a kiegyezés után felvirágzott, amit nemcsak magas hozamú fölművelése és ugrásszerűen fejlődő ipara bizonyított, hanem népszaporulata is. A magyarányú kivándorlás ellenére az ország lakosságának lélekszáma 1880 és 1900 között évi 1%-kal nőtt, úgyhogy 1880-ban csaknem 14 millióra, 1900-ban pedig már csaknem 17 millióra emelkedett, Horvát-Szlavóniával együtt 19 millióra. Ebből kerekén 9 millió vallotta magát magyarnak, 10 millió pedig németek, szlovákok, románok, horvátok és szerbek mint a magyarral együtt fő nemzetek között oszlott meg. A területileg a Kárpátok medencéjét betöltő ország vezetői tehát a történelmi múltira hivatkozva tekintették a királyságot Magyar Királyságnak. A honfoglalás ezredik és a kereszténység felvételének 900. évfordulóját ünnepelve nem volt kétséges, hogy az ország „európai”, kultúrája legalább kilencszáz éve európai kultúra, irodalma, művészete az európai irodalom és művészet része, építészete pedig — hiszen egy évszázad múltán még mindig azt csodáljuk — az európai építészet élvonalában áll.

„Európa”, elsősorban Nyugat-Európa viszont nem sokat tudott a büszke és öntudatos vezető rétegekkel rendelkező Magyar Királyságról, még a létéről is alig. Hiszen az országnak nem volt önálló külképviselete, pénze, hadserege. Az Osztrák-Magyar Monarchia e közös ügyei korlátozták Magyarország önállóságát, noha növelték az egész Monarchia nemzetközi súlyát. Úgyhogy amikor a Monarchia darabokra esett, Magyarország létét és „külön” létét egyszerűen magyarázni kellett a békekötésről tárgyaló nyugat-európai politikusok előtt.

A milleniumi Magyarország tehát Európa részének tekintette magát, de „Európa” nem tudott Magyarország „külön”-létéről, csak az Osztrák-Magyar Monarchia széthullásáról.

A „külön” létet azóta kellett bizonyítania, és még azt is, hogy ez a „lét” európai. A honfoglalás 1100 éves fordulóján naponta hallunk arról, hogy Magyarország „Európába” törekszik.

Hát eddig hol volt?

Európai magyarság

Szűcs Jenő a *Bibó-émlékkönyvben* széles perspektívájú tanulmányt közölt. Felvázolta a középkortól kezdve a Nyugat társadalmi fejlődés-struktúráit, amelyeket Magyarország átvett, de a századok folyamán a Kelet erőterében kelet-közép-európaivá „torzított”. Szűcs Jenő Bibó István elemzése alapján jutott arra az álláspontra, hogy „míg Európa két szélső régiója megcsinálta a maga forradalmát — a Nyugat a 16-18. században, a Kelet a 20. században —, a köztes régió, benne Magyarország, csak bukott forradalmakat, félforradalmakat ismert”. Még 1945-ben is csak „kívülről” és nem saját erejéből, azaz „alulról” jutott (akkor is csak rövid időre) „a forradalom és a demokrácia lehetőségeihez”. Ez igaz. Kétségbevonhatatlanok Bibó István elemzése is a „kelet-európai kisállamok nyomorúságáról”, fejlődésük zsákutcáiról és ellentmondásairól.

De ha tekintetbe vesszük azt, hogy a trianoni békekötés ropant megrázkódtatása ellenére az ország egy évtized alatt konszolidálódott, és hogy a II. világháború előkészületei közepette még csaknem egy évtizedig tovább tudta őrizni, sőt némiképpen gyarapítani kulturális hagyományait, hogy a külső és belső szélsőjobboldali nyomás ellenére még egészen a háború utolsó fél évéig fenn tudta tartani a törvényesség némi maradványait, hogy a háború után azonnal megpróbált a demokrácia útjára lépni, hogy 1956-ban elsőnek lépett fel a szovjet-szocialista rendszer ellen, hogy még a „negyven esztendő” sötétségében is őrzött valamit a nyugatias struktúrákból — nem ugyan, természetesen, a hivatalos politika színterén, de a magánélet és a kulturális élet szféráiban —, akkor megállapíthatjuk, hogy az 1880-as években neki-lendült „európai” fejlődés rajtahagyta a nyomát a későbbi elszürkült és elnyomorodott korszakon, korszakokon. A keleti németeknek igazuk volt, amikor Magyarországot a „legvidámabb barakknak” nevezték a szocialista táboron belül az 1956-ot követő évtizedekben. A Szovjetunióból jövő látogatóink és kollegáink úgy érezték magukat nálunk, hogy „Nyugatra” jöttek, pedig közülünk is csak kevesen jutottak ki úgy „Nyugatra”, hogy annak ízeit megízlelhették, és levegőjét látszólag egyenrangú félként szívhatták volna.

És még kevesebben ébredtek rá arra, hogy szükségtelen kisebbségi érzésekkel eltelve szégyenkezni amiatt, hogy honnan jöttek, hogy nem kell állandóan bizonyítani, nem kell versengeni és lihegni a „nyugati” elismertetésért. Mert nem Nyugaton érték el „Európát”, hanem *Európából érkeztek ők is, annak egy másik régiójából.*

Közép-európaiság

Amit Szűcs Jenő Európa három nagy régiójáról írt, amit Bibó Istvántól örökölve Közép-Kelet-Európának nevezett, a kelet-euró-

pai nagyhatalmi tömb felbomlása és meggyengülése után napjainkra egyértelműen Közép-Európává lépett elő, ha ez előlépést jelent. Mert nem a név a lényeg, nem az elnevezés, hanem az, amit Szűcs Jenő, ha némi — politikai vagy tudományos — tartózkodással olyan világosan kimondott: itt egy másfajta világról, Európa harmadik, „köztes” régiójáról van szó. Ez sem nem Nyugat, sem nem Kelet. A kettő között helyezkedik el mentalitásban is. „Mitteleuropa” néven vonult be a történelmi szótárba, 1915-ben, amikor Friedrich Neumann ilyen című könyve megjelent. Az olaszok még ma is ezen a néven nevezik, és nem egyszerűen földrajzi, hanem szellemi valóságot értenek rajta.

Földrajzilag ugyanis — ezt Jacques le Rider, Közép-Európa francia kutatója mondta egy nemrégén tartott előadásában — „Mitteleuropa” területe a történelem folyamán változott. 1915-ben, a régi világháború második évében a központi hatalmak elhelyezkedési területét jelentette. Tehát legalább annyira politikai, mint földrajzi fogalom volt. Azóta, s főként a II. világháború utáni években, amikor Németország nyugati megszállás alá került fele szellemében, mentalitásában (még konyhájában is) erősen „elnyugatiasodott”, Közép-Európa súlypontja keletebbre tolódott, és ma körülbelül a 20. keleti hosszúsági fok két oldalán helyezkedik el. Hazánkat e hosszúsági fok vonala észak-déli irányban kettévágja, így földrajzilag Közép-Európa középvonalában vagyunk. Északra tőlünk Kelet-Szlovákia és a délkör által ugyancsak szinte kettévágott Lengyelország, délre a Vajdasággal kezdődő és a Balkán nyugati csücskébe szorult Albániával végződő Szerbia, a maradék Jugoszlávia helyezkedik el.

**Közép-európaiság a
harmincas években**

Bartók Bélát az, hogy a magyar, a szlovák, a román, a szerb a bolgár stb. népzene kincseit egyaránt gyűjtötte, nemcsak európai és magyar zenészé, hanem közép-európaivá is avatta. Az 1930-as évek közép-európai szellemi mozgalmát tükröző és hordozó folyóirat, az Apollo, Bartók indításaiból táplálkozott, és az ő zenéjében találta meg a magyar és a közép-európai népek zenei kifejezésének rokonságát. Egyre többen kezdték megérteni a '30-as években, miért „egy a hangja” Dunának, Oltnak, s hogy ez nem csupán költői ábránd vagy politikai vágyalom, hanem történelmi valóság. Bartók hangsúlyozta, hogy a közép- és kelet-európai kis népek között ősi, szoros és önálló érületi egység van, a nyugati kultúrhatás a magyar és a szomszédos népek zenei művelődésének csak a felső rétegébe hatolt be — legalábbis akkor még csak oda.

A '30-as évek a Közép-Európa gondolat nagy fellendülését hozták. A budapesti egyetem francia filológiájának professzora, Eckhardt Ferenc egy magas nemzetközi fórumon, az összehasonlító irodalomtudomány első, Budapesten tartott kongresszusán (1931) közös közép-európai vonások érvényesülését bizonyította a régió irodalmaiban. Az elveszett naiv eposz keresése, a pogány

mitológia felfedezése vagy megalkotása, az őskeresés az ókor vagy a középkor nagy népei között, a népköltészeti hatás befogadása, felhasználása és továbbfejlesztése stb. mind közös vonás. Németh László 1932-ben Közép-Európa rovatot indított — az előbbiektől nem függetlenül — a *Tanú*-ban, ámbar Közép-Európáról alkotott fogalma egyelőre nem volt tiszta. Határait a Szovjetuniótól a Rajnáig terjesztette ki, később összébb húzta. Arról írt, hogy tanulja a szomszéd népek nyelvét. Arne Novák cseh irodalomtörténetét olvasva ráébredt, mennyi a hasonlóság a magyar és a cseh irodalom fejlődése között. Többnyelvű folyóiratról ábrándozott, hogy azzal szervezetiesen kapcsolja össze a közép-európai kis népek irodalmát. A magyart tartotta arra a legalkalmasabbnak, hogy benne lobbanjon fel a német és az orosz hatalmi tömb közé zárt népek és népecskék közös öntudata. Íme, a harmadik régió Kelet és Nyugat között, amelynek meglétét ma szemlélhetően konstatáljuk, csak éppen az ott lakó népek közös öntudata fog nehezen lángot. Jelenleg is lényegében csak verseny folyik azért, ki milyen „osztályzatot” kap, hogy annak alapján bekerülhessen a közös „nyugati iskolába”.

Mi a magyar?

A '30-as évekkel, a fasizmus előretörése idején a Közép-Európa gondolat megbénult. A kisállamok függetlenségét a nagyhatalmak, amelyek körülvették őket, nem tartották tiszteletben, a Nyugat pedig egyelőre tehetetlennek bizonyult. Lehet, hogy éppen a megsemmisítő veszélytől való félelem készítette Közép-Európa és benne Magyarország szellemi elitjét arra, hogy különösen hangsúlyozza „Európához” való tartozását, amin a Nyugatot, de még a németeket is értette a rettegett orosz-szovjet hatalommal szemben. Ezért kapott hangsúlyt az Európa-gondolat a közép-európaival szemben a '30-as években és a '40-es évek elején. Még 1939-ben adott ki Szekfű Gyula egy gyűjteményes kötetet a Magyar Szemle Társaság nemes humanizmusának jegyében, amelyet a kor legtisztább elméi töltöttek meg írásaikkal. Babits, Ravasz László, Keresztury Dezső, Zolnai Béla, Kodály Zoltán írt bele másokkal együtt. A veszélyérzetben felszínre törő európai magyarság szemléje volt ez, amelynek előszavában Szekfű elmondhatta, „benne nép és nemzet, történet és Európa, magas és mély kultúra, test és lélek és szellem, tenyészet és szervezett társadalom egymást felváltó, egymásba fonódó működését” próbálták megrajzolni. A humánus értékek hasonló mentése jegyében adta ki 1938-tól kezdve az egész háború folyamán a debreceni professzor, Hankiss János hazai és külföldi irodalomtudósokat nyomdafestékhez juttató, Helicon című folyóiratát, amely csaknem a háború végéig megjelent. Amsterdam állt a címlapján mint megjelenési hely, és szerkesztőbizottságában az irodalomtudomány jeles nyugat-európai képviselői szerepeltek, de Debrecenben nyomták, és onnan jutott el titkos ösvényeken a velünk hivatalosan ellenséges országokba is.

Az 1956-os forradalom
után

A hitleri német ellenőrzés alatt sem szakadt meg tehát a kapcsolat a demokratikus világgal, Hankiss 1942-ben *Európa és a magyar irodalom* címen jelentetett meg könyvet. Turóczi-Trostler József budapesti germanista professzor már a háború után, 1946-ban a magyar irodalom „európaizálódásáról” érkezett, amíg még lehetett. 1956-ig azután ez „európai” kapcsolatok emlegetése megszűnt, ámbár kutatásuk csendben folyt tovább.

Nem szeretném az olvasót további részletekkel terhelni, amelyek azt bizonyítanák, hogy a magyar értelmiségből a legsötétebb időkben sem vezett ki — minden hazai elzártság és szovjet propaganda ellenére — a „magyarság” és az „európaiság” összefüggésének és egységének a tudata: nem is tudnám a bizonyítékok bonyolult szárait felfejteni. Az 1956-tal megnyíló, előbb szerény, majd fokozatosan bővülő lehetőségek a teljes szellemi bebörtönzés után a világban való újra-tájékozódásra olyan vágy-energiákat szabadítottak fel, hogy semmiféle hivatalos fék nem bizonyult elég hatásosnak maradéktalan visszafogásukra. Nemcsak az '56-os emigrációból beszivárgó információkra gondolok, hanem arra, ami itthon adódott — legalábbis az általam ismert területen, az irodalomban, a Nagyvilág közleményeiben, a PEN-Club látogatói, sőt az Írószövetség révén is olykor. Magyarország — Lengyelországgal és 1968-ig Csehszlovákiával együtt — a hivatalos politika ellenére a (korlátozott) szellemi szabadság országa lett. A magyar értelmiség akkor is, mint ma, megtalálta a kibúvókat, a „kiskapukat”, sőt alighanem aktívabban és főként összetartóbban működött. Egy régi osztrák Amerika-járó (Charles Sealsfield, illetve Karl Postl a neve) őszinte csodálattal írta le a mettemichi rendszer idején, amikor legalább annyira kellett vigyázni minden kimondott szóra, kritikai megjegyzésre, mint századunkban a szovjet uralom alatt, hogy a magyar arisztokrácia asztalánál szabadon folyt a szó, szabadon mertek véleményt nyilvánítani a baráti társaságok egymásban bízó tagjai. A magyar értelmiség krémje örökölte ezt a tulajdonságot az egykori arisztokráciától. A véleménynyilvánítás lehetősége — még ha egymással érzületileg összetartozók között is csupán — a demokratikus szabadság kelléke, vagyis első feltétele. A magyarság szellemi elitje a sötétség évei alatt is „Európában” élt, és nem most jött rá, hogy oda kell törekednie.

„Magyar központú”
Közép-Európa

Két példával szeretném befejezni. Az egyik Hamvas Béla példája, akit ma sokat olvasnak és csodálnak, de aki már (és még) 1959-ben meg tudta írni *Az öt géniuszt*, miközben fizikai munkából tartotta fenn magát. Máig érvényesen (és a tőle megszokott álmokba merülve) írta le akkor a „magyarközpontú” Közép-Európát, amelyben nem volt orosz-szovjet megszállás.

A magyar dél-nyugat a napsütötte horvát és olasz tenger géniuszával érintkezik, a nyugat az osztrák és német géniusszal, az észak a szlovák és még tovább a lengyel mentalitás-rokonság helye, és a természeté, „amely itt minden civilizációnál erősebb”. Az

Alföld keleti része és Erdély már határos Bizánc géniuszával, s lehet, hogy románra s magyarra egyaránt értendő, amikor Hamvas azt írja, „azon, hogy van erdélyi arculat és jelleg, sohasem lehet vitatkozni”. Az öt géniusz Közép-Európája után tovább tágul a kör, egész Európára kiterjed, majd ismét visszatér magyar földre, hogy elmondhassa: csak három olyan géniusz van Európában, amelynek hazánkban nincs nyoma. Az egyik a Szicíliában és Dél-Spanyolországban jelenlevő afrikai, a másik az északon ható sarkvidéki, a harmadik az atlanti, amely az óceán mindkét (angol, ír, francia, spanyol, portugál) szegélye fölött lebeg. Hamvas makacsul Magyarországon és makacsul Európában élt: ezen belül Közép-Európában.

A másik példa egy könyvsorozat, amely Budapesten jelent meg az Akadémiai Kiadónál angol és francia nyelven, az Akadémia Irodalomtudományi Intézetének gondozásában, 1973 és 1988 között (addig 9 kötet). Akkor — miért, miért nem — átadták egy nagynevű holland kiadónak, amely azóta két kötetet tudott kihozni. (Lehet, e pillanatban már hármát.) A kötetek a Nemzetközi Összehasonlító Irodalomtudományi Társaság égisze alatt készülnek, illetve készültek magyar szervezésben Európa és Amerika különböző egyetemlein: kettő pedig az Irodalomtudományi Intézetben állt elő. Ott is, mint másutt, nemzetközi szerzőgárdával, e kettő francia nyelven. A vállalkozás francia kezdeményezésre indult 1964-ben, a tervek 1967-re nálunk készültek el, a további munkát még tizenöt évig magyar központtal egy nemzetközi bizottság irányította és az irányítja ma is. És ez nem az egyetlen ilyen „európai” munka. Címe — angolból és franciából magyarra fordítva — *Az európai nyelvű irodalmak összehasonlító története. A felvilágosodás közép- és kelet-európai történetére térnek ki a mátrafüredi nemzetközi konferenciák anyagát tartalmazó kötetek a '70-es és '80-as évekből. Az „európai irodalomtörténet” kötetei, amelyekről fentebb szóltunk, a világ valamennyi nagy könyvtárában megtalálhatók.*

Mindez csupán az irodalomtudomány műhelyéből került elő, annak is csak egy része. A történelem, a jogtudomány, az élettudományok, a természettudományok sem tettek kevesebbet.

Magyarság és európaiság 1896 és 1996 között éppúgy összetartozott Közép-Európán belül és túl annak határain, mint ahogy össze fog tartozni a jövőben is. Szent István óta Európában élünk, és ott fogunk élni, amíg élünk.

Magna Mater, a koronás nő

MOHÁS LÍVIA

Született 1928-ban. Az Angolkisasszonyok egri intézetében nevelkedett. Író, pszichológus, testnevelő tanár. Legutóbbi írását 1995. 9. számunkban közöltük.

Szeretném tündökletesnek látni — de hiába! Ritkán ragyogott fel ez az ezeregyszáz sírbalépő év. Kivált szomorú az utolsó ötvenéves szakasz. Völgyben ül a gyáva kor — Kölcsey szavai, aki augusztusban született, augusztusban halt meg, augusztus van most is. A gyáva kort persze nézhetném, mint ő, keserves fölényel, hiszen: csak méhdongás, bolygó fény, egyperc hozta tünemény.

Csakhogy ebben az „Egy-perc hozta tünemény” negyven-ötven évében építették a legborzalmasabb házakat, a hitvány, monstrozus nyúlketreceket, szürke képük nyúlik, nyúlik, nyúlik amerre nézek, millió szemű vaksi lényük meredezik a városok peremén, szégyentelenül hirdetik az ízléstelenséget, az elegancia döglesztő hiányát, létrehozták még az elpiszkolódott fővárost, a bűzlő autócsofordákat, a szűkkeblű kehes telkecskéket, ahol elvásott autógumikban ülnek a csenevész virágok. Mire elmúlt az utolsó negyven-ötven év: lepusztult az iskola, a kórház, a nőgrádi gyárak és lepusztultak a lelkek.

Romlott hazánkról, ne felejtkezzél el...máskor meg így énekeltek: édes hazánkról ne felejtkezzél el... Ilyenkor azt a hatalmas allegorikus alakot láttam, Magna Matert, fején az ezeréves korona, befont hajában gyöngy, csípője erős, ruhája selyem redői hullámanak, térde szétvetve, lábánál a címerpajzs a hármassal. Ahogyan most elnézem, az utóbbi két évben folyton kicsúfolják. Megtépett, kigúnyolt, megalázott asszony, noha önmagát még mindig valakinek merészeli tudni. Ez a haza, itt.

Keserves, szűk hely, legjobb lenne talán kibújni belőle, mint a régi télikabátból és kidobni, noha még melegít, mint a rossz télikabátok is gyakorta.

Olyan, mint a Moszkva tér: a rabszolga piac. Ez a haza itt. Hajnalban rosszul táplált férfiak ácsorognak, munkára várnak, később elfáradnak, leülnek a kővályúkra, nincsen azokban amúgy se muskátli, csak eldobott műanyagpoharak, banánhéj, ázott újságok, csikkek, ülnek hát a sovány férfiak a szemét tetején. A tér túlsó végén a Máltai Szeretetszolgálat ingyenkonyhája, az öregebbje hamar odasorakozik, várnak kiüresedve.

A rabszolgák nem jól mosdatottak. Ha fejükre néz a nap, hajuk poros, csapos. Némelyiknek színes a hosszú nadrágja, lila és spenótzöld szövetből. Néha fontoskodva beszélgetnek, mintha dolgozhatnak volna, mintha bármiben is kompetensek lehetnének. Néha vigyorognak. Néha olcsó, hagymás húst rágunk vagy csak némán

állnak nylon szatyraikba kapaszkodva. Kimarjult, kizsigerelt férfiak halmaza, feltornyozva, felhalmozva — ez a haza most. Szégyenkezve futok el közöttük, mint a nyúl. Menekülök előlük, erőlködöm, hogy lássak valami jobbat: egy tiszta arcot, egy hegedülő lányt, egy éneklő kórust, egy fényes monstranciát.

Itt a beszédek áporodottak. A hazugságok igénytelenek, és behálózják az étert, a talajt. Ez a haza most. Nem ő hazudik, neki hazudnak, szemfényvesztve bolondítják az öregasszonyt, kellemkednek, hircigen humorizálnak vele, markánsan kifacsart szavakkal piszkálják, mint idétlen kölyök az anyaoroszlánt. Ha pénze van, kisibolják. Ha más értéke, letagadják. Ül az árokparton a Nagy Anya, csizmája kérge letaposva, sarka kimarjulva. Mintha mostanában kába lenne. Nem érti az ünnepeket. Az ellopott dátumokat. Mert ilyenkor előkerítik, kicsinosítják, tisztos ráncait bepúderezik, műszálás zászlókból palástot fércelnek és ócska ruháját eltakarják. Markában már régen nincsen jogar, csak nádszál, mint a Kicsúfolt kezében. Az elorzott ünnepeken műjogart kap. Színházi kellék. És ilyenkor álszent tisztelettel rámutatnak, mintha ő lenne a... kicsoda is? Ünnepe után visszamegy az árokparterre. És ott ül. Tényleg vége? Megbénult? Leitatták? Mi van? Tespedten ül. Szedálják? Valamikor termékeny asszony volt.

Csak egy a különös. Ennek az elbutultnak látszó nagyművésznek ott, az árokparterre, akit gúnyolnak, az ellopott ünnepeken pedig kicsicsásznak, felpántlikáznak, felvirágoznak, akár az áldozatra szántat — noha áldozatnak zsenge kell, nem ilyen ezeregyszázszentendős —, mondom, az a különös, hogy az asszony fogazata ép. Nem mintha mosolyogna. Ám néha megszólal. Látni: a fogai erősek. Szinte ijesztő a szétesett arcból elővillanó kemény és természetes fogsor. A fennmaradás kelléke. A megrágom és megemésztetem kelléke. A tépés, a harapás, a marás, a szétmarás és szétmarcangolás kelléke. Széttépi egyszer csak, akár Saturnus a saját fiait?

A lélek tűrőképességének ismeretlen a határa. És ha ez az árokparteri nő eljut addig a rettenetes pontig, talán majd az elborultnak látszó elme riasztó tetteit produkálja. Ez is várható. „Lám, ez ő!” — mondják majd öngazólást keresve akik leitatták, kihasználták és az ellopott ünnepeken felcicomázták.

Ma még a fenyegetettség terjed és keservesen készülődik.

Hanyatlás és fölemelkedés

GERGELY ANDRÁS

1946-ban született. 1969-ben végzett az ELTE történelem-filozófia szakán. Az MTA Történettudományi Intézete munkatársa lett, 1976-tól az ELTE Újkori Magyar Történeti Tanszékének oktatója, egyetemi docens. 1991-1992-ben a Külügyminisztérium főtitkára, 1992-1995-ben dél-afrikai nagykövet. Kandidátusi fokozatát 1980-ban szerezte meg. Tudományos munkásságának középontijában a 19. század magyar művelődés-, politika- és eszmetörténete áll.

**1896: káprázat
és ábrándkép?**

**Mohács és ami utána
következett**

A millenáris káprázatból, az ezeréves magyar nagyság, sőt magyar nagyhatalom ábrándvilágából alig több, mint két évtized után zuhant az ország a megsemmisülés szélére, az összeomlásba, a feldarabolásba, majd újabb válságokba, belső meghasonlottságba, ismét és nagyobb háborús katasztrófába. 1920-ban Szekfű Gyula *Három nemzedék* című műve már meghökkentő hanyatlásképet rajzolt, s mekkora mélybe forduló íve lehetett volna egy hanyatló korrajznak 1944 vagy 1952 után!

Csakugyan ábránd volt, ahogyan a magyarság szemlélte önmagát, vagy maga a valóság? — A „nagy” hanyatlás emlegetése, ennek fájdalmas érzése csak akkor jogosult, ha azt előzőleg a magasra emelkedés ugyan nem egyenletes, alapjában mégis felívelő képe határozza meg.

Hogy az előző ezer esztendő, a honfoglalás és a millenium között, egészében nemcsak a pusztá megmaradás, hanem az előrelépés, emelkedés időszaka volt, még a mindent relativizálni hajlandó „dezilluzionáló” szemlélet számára is kétségtelen.

De látható az íven az is, hogy nagy-nagy törései vannak. A középkor, Mátyással bezáróan, még felível: európai felzárkózás, a térségben megszerzett hatalmi szerep (Horvátország társítása, hódolt vajdák és bánágok a Délvidéken, elsőrangú dinasztikus házasságok által reprezentált nyugati külkapcsolatok), kulturális felzárkózás, városfejlődés és így tovább.

És aztán? Mohács után? — A *Mohács* szóval az elháríthatatlan török hódítást, egy olyan külső csapást jelölünk, amely visszavetette fejlődésünket, felzárkózásunkat. *Valóban* a „török” a felelős újkori gondjaink legalábbis legtöbbszöréért, vagy vannak ennek belső okai is?

A nemzetről való gondolkodás a reformáció korától Kölcseyig, majd a 19. században szakszerű kérdéseket szakszerű eszközökkel megválaszoló történettudomány újra és újra nekirugaszkodott a kérdés megválaszolásának. Az akkori világ legnagyobb hadseregének a közepes méretű és fejlettségű ország nem állhatott ellent. A külső veszélyt, a hódítást azonban a reformátorok is, az ellenreformátorok is az ország bűnhődéseként, vétkei megtorlásaként értelmezték, s *Himnuszunk* mai napig ezt a vélekedést erősíti.

Modern történéseink egy része, így Szekfű Gyula is, szinte kizárólag a külső hódítást kárhoztatta hanyatlásunkért — nyilvánvalóan azért, hogy a magyarság nyugathoz tartozásának gondolatát, a felzárkózás belső parancsát erősítse.

Újabb történeti vizsgálatok derítették ki, hogy volt egy másik, már a törököt megelőző, *belső hanyatlás* is történelmünkben. A 15. század végén megállt a városfejlődés, a falvakban megmagyarázhatatlan *pusztásodás* indult meg (egyre több az üres telek, s evvel hanyatlott a gazdaság), megállt az amúgy is lassú demográfiai fejlődés és így tovább.

Mi történt? Nem tudjuk. Még nem tudjuk. Tény, hogy a 18-19. század azután a felzárkózás, felemelkedés előbb lassú, majd gyors időszaka volt. De az az 1896-os Magyarország, amelyet a kortársak szemléltek, inkább volt egy újnak a kezdete, mint egy folytonos réginek a megtestesülése. Magyarország akkor adott államisége, az unió Erdéllyel, a megyerendszer általánossá tétele, a Határőrvidék felszámolása, a kormányzat Magyarországon megvalósuló egysége — egyszóval az a *Magyar Birodalom*, ahogyan a statisztikák főösszege jelölte, *nem volt idősebb harminc esztendősnél*. Ha a kortársak tudatosítják, hogy itt új fejleményről van szó, amely a valóságban nem (csupán) az 1867 előtti, a középkori, többnyire csak virtuális „Magyarországhoz” kötődik, hanem magához a kiegyezéshez, szemléletük realiztikusabb, veszélyeket érzékelőbb lehetett volna.

A kiegyezés

A kiegyezésről ugyanis már megalkotásakor mindenki tudta, hogy nem újabb ezer évre szóló alkotás. A tíz évre kötött gazdasági kiegyezés megújítása egyre problematikusabbnak bizonyult, s az is közismert volt, hogy gazdasági kiegyezés nélkül a rendszer nem működtethető. Márpedig a gazdasági kiegyezés harmadik megújításáról, amely legkésőbb 1897-ben lett volna esedékes, már 1896-ban látszott, hogy nem fog idejében sor kerülni, s megkötése el is maradt. Az utolsó, 1907-es megegyezésről pedig már tudták a kortársak, hogy nem fogja újabb követni.

A rendszerről, az Osztrák-Magyar Monarchiáról, annak jövőjéről szóló gondolkodás mégis meglepő módon hiányzott. Híveinek, a „hatvanheteseknek” minden idejét igénybe vette a rendszer védelme. A függetlenség hívei — politikai népszerűségük védelme érdekében — nem mertek a kossuth-i gondolatokhoz visszanyúlni, amelyek a Monarchia és Magyarország sorsának veszélyes egybekapcsoltságára, vagyis a netán bekövetkező magyar függetlenségből előálló, főként nemzetiségi veszélyekre irányították volna a figyelmet. A fiatal és új orientációt kereső teoretikus nemzedék, lett légyen szociáldemokrata, polgári radikális vagy újkonzervatív, beleszületett a rendszerbe, amelyet örökkévalónak hitt, s keretei között keresett „modern” fejlődési irányokat.

A millenium kora éppen azért tűnt a kortársak számára öröknek és megingathatatlanak, mert egy hosszú történelmi korszak — a magyar-Habsburg birodalmi együttélés — legjobb megoldásának, mintegy a történelem logikus végtermékének tartották, s elméletileg csakugyan aligha lehetett volna „jobb” kiegyezést kimódolni. A historizáló, történelminek látszó gondolkodás áltörté-

nelminek, történelmet lezárónak bizonyult. Ma már észrevesszük a *történelem vége* életveszélyes gondolatának rákszerű elburjánzását a kiegyezéskor.

A „fényes” korszak végét, az összeomlást e gondolat keretei között csak mint a történelem utáni, végítélet utáni szörnyű korszakot lehetett értelmezni, ahonnan csak *visszavágyó*dni lehet. A restauráció, a restitúció gondolatvilága uralta a magyar közgondolkodást Trianon után.

Új vízió a hazáról

A „magunk revíziója” gondolatát, vagyis azt az igényt, hogy történelmi köntösünket gomboljuk újra, elsőként Németh László vetette fel. Merész víziója, hogy a 17. században megkisebbedett, de függetlenül Hollandia mintájára csináljunk hazánkból az adott keretek, az adott határok között közép-kelet-európai mintáorrszágot, csekély visszhangra talált, s a revíziós politika időleges sikerei nemzeti gondolkodásunkat ismét elandalították. A háború és a népiirtások katasztrófája után végérvényesen fel kellett ébredni. A rendszerektől és a politikáktól függetlenül azóta senki sem szabja előrelépésünk, felzárkózásunk feltételül az adott államkeretek megváltoztatását. 1956 egyik traumája, a nyugati segítség elmaradása pedig a külpolitikai illúziókból való kiábrándulást hozta meg. Nemzeti közgondolkodásunk, régies kifejezéssel: a sorskérdésekkel való foglalkozásunk, józanabb, mint valaha.

Csak éppen felemelkedésünk feltételei nehezültek el majd-hogynem végzetesen. 1896-ban az egy főre jutó nemzeti jövedelem a nyugat-európainak mintegy 60%-a lehetett, száz év múlva, 1956-ban talán húsz százalékra becsülhetjük. Igaz, a térség egésze, Közép-Kelet-Európa hanyatlott el, stratégiai és gazdasági szempontból egyáltalán jelentéktelen területté változott. A kicsiny, fogyó népességű, stagnáló gazdaságú, erőforrásait elhasznált Magyarország ebből a helyzetből saját erejénél fogva *már* nem törhet ki. Együtt a környező országokkal, illetve Európa saját érdekeitől motivált segítségével talán igen.

Sajnálatot ne reméljünk Európától, önsajnálatra sincs szükség. A lengyelek ugyanolyan arányban, mintegy egyharmadnyian élnek a határokon kívül, mint a magyarok. A horvátoknál az arány még nagyobb, nemzetük fele él a kis anyaországon kívül. Nagyhatalmak hanyatlottak el Európa-szerte. Miért sajnálnánk a dánokat, hogy egy félsziget felére és néhány szigetre vonultak vissza északi birodalmukból? Hol van a brit birodalom? Még az Egyesült Királyság „egyesült” része (vagyis a hajdani Írország) is e királyságban ma már csak néhány megyére zsugorodott. A gazdaság terén nem igényelhet több részvétet, segílyt Ukrajna, a Baltikum vagy Bulgária? Mennyi részük van nekik maguknak nehéz helyzetükben, s ők mennyire áldozatok?

Tudomásul kell vennünk azt is — a nemzeti nagyság millenáris ábrándja után most az önsajnálat periódusát kárhoztatva —, hogy mindegyik ország története véres. A régi korokból nem kell

példákat hoznunk, de eszünkbe jut-e, hogy a harmincas évek spanyol polgárháborúja több mint egymillió áldozatot követelt? Fejlődésüket korábban a mór hódítás, ahogyan az oroszokét meg a tatár vetette vissza. Németalföld „aranykora” valójában javarészt egy úgynevezett „nyolcvan éves háború” (1568-1648) időszak. És Itália egyesítés előtti története? Nem volt olyan esztendő történetükben, hogy ne állomásoztak volna ott idegen csapatok!

Történelmünk mint a szenvedések és dicsőségek, hanyatlások és felemelkedések sajátos váltakozása egyszeri ugyan, mégis (Európában) átlagos. Helyzetünk éppen most annyiban kedvező, hogy sorsunk csakugyan a saját kezünkben van. Külső segítség nélkül ugyan nem tudunk boldogulni, de nincsenek ellenünk forduló, s vannak érdekek, amelyek mellettünk mozgósíthatók. Ezer és száz esztendő után nem a legrosszabb újrakezdő helyzet.

Új könyveink

RÓNAY GYÖRGY:

Zakeus a fügefán

(A lap hajdani főszerkesztőjének elmékedései az Evangéliumról)
Ára: 340 Ft

JOSEF PIEPER:

A négy sarkalatos erény

(Okosság — Igazságosság — Bátorság — Tartás és mérték)
A XX. századi keresztény gondolkodók című sorozat legújabb kötete. Ára: 395 Ft

Kaphatók vagy megrendelhetők az Új Ember könyvesboltjában
1053 Budapest, Ferenciek tere 7-8. (Kárpátia-udvar)

Gyötrelmes vagy lankás emelkedő?

BALASSA PÉTER

Született 1947-ben Budapesten. Esztéta. Egyetemi tanulmányait a JATE magyar–történelem szakán végezte 1966-71 között. Az ELTE esztétika szakának docense. Legutolsó írását 1995. 2. számunkban közzöltük.

Néhány oldalon visszatekinteni és előretekinteni Magyarország ezerszáz esztendeje kapcsán lehetetlenség. Legföljebb néhány gondolatfutamra telik, amelyekkel az itt élő ember azóta együtt él, és alakítja őket, tapasztalatai alapján, amióta az eszét tudja. Ha tudja... Így persze elfogultságok, egyoldalúságok, tévedések is lehetségesek, adódnak; Magyarországról gondolkodni — életünk, s aki él, nem következetes. De azt, amit mond, talán az életével (is) mondja.

Visszatekintő

Legföljebb száz-százötven évre képes az ember *sajátjaként* visszanézni. Például Rákóczi Ferencet nagy írónak és eleven vallomástevőnek tartom, de az egész embert már nem érthetem. Bakócz primást vagy Werbőczit még kevésbé. Az Anjou-kat csodálom, de elsősorban mint valaha élt „tananyagokat”. Árpád-háziakról és magáról a (kétszer) honfoglaló nemzedék(ek)ről fogalmam sincs, az átélés értelmében. Viszont Széchenyi és nemzedéke még él és értelmeződik bennem. Régmúlt nagy, eleven lelkek, egészen Adyval, Babitscsal és Bartókkal bezárólag, de valamiképpen ugyanahhoz az élő, személyes hagyomány-korpuszhoz tartoznak, olyan „kályhák”, ahonnan elindult a magam gondolkodása nemzetről s magyarságról. Ami utánuk következett, tehát körülbelül 1918-19-től máig — teljes mértékben *itt van* számomra. Nem múlt. 1944-45 sem az, 1956 és 1968 sem, 1988-89 pedig *most* van, még akkor is, ha elromlott/elrontottuk, ha jó pillanataik értékei éppen most, új generációk számára feledésbe merülőben, ha nehezen átadható, mi is lehetett (lehetett volna) ez. Számomra a magyarságról, a nemzet elmúlt száz-százötven évről gondolkodni: pedagógiai és életkérdés. Nem a pusztá hagyomány-közvetítés értelmében, hanem a nyomorúságos nemzeti ismétlés-kényszer meghaladása és megtörése értelmében.

Mi ez az ismétlés-kényszer, egészen nyersen, vázlatpontokban? Először is: a 19. század közepén felerősödött — félig-meddig — jogos félelem a magyarság lélekszámának kisebbségbe kerülésétől a Magyar Királyságon belül, az ezzel kapcsolatos önbeteljesítő, frusztrált védekezés, bezárkózás és a nemzetiségekkel szembeni türelmetlenség. A „szláv veszély”, mely 1919-ben és 1945-ben a maga sajátos módján be is teljesedett. A veszély és a félelem érzete azonban elsősorban a nemzetfenntartó, magát mérhetetlenül túlértékelő középne-

mesi osztály (ne féljünk a szótól) feudális értékvilágban gondolkodó, a „régí dicsőségünkötől”, az akkor már régen elvesztett nagyságtól szabadulni nem képes nemesi nacionalizmusában öltött testet. Az arra való képtelenség, hogy az országban valamilyen *modus vivendi* alakuljon ki az idegenekkel, a másfélékkal szemben, keveredve azzal a bizonyos „Ugocsa non coronat” kuruckodással — nagyon is hozzájárult a Monarchia széteséséhez, egy több évtizedes folyamat mélységében, hosszában. A nagyság és a kicsinység arányait illetően ismétlődően tragikusan tévesztettünk. Ehhez járult ugyanakkor az a belső, pártpolitikai katasztrófa is, amely szintén csak a végefelé vált világossá: míg a Széchenyivel induló nagy reformkori nemzedékek, Deákkal bezárólag, minden fóbiájuk ellenére felül tudták bírálni saját osztály-felsőbbségtudatukat, és életbevágóan fontosnak tartották a liberális közép politikai vagy párt-megtettesítését, megerősítését, a konzervatív és felvilágosult centrumot, amely a Monarchiát nem aulikuságból, hanem saját nemzeti fennmaradásunk szempontjából tartotta megőrzendőnek, addig a század végére ez a centrum politikailag szétesett, elolvadt. Helyén, úr tátongván a modern jobboldalba beolvadó „nemesi” felsőbbrendűség mint „új középosztályi” fóbia a soknemzetiséggel és saját kisemmizettjeivel szemben, illetve egy többé-kevésbé még *sajnos* talajtalan radikális polgári republikanizmus lépett fel (ez utóbbi felmérhetetlen jelentőségű lehetett volna Jászival és a többiekkel az élen, ha *van* liberális közép), illetve a „vörösnek” titulált szociáldemokrácia. A magyar politika — olyan radikalizmusok és extrémizmusok terepévé vált, amelyek hozzájárultak a soknemzetiségű Monarchia széteséséhez és a kurzus megerősödéséhez. E folyamatok ősjelensége azonban — ismétlem — a köznemesi „régí dicsőségünk” és a nagyság elvesztésének frusztrációja volt, ez a kollektív-tudattalan politikai önbeteljesítő rettegés. Rettegés a polgári, modern demokratikus jogállamtól. Az arányok, a méretek meghatározása terén betegnek bizonyult az összes politikailag mérvadó réteg. Kisebbségi komplexus — nagyzólásként előadva. Durván szólva: veszendőbe ment feudalizmusunkról való le nem mondásunk mentalitása tragikomikusan és olykor vétkeken önpusztítóvá tette a magyar politikát. Elég, ha Bibó István egyik ragyogó, bár kevésbé hivatkozott gondolatmenetére utalok, mely szerint a Horthy-rendszer már eleve elvétette az egészet azzal, hogy nem ismerte fel azt a pofonegyszerű trivialitást, hogy 1919-ben, bármilyen szörnyű feltételek mellett is, de közel négyszáz év után először vált függetlenné a nemzet. *Ha már így alakult*, akkor ebből politikai hasznót és másfajta, egészen másfajta koncepciót is ki lehetett volna alakítani. Bizonyos vagyok benne, hogy a sok jogos elemet tartalmazó „irredenta” vonalvezetés mégiscsak az *egyik* lehetőség volt, nem pedig az egyetlen. A réginek, a múltnak, a nagyságnak az iszonyatos lelki nyomása, valamint az ország kétharmadának „kasztrációs” élményként való elvesztése azonban csak ezt a lehetőséget tette reálissá. Ezen a Bethlen-korszak bizonyos eredményei sem segí-

tettek. Oly vékony alapon nyugodott az, mint talán a weimari korszak Németországban. Tudjuk, mi következett egyikre is, másokra is. Visszatekintésem lényegi mondanivalója: *a méretekkel, arányokkal való számvetés hiánya, a kis ország előnyeiből adódó lehetőségek elvetése* újabb és újabb tragédiákban, illetve az ismétléskényszer tragikomédiáiba sodorta az országot. A *közép* szó tehát a századeleji politikai polarizációra és a fensőbbsegítudatról való lemondás hiányára egyaránt vonatkozik. Az Antall-időszak ugyanezeknek a betegségeknek és a *közép* rohamos felmorzsolódásának a nosztalgikus, szatírvjátékszerű s a negyvenöt éven át erőszakosan elfojtott tartalmaknak a kritikátlan visszatérését jelentette, szemközt a liberálisok nem liberális türelmetlenségeivel. Annak a fel nem ismerését, hogy terror és szovjet megszállás ide, ávó és langy vagy fagyos kádárizmus oda, az eltelt negyvenöt évben (is) lezajlott egy — rossz fajta, ilyen-olyan, de letagadhatatlan — *modernizáció*, ami *nem* ignorálható. És ebben nemcsak az új, hanem a régi középosztály is részt vett. Például az ország osztályszerkezetének — torz, erőszakolt, idegen mintákon alapuló — átalakítása mégiscsak egy *elkerülhetelen* demokratizálás karikatúrisztikus változata volt, de lezajlott. Ennyiben az 1990-1994-es kormányzat bukásra volt ítélve — a magyar társadalom a nosztalgikus 1938-at nem volt hajlandó elfogadni. Ez igen nagy és egyeseknek fájdalmas, de szükségszerű tanulság. Most, 1994 óta a kádárista illúziókkal való szembenézés és kiábrándulás megy végbe. Most nem az „úri” bojkázás mítosza, hanem a három forint hatvan filléres kenyér mítosza megy tönkre. *Mindkettőt igen egészséges és konstruktív kijózanodásnak tartom.*

Mégsem olyan méretű tragédia előtt állunk, mint száz éve. Hanem egy bonyolult „mezőnyjáték” elején, kezdetén. Már csak az ismétlődő nemzeti tragédia-komplexussal szembeni ellenérzésem miatt sem lehetek teljesen borulátó. Saját beidegződéseimmel szemben is óvatosan derülátó vagyok — középtávon. És borulátó — rövidtávon.

Előretekintő

1. A pesszimista változat

Közhelyek, kétségbeejtő, mindennapos tények. Teljes régiók elszegényedése, sokkoló mértékben. A mikrogazdasági mutatók és életkörülményeink végletes romlása egy soha igazán meg nem magyarázott, „elvonásos” monetarizmus következtében. Az állam nem képes működtetni közszolgálati alapintézményeket — például az állami felsőoktatást. Az olló vészes szétnyílása szegény tömegek és mérhetetlenül önzőn gondolkodó, kis számú gazdag között. A kulturális szféra és a humanértelmiség teljes leértékelődése, ennek következményei és fel nem ismerésük. Az ország gazdasági, mentálisbeli és egészségi kettészakadása. A roma-politika megoldatlan-

sága és az ebből fakadó felmérhetetlen veszélyek. A radikális (jobb-oldali) szélsőségek időnkénti felerősödése és képtelen demagógiája. Az antiszociális, szociopátiás viselkedésformák növekvő társadalmi elfogadottsága, magyarán a nyílt arcátlanság „ethosza” mint destruktív és dezintegratív erő. Beteges hatalommánia, az elit alvilági módra történő „kiválasztása”, bellum omnium contra omnes. Különösen tehát a társadalomlélektani állapotunk — szerintem racionálisan nem levezethető — szétesettsége jelenthet igen nagy veszélyt a kölcsönös, kaotikus gyűlölködés lassan megszokottá váló hullámai formájában. Az ezekre a jelenségekre konstruált rendpárti, egyházi büntudatkeltő-kioktató és alagsori stílusú moralizálások nemhogy segítenének vagy az értelem szikráját villantanák fel, ellenkezéleg: tovább mérgezik lélek-háztartásunkat, és a politikai radikalizmusokhoz hasonlóan rövidre zárt érvelésükkel fokozzák a kiábrándulást a demokrácia és a jogállamiság intézményeiből, ami életveszélyes mértékben teret hódíthat újabb/régi betegségeink, elzárkózásunk, xenofóbiánk, primitív antikapitalizmusunk előtt. Hiszen nem a piacgazdaság, hanem ennek gátlástalan, szabályozatlan, mérhetetlenül korrupt *Gründerzeitje* a probléma, s az, hogy — ellentétben 1988-89 rövid időszakával — megszűntek a társadalmi párbeszéd formái, fórumai, lehetőségei. Ezért *mi*, az értelmiség felelős, meg azok, akik a szavakkal visszaéltek és lejáratták őket — minket.

2. Az óvatosan derülítő változat

Két kondíció azonban alapvetően megváltozott. Az egyik: leküzdeni látszik a társadalom, egy meg-megszakadó, rossz, mégis valahogy életre vergődött modernizáció révén a „nemesi nemzet”, a régi nagyság elvesztése miatti frusztráció, olykor még az idegenfóbia betegségeit (például: a két választás mérsékeltbbnek mutatta a társadalmat, mint a politikát) — *belátódn* látszik, *hogy „ez van”, „ez egy kis ország”, ami nem feltétlenül jelent jelentéktelenséget*, hanem inkább hasonlíthatatlan, egyedi szólamot az európai zenekarban. És ez a másik kondíció: a középtáv. Minden félig-meddig jogos euroszkepticizmus és Maastricht-ellenesség ellenére, és annak ellenére, hogy az „Európa” szótól az embert egy idő óta enyhe émelygés fogja el, mégis, úgy gondolom, hogy az európai gondolat felerősödése valamennyire az arányok és a nemzeteknek az ebben a zenekarban elfoglalt helyének újradefiniálását jelentheti. A határok eszmeivé alakítása nem identitásvesztés, hanem: átértelmezés. Bizonyos mértékig egy nem-birodalmi értelemben vett „monarchia”, soknemzetiségű kooperáció lehetősége adódhat. Ez természetesen csak akkor működhet Magyarországon, ha valamiképpen középtávon mégis létrejön ama sokáig hiányolt szabadelvű középpárt, amely minden mérsékelt bal- és jobboldal felé nyitott, továbbá akkor, ha az európai gondolat leküzdi a még nagyon is erőteljes Ame-

rika-imitációt és a dogmatikus amerikanizmusokat. Ha viszont *európai* értelemben felértékelődhetünk az európai szervezetek számára, és a biztató makroökonómiai mutatók a mikrogazdaságban is éreztetni kezdik hatásukat (ernek még semmi jele), ha továbbá a civil társadalom megerősödését az amerikanizáló „multik” nem teszi teljesen lehetetlenné, ha a pénzügyi steril fanatizmus és a dagadó korrupció nem eszi meg az országot (ami azonnal a szélsőségek felértékelődéséhez vezetne), akkor óvatosan elindulhatna egy egészségesebb, „kis”, és „közép”-szerű társadalmi gyógyulás útján a magyarság. Ha, ha, ha... hát igen: lehetnénk egy gyengébb kivitelű Ausztria. Szeretném hangsúlyozni, hogy *nagyon* szerény mértékű az optimizmusom, nagyon óvatos a derülátásom. Az ország látványa nem „szép”, nem vidám, olykor egyenesen elkésérítő. Hiszen például a megerősödéshez jó volna látni: a kormányzat és a társadalom felismeri, hogy a kultúrának, tudománynak, művészetnek — magyar változatban — milyen felmérhetetlen *gazdasági-politikai* jelentősége lehetne ama európai zenekarban. Ennek azonban egyelőre semmi jele. Ez most az egyik legnagyobb gond, a steril monetarizmus és a pusztító elszegényedés árnyékában. És itt kezdődhetnének persze újra a krónikus panaszáratok, a társadalmi szolidaritás szélsőséges széthullásáról, az autonóm civilszervezetek gyengéségéről, az egyházak tönkremeneteléről, a kaotikus, fröcsögő gyűlölet-hullámokról, az általános elszegényedésről, rétegek pusztulásáról, az eredeti tőkefelhalmozó elitek közönyéről és zártságáról. Mindabból azonban, amit gondolok — vissza és előre — éppen a józan mérsékletet elborító panaszolkodás hamisan, mániákusan identitást állító, valójában öngyengítő történelmi tapasztalatának intelme következik. Ezért ismétlem: éppen identitás-féltés vezetett vereségünkhöz: az identitást kommunikációban találhatnánk meg újra. Minden igen súlyos baj ellenére saját tragikumkomplexusunktól kellene valamennyire „eltáncolni”. Az identitáson intenzitást és nem méreteket, mennyiségeket kellene érteni. Messzebbre tekinteni — *egy* kis ország derekas, polgárosuló önbi-zalmának jegyében és tisztos, nem túlzó reményében. Nem félni az önfeltárástól és az önismeret kényelmetlenségeitől. Szabadulni a sértettség állandó, tisztázatlan és kicsinyes, indulatfelhajtó erejétől. *Nem hinni a magyar átkokban.* A kicsi, kedves, *lankás emelkedők* megbecsülése kicsinyes nagyravágyás helyett. Messzebbre látni, egyben az orrunk elé — talán nem teljesen kizárt lehetőség. Mert minden-nel együtt és ellenére mintha *valamicske* levegőt kaptunk volna. Próbáljuk beszívni. És most mindössze a *minimumokról* beszéltem, félreértés ne essék. *Talán.*

A magyarság önértelmezéséről

MEZEI BALÁZS

Filozófiát tanít az ELTE BTK Társadalomtudomány és etika tanszékén. Főbb publikációi között szerepelnek versfordítások, önálló verseskötet, valamint számos filozófiai munka, idehaza és külföldön közreadott tanulmány. Legutóbbi írását 1996. 5. számunkban közzöltük.

Három élményt őrzök, mely gyermekkorom naivan biztos magyarságtudatát megrengette. Az első: egy amerikai fiú szavai, aki a környéken szerveződő fiúcsoporthoz közül az ellenség vezetője volt: egyik kőhajigáló összetűzésünk alkalmával — miközben a Kisszikkla omló szirtjei között próbáltuk becserkészni az ellenséges csoportot — előttem termett hosszú szőke hajával, akkoriban szokatlan farmerruhájában, majd hallatlan megvetést árasztva, a holdraszálás friss eufóriájában megfogant göggel vágta az arcomba: „Hülye, szar magyar. Nektek nincs úrhajó.”

A másik élmény már kamaszkoromban ért: egy amerikai látogatótól (rokonaim rokonától) érdeklődtem bárgyú nyelvkönyvekből merített minden angol tudásomat összeszedve: milyenek találja Budapestet? Az amerikai rámpillantott, s talán együgyű fiatalságom iránti szánalomból, pillanatnyi őszinteségében csak ennyit mondott: „It's like a ghetto.” Mint később megtudtam, a „ghetto” számára az amerikai nagyvárosok reménytelenül lepusztult nyomornegyedeit jelentette.

A harmadik élményem német eredetű: Bécsben élő, futólagos német ismerősömmel vitatkoztunk angolokról, németekről, magyarokról ifjú szenvedéllyel, mikor azt találta mondani: a magyarok? Olyan mint a többi kelet-európai (értsd: kommunista uralom alatt élő) tehetetlen és szegény sorsú kisnemzet: Scheissvolk.

Scheissvolk, gettó, hülye szar magyar — e kifejezésekkel szembesülve kellett a magam számára meghatároznom, mit is jelent magyarnak lenni. Mit jelent egy olyan nemzet tagjának vallani magamat, mely, mint egyik közírónk nem oly rég ironikusan megjegyezte, az elmúlt két évszázad minden háborúját elvesztette, melynek országtudata teljességgel formátlan, és messze túlterjed az adott politikai határokon; melynek nyelve idegen testként ágyazódik bele a germán és szláv nyelvek sokaságába, s különös hangzása sokakban már eleve ellenszenvet ébreszt — némelyek hörgéshez, mások, mint ismét csak gyermekkori tapasztalatom alapján tudom, „kutyaugatáshoz” vélik hasonlónak. Mit is jelent tehát olyan nemzet tagjának lenni, mely még abban sem bizonyos, hogy mi fán terem a „nemzet”, s ha rákérdezünk magyarságának mibenlétére, felkészülhetünk arra, hogy egymásnak tökéletesen ellentmondó, zavaros, kiforratlan vagy éppen irreálisan archaikus válaszokat kapunk.

A nemzet mibenlétének meghatározásához persze adódtak tradicionális ösvények: először is a hazafiasság negyvennyolcas öröksége, mely a századforduló gazdasági és társadalmi kibonta-

**A nemzet
meghatározása**

kozásának ködében összevegyült egyfajta provinciális kozmopolitizmussal; azután a katolicizmusban gyökerező univerzális-európai magyarságtudat, melynek képzeletvilágában (hasonlóan a lengyel, a horvát, a szlovák vagy az osztrák önismerethez) a nemzet a nyugati civilizáció bástyájaként jelenik meg, s dacol a történelem viharaiival. Adódott azon önértelmezés is, melyben a nép nem annyira a Keleti Birodalom — Österreich — része, mint inkább a távolabbi Kelet előrsze: vagy egy legendás-misztikus ázsiai hatalomé, vagy, sokkal kézzelfoghatóbban, a „szovjetként” felfogott nagy Orosz Birodalomé. S végül — a múlt század végén, századunk első évtizedeiben — a magyarság sokak, egész népcsoportok számára vált elérendő céllá. Teljes nemzedékek törekedtek arra, hogy „magyarrá” válhassanak mind nevükben, mind nyelvükben és kultúrájukban — ez a kultúra természetesen nem a negyvennyolcas örökség hazafias kultúrája volt, hanem sokkal inkább a kozmopolita magyarságtudaté.

A nyelv mint nemzetteremtő

Mіндеzen többé-kevésbé eltérő nemzeti önértelmezés közös eleme a nyelv. A nyelvben talált kifejeződést a negyvennyolcas hazafiasság éppen úgy, mint megszerzett, irodalmi érzékenységre büszke asszimilációs, boldogan-kozmpolita magyarság; a nyelv gazdagságát, szókincsét, expresszív erejét és hajlékonyságát segítette mindazon önértelmezés, mely nemzettudatát végül is korántsem a magyar történelem pőre tényeiből merítette, hanem inkább adott korszakok — a nacionalizmusok, a gazdasági felledülés, a politikai köztér változása — hatásának engedve fogalmazta meg. A nyelv lett az az olvasztótégely, melyben a bécsi polgári kultúrájú személy éppen úgy helyet talált, mint az alföldi gazdálkodó, Erdély ősi germán-székely hagyományait őrző cívis, avagy a tengeremellékre elszármazott, tengerésszé vált délvidéki.

Persze nem egységes ez a nyelv, nem is dialektikusan sokszerrű, mint inkább még ma is forrásban-érlelődésben lévő. Különös hagyományai az elmúlt évtizedek csendes építkezése ellenére sem forrhattak össze egységes nemzeti nyelvvé, még ma is gyakran előfordul, hogy a nyelv egyik hagyományában élő értetlenül áll szemben a másik hagyomány különböző preszuppozícióit talán föl sem ismerő nyelvhasználóval — mely jelenség nemcsak az utcai, mindennapi beszédben, hanem természetes módon az olyan annyira eltérő szépirodalmi fölfogásokban is tükröződik. Az egymással szembeesülő irodalmi fölfogások mögött, idehaza különösen, eltérő nyelv-, vagyis eltérő magyarságértelmezések húzódnak meg, ezekben pedig nyilvánvaló a sokszor erőteljesen különböző kulturális háttér. Történetileg megközelítve talán kimondható, hogy a magyarság mind nyelvében, mind nemzettudatában megkezdett, de évszázadok óta be nem fejezett építkezés látványát nyújtja: a különböző eredetű építőanyagok a maguk eltérő jellegében tűnnek szembe, az állványok sokszor az összeroskadásig elkorhadtanak, s ahol éppen új állványozás, új építőmunka in-

dult, nem terjed ki az épület egészére, csupán arra a szintre, szárnyra, lakhelyre, melyet az építő vagy az építők adott csoportja a maga magyarságának, nyelvének, otthonának vall. Ki fejezze be ezt az építkezést? Melyik hagyomány, réteg, kultúra nyerhesen jogot arra, hogy a maga stílusában, a maga hagyományaiban fogant eszményeivel lásson hozzá az épület befejezéséhez? A kérdésre azonnal adódik a teoretikus válasz: nyilvánvalóan összefogásra van szükség. A teoretikus válasz azonban csak a hasonlat logikájára építhet, a valóságra, melyet a hasonlat megvilágítani igyekezett, aligha. Mert a megkezdett épület mint egész feledésbe merült, akik benne laknak, nem tudnak arról, ki él a pincében vagy a padláson, sokszor még szomszédaikat sem ismerik; ablakuk előtt a korhadó dúcolást bozontos futónövény takarja, mely a gyanús ismeretlenség homályát őrzi minden ablak, minden ajtó üvegében. Az ismeretlenség gyanakvást szül, a gyanakvás félelmet. S valóban, mai magyarságtudatunk megfélemlített tudat; a hajdani építkezőket vagy elkergették, vagy lemészárolták; vagy elmenekültek, vagy lefokozták őket egyszerű kőművessé, olyanra, hogy az eredeti műépítész mesterségre immár aligha emlékezik bárki. Megfélemlített magyarságtudatunk annyiban is, hogy elveszítve az épület egészének szempontját, inkább csak az eltérő koncepciókat látjuk, a különböző és számunkra sokszor fenyegető fölfogások sokaságát: félünk attól, ahogyan mások manapság magyarnak vallják magukat. A félelem kölcsönös, s minden hagyomány képviselőjében egyaránt jelen van. S a félelem, mint oly sokszor a történelemben, ismét csak erőszakot szül: erőszakos kiszorítást a másiknak, a másik hagyománynak, nyelvnek, kultúrának. Hogyan beszélhetünk akkor egységes magyarságtudatról, egységes jövőképről?

A nemzetállamiság problémái

Az „egységes” politikai fogalom; egységes nyelv politikai hegemonia révén jön létre, egységes nemzetek pedig nem annyira jószántukból, mint inkább egy adott politikai csoport megszerzett, kierőszakolt, természetes módon adódó dominanciája következtében. Noha az olasz nemzetállam már régen kialakult, ma is vannak — viszonylag erőtlen — csoportok, melyek észak és dél kapcsolatát lazábban képzelik el a jelenleginél; noha a román nemzetállam mai formájában már hetven éve fernáll, aligha tagadható, hogy a kulturális különbségek dél-kelet és észak-nyugat között sokszor sokkolóan szembetűnőek. A látszólag szerencsésebb nemzetek — mint például az osztrák, az angol vagy a francia — nem mindig s nem minden rétegükben vélték magukat szerencsésnek; számos olyan csoport tűnt el bennük, melyek másként fogták föl az egységes nemzetet, s másként képelték el annak megvalósulását. Miképpen a mai Magyarországon is; a kulturálisan-hagyományaikban különböző csoportok ma is különbözőképpen értik a magyarság nemzeti mivoltát, s ennek megfelelően más célokat más eszközökkel kívánnak megvalósítani.

**Mai nemzeti
konceptiók**

Általában elmondható, hogy a jelenlegi magyarságot három nemzeti koncepció uralja, melyek a jövőben is meghatározók lesznek. Az első a szocialista fölfogás; ebben a nemzet a szocializmusból örökölt partikulárisan funkcionális egység: arra szolgál, hogy fenntartsa az elmúlt évtizedekben kialakult s 1994 után ismét megszilárdult politikai-gazdasági-hatalmi viszonyokat. A másik csoport avangárd magyarságtudatú: fölfogásukban magyar-nak lenni annyi, mint egy sajátos közép-európai kultúrát képviselni, egyfajta sajátosan izgalmas és sokszínű urbánus kultúrát, mely Budapestben Közép-Európa New Yorkját látná szívesen. Ez a fölfogás a századfordulós urbanizáció kozmopolita hagyományának letéteményese, s annyiban nem különbözik a másik két csoporttól, hogy azokhoz hasonlóan egységes — bár kontúrtalanul fölfogott — nemzetkép kialakítására törekszik. A harmadik csoport értelmezésében a magyarság olyan politikai nemzet, melynek hagyományai nem annyira a századfordulós kozmopolitizmusban, mint inkább a nemzeti-arisztokratikus hagyományokban keresendők. E csoport értékvilága konzervatív, ezen hagyományok megőrzése értelmében; a tagjai azonban tudatában vannak a megújulás szükségének, s ezért bizalommal fordulunk a nemzeti megújulás és korszerűsödés olyan nyugati példái felé, mint amilyenek Ausztria vagy Németország szolgált az elmúlt évtizedekben.

**A nemzetkonceptió
hiánya**

Véleményem szerint az elkövetkező évtizedek leginkább meghatározó nemzeti kérdése nem az, hogy Magyarország képes-e formálisan csatlakozni a NATO-hoz vagy az Európai Unióhoz. Akár az Unió belül, akár kívülről, a magyarságnak meg kell birkóznia azzal a ténnyel, hogy — eltérően az Unió jelenlegi tagjaitól — mind a mai napig nem jött létre egységes, szilárdan-rugalmas nemzetállama; nem jött létre abban az értelemben, hogy a benne egymással szembeesző hagyományok nem illeszkednek bele olyan funkcionális egységbe, mely a szükségképpen meglévő ellentétekkel szemben a közös hatás talaját is birtokolná; a közös tevékenység, a közös nemzetlét, a közös államiság *raison d'être*-jét. Ebből a szempontból jelen magyarságfölfogásunk kaotikus és forradalmi állapotban van; mindannyian magyarul beszélünk ugyan, de sokan sokszor homlokegyenest mást értünk ezen, mint beszélgetőtársunk. A modern nemzetállam persze már nem azonos a 19. századi romantikus — és sokszor pusztító — fölfogásával; a korszerű nemzetállamban a nemzet az az egységessítő politikai-gazdasági funkcionális elv, mely az adott államnak mint közösségnek (társadalomnak) hatékony, magas szintű működését biztosítja; ezt persze nem teheti, ha az egységet meghatározó csoportok *rovására*, azok *kiszorításával*, esetleg *megsemmisítésével* akarja megvalósítani. A korszerű nemzetállam jellemzője nem a belső politikai erőszak — nem egyes csoportok, kisebbségek vagy többségek elnyomása —, hanem a konszenzus: a kisebbségek vagy esetleg többségi csoportok bevonása közös döntéshozatalba, közös felelősségbe. E közösség azon-

ban nem funkcionálhat merő homlokzatként, mely mögött nem áll valóság; nem működhet úgy, ahogyan a szocializmus és napjaink állítólagos társadalmi érdekegyeztetése, mely valójában hatalmi klikkek egyezkedése csupán a hallgatagon tűrő többség rovására, manipulációjára, olykor megfélemlítésére.

Ha a nemzet jelen állapotát tragikusnak kell tartanunk, ha hajdani bécsi ismerősöm plasztikus kifejezésének van némi alapja napjainkban is, az elsősorban a következők miatt van így: az országot nem annyira az elszegényedés, a testi-lelki betegségek burjánzása, az elaggás veszélye fenyegeti, hanem a konszenzuális, korszerű nemzetfölfogás hiánya. A hiány tehát nem a fizikai, hanem a szellemi vagy lelki javak terén keresendő. Egy „nemzetfölfogás” persze sok mindent tartalmaz: mindenekelőtt megegyezést néhány alapelve tekintetében, mely a demokráciát nem öncélnak, hanem a nemzeti-állami fennmaradás eszközének tartja — hiszen a demokrácia nem állam, hanem *államforma*. Azután megegyezést a tekintetben is, hogy melyek azok a közvetlen és hosszú távú célok, melyeket e demokratikusan szerveződő nemzetnek el kell érnie; s világos, hogy e céloknak mindenképpen a nemzeti fennmaradást kell szolgálniuk, a nyelv, a kultúra, az állam megőrzését, védelmét és fejlesztését. Ha elismerjük más államok jogát arra, hogy nemzeti létüket gazdaságilag és politikailag megalapozzák, hogy határaikat megvédjék, hogy belső rendjüket konszenzuálisan, demokratikus eszközökkel fönntartsák, hogy gazdasági-politikai érdekeiket foggal-körömmel védelmezzék, ugyanezt még implicate sem lenne szabad tagadni saját országunk esetében. Nem hiszem, hogy különösebb bizonyításra szorulna a tétel, mely szerint minden állami létnek — különösen, ha az állam lényegében egynyelvű nemzet állama — ezt a célt kell szolgálnia: ön maga fönntartását szubjektumai érdekében.

A nemzeti konszenzus hiánya

A nemzetfölfogás mai domináns csoportjai jelenleg elsősorban saját érveik hangoztatásával, illetve a kisebbségi vagy erőtlenebb helyzetben lévő rétegek kiszorításával vannak elfoglalva. Szemükben e szép szavak, melyek konszenzusról regélnek, mit sem érnek — többet ér a klikkbe tömörülés, a politikai és a gazdasági hatalom biztosítása oly időkre is, mikor baráti előnyök megszerzése a mainál esetleg nehezebb lesz. Mindegyik csoport adósa a nemzetnek valamivel: a szocialisták a kommunizmus rémtetteivel való elszámolással, annak tisztázásával, hogy miképpen viszonyulnak elődeik — esetleg korábbi önmaguk — tetteihez és fölfogásához; mert nem remélhetünk tiszta lelkiismeretet és közéletet úgy, ha a szekrény csontvázat rejteget. Az avantgárd nemzettudatúak leginkább azzal adósa a mai magyar társadalomnak, hogy meg kellene magyarázniuk: politikai és kulturális fölfogásuk hogyan illeszkedik egy koherens nemzeti hagyomány kereteibe, illetve hogyan egyeztetik össze konszenzuális — és nem erőszak alapján — saját nemzetfölfogásukat a radikálisan különböző néze-

tek sokaságával. Adósok annak kimutatásával is, hogy míg a nacionalizmus a maga szélsőséges és ideologikus formájában erőszakos és életellenes tévely, addig Európa nyugati részein — kelően szublimált, lekerekített és etikus formában — az állami lét alapja. Végül a harmadik csoport mindenképpen tartozik azzal a válasszal, hogy a „rendszer váltást” követő időszakban miért maradt el az ország és a társadalom újjászervezése, a belső tartalmi munkát miért a nyugatra való — hasztalan — tekingetés helyettesítette, s hogyan kerülhetett sor négyéves uralmuk után az ország politikai, kulturális és gazdasági visszarendezésére, arra a restaurációra, melynek társadalmi bázisa nyilvánvalóan nem oly nagy, mint amilyen ambíciózusak és erőszakosak a célkitűzései.

A magyarság története során sokszor élt át olyan időszakot, melyre a maihoz hasonló, olykor ennél is tragikusabb szétagoltság volt jellemző. Az akkori szétagoltságot azonban olyan korszakok követték — a reformkor egy részében, a századfordulás kibontakozás idején — melyekben a konszenzuális fölfogás vált uralkodóvá a nemzeti lét, a rövidebb és hosszabb távú célkitűzések tekintetében. A mai magyar társadalomban a meglévő és már politikai-gazdasági lobbikba tömörült álláspontok meghaladására van szükség ahhoz, hogy a nemzeti egységesülés, a hatékony és korszerű (a kisebbségeket demokratikusan integráló és nem kiszorító) nemzetállam kialakításának föltételei megteremtődjenek. E feladatot lehetetlen elvégezni a meglévő fölfogások kritikája nélkül; s lehetetlen elvégezni akkor is, ha nem találjuk meg e fölfogások pozitívumait. Mindkettőhöz olyan emelkedett, a ma jellemző kisszerű és provinciális — sokszor vandál módon etikátlan — belviszályok meghaladása szükséges, mely szellemileg nem meríthet máshonnan, mint egy univerzalisztikus etikából — olyan etikából, mely a szűk értelemben vett politikai haszonelvűség helyett magasabb elveket és értékeket is elfogad, s végül a politikai lét értelmét is ezen értékek megvalósulásának rendeli alá. Csak így érhetjük el, hogy a nemzet története ismét virágzó és fejlődő korszakkal köszöntson ránk a következő évezredben.

Gyermekkori élményeim a minap újabbakkal egészültek ki; a budapesti Váci utcában, ahol nem oly rég még orosz tisztek hurcoltatták darócruhás bakáikkal a szinte kultikus tisztelt keleti szőnyeget, ma már ugyanazon szőnyegbolt kirakatát amerikai tisztek bámulják, s elegyednek beszélgetésbe turistákkal, bolíviai népzenezőkkel. Egyszer megkérdeztem az egyiket, jó amerikai szokás szerint, melyik szövetségi államból való. A katona, miután tisztázta, hogy helyi lakos vagyok, némileg betanult szövegre emlékeztető mondókába kezdett, melynek lényege az volt, hogy ő ugyan sok országban megfordult már, de Budapesthez fogható szép várost talán nem is látott életében — pedig elmúlt már harminc éves. Ez alkalommal — sic variat historia mundi — úrhajóról, gettóról nem esett szó.

Az időtényező

A Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Jövő kutatás Tanszékének professzora, a közgazdaságtudomány doktora. Hét önálló könyve és számos tanulmánya jelent meg a jövő kutatás témakörében. Közéleti tevékenységet tanszékvezetőként, dékánhelyettesként, dékánként, az MTA Jövő kutatási Bizottság elnökeként végzett, illetve végz.

¹Széchenyi István: *Hitel*, Heckenast Gusztáv kiadása, Budapest, 1871, 100.

Hosszasabban lehetne érvelni amellett, hogy mai társadalmi-gazdasági problémáinkat csak jövőcentrikus gondolkodással lehet megoldani. A jövőcentrikus gondolkodás nem zárja ki, sőt feltételezi a múlttal és a jelenrel való foglalkozást. Ugyanakkor nehéz lenne kétségbe vonni, hogy hazánkban, társadalmunkban jelen van a múlt felé forduló, múlt-centrikus, nosztalgizásra hajlamos gondolkodásmód is. Ha ez a múlt felé fordulás széles rétegekre jellemző, ez a társadalom számára hátrányos tényező. Ha a múlt-centrikus szemlélet kiterjed a döntéshozók szűkebb-tágabb körére, ez már a társadalom fejlődése szempontjából kifejezetten káros. Szemléletként fogadjuk el Széchenyi vélekedését: „Nem nézek én, megvallom, amennyit hátra, mint sok hazám fia. Nincs annyi gondom tudni valaha mik voltunk, de inkább átnézve idővel, mik lehetünk és mik leendünk”.¹

A jövőcentrikus gondolkodásban a jövő két formában jelenhet meg: *következmény jellegű jövőként* és *normatív jövőként*. A következmény jellegű jövő azt sugallja, hogy a múlt és a jelen milyen hosszú időn keresztül milyen intenzitással és milyen valószínűségi értékek mellett él tovább a jövőben. Történelemszemléletünkben gyakran egyoldalúan ez a felfogás jelenik meg. Ez önmagában passzív jövőmagatartást sugall. A normatív jövőfelfogás azt sugallja, hogy az idő tengelyén mintegy visszafelé haladva megvizsgáljuk, mit kell közbülsően tennünk annak érdekében, hogy egy lehetséges és kívánatos jövőkép valóra váljon.

Mai problémáink megoldásának fontos feltétele a nagyobb távlatokban való gondolkodás és stratégiai szempontokat mérlegelő döntések folyamatos meghozatala. Ugyanakkor napjainkban túlzottan leszűkült a jövőnek a gondolkodásunkba vont időtartama. Ez a leszűkülés egyaránt megfigyelhető a lakossági (köznapi) és a tudományos jövőtudatban. Ez utóbbi egyes esetekben már hovatovább szaktudományi deformálódást is eredményez. A köznapi és a tudományos jövőtudat leszűkülése egymással is összefügg. A társadalmi instabilitás, széles lakossági rétegek életszínvonalának romlása felerősítette a „túlélésben” való gondolkodást. A tudományos műhelyekben a labilis viszonyok közepette vontatottan halad az ezirányú kutatás. Jövőtudatunk leszűkülésének sajátos kísérő jelensége a választási ciklusokban való gondolkodás túlzott felértékelődése a politikai szférában. Így a négy év kétszer kettő év formájában jelenik meg. Az első két évben az új testületek „össze-

szoknak”, a második szakasz már az újabb választásokra való felkészülés jegyében telik el.

Kevés generáció volt abban a helyzetben, hogy ezredfordulót éljen át. Az ezredforduló érthetően váltotta ki a tudományos világ érdeklődését már az 1960-as, '70-es években is. Ezen kívül az ezredfordulóhoz különböző próféciák is fűződnek: „Az ezredforduló szüli a vallásos tanokat” (a futurológusokat egy szakíró az 1960-as években új vallásalapítóknak nevezte); „Az ezredfordulón eljön a világ vége” stb. Hazai vonatkozásban kiemelt időpontnak tekinthető az 1996-os és a 2001-es esztendő. Az első a magyarok bejövetelének 1100. a második az államalapítás 1000. évfordulója. Ezen évfordulók lehetővé teszik a történelmi tanulságokból hasznosítható következtetések levonását, lehetőséget adnak társadalmunk identitás-tudatának erősítéséhez is. Számolni kell azzal is, hogy ezek a megemlékezések nemzetközi vitákkal társulhatnak. Szerencsétlen volna, ha aktuálpolitikai szempontoktól vezérelve csak a honfoglalást vagy csak az államalapítást ünnepelnénk. A honfoglalás és az államalapítás között akkor 105 év telt el. A mostani két évforduló között csupán öt év. A két megemlékezés egymással összehangoltan, egymásra épülő programsorozatok keretében szervezhető meg.

Történelmi analógiák

A magyarok létformáját a honfoglalás és az államalapítás közötti időben a tartós átmenetiség jellemezte, akárcsak mai életünket. Ez ma is erősen megviseli a társadalom tagjait, különböző csoportjait. Mindkét átmenetiségnek tudatosan vállalt törekvése a „nyugati orientáció” erősítése. Ez ma sem megy gondok, feszültségek nélkül. A római katolikus valláshoz, annak értékrendjéhez, az akkori nyugat-európai társadalmi berendezkedéshez való alkalmazkodás nem zárta ki a pogány hit értékrendjének, rítusainak — nemritkán titokban történő — továbbélését, a bizánci, vele együtt a görög keleti egyházi kapcsolatok ápolását sem. Ma is erőteljes törekvés figyelhető meg a nyugat-európai országok által sugallt „európai szövettség” érték- és normarendjének, jogszabály-rendszerének átvételére. Emellett erősek, néha diktátumszerűek az Európai Unió követelményei. Ugyanakkor a honfoglalás időszakában a római katolikus vallás és értékrendje, a társadalmi berendezkedés talán szilárdabbnak, egyértelműbbnek látszott, mint napjainkban a fejlett tőkés országok által közvetített értékrend. Ez napjainkban a világ globális problémáiból táplálkozik.

Ha valóra válik az a remény, hogy az ezredforduló táján teljes jogú tagjai leszünk a szóban forgó szervezeteknek, az államalapítással ezt is ünnepelhetjük. Az átmenet egyik esetben sem zárult, illetve zárul le az említett évszámokkal. Ma is számolni

kell azzal, hogy a működési szabályok, normarendszerek kidolgozása nagyobb távlatokban nem egyszerűen a „brüsszeli normákhoz” való egyoldalú alkalmazkodást jelenti, hanem stratégiát, Európa strukturális viszonyait jobban mérlegelő szabály- és norma-rendszer érvényesítését is.

Kínálkozó lehetőség természetesen a milleniumi és a millicentenáriumi évforduló összehasonlítása is. Az 1896-os milleniumi ünnepek kétségtelen emelkedett hangulatban folytak. A „századfordulós” ipari fellendülés, a vitákat kiváltó, de végülis elfogadott és megvalósított világkiállítás biztosította az ünnepi hangulatot. Ugyanakkor e kornak is megvoltak az árnyoldalai. A múlt század '90-es éveiben parasztlázadások törtek ki hazánkban, és a századforduló körül „kitántorgott” az országból három millió ember. A mai 1100. évfordulóra nem jellemző a fellendülés. A kibontakozás várható időpontját, időtartamát illetően is megoszlanak a vélemények.

Szinte egész történelmünkön végigvonul egy sajátos közép-, pontosabban kelet-közép-európai létforma. Nagy dilemma, hogy ütközőzónaként éljük-e meg a történelmi sorsfordulókat (például tatárjárás, törökdúlás), vagy lavírozzunk-e különböző erőközpontok között (mint Bethlen Gábor, Báthori István), esetleg kompromisszágnaként sodródjunk egyik erőközponttól a másikhoz (hitleri Németország, sztálini Szovjetunió). Ez a dilemma ma sem veszített jelentőségéből. Jól látható, hogy a szakirodalomban is nagyon változatos felfogások élnek a közép- és a kelet-közép-európai térség szerepéről.² Bizonyos, hogy igény lesz egy strukturáltabb Európában való gondolkodásra, mely a régiókból épül fel (visegrádi országok, Alpok-Adria térsége, stb.), amelyek között a határok átjárhatók lesznek, az etnikumok és más lakossági kulturális kapcsolatok, piaci viszonyok térségspecifikusan is felerősödnek. S természetesen meg kell valamilyen formában őrizni nyitottságunkat a világ más térségei iránt is! Ide tartozik mozgásterünk megítélése, problémája. Úgy vélem, a politikában eltúlozzák mozgásterünk leszűkülését. Az átmeneti időszakok ugyanis nagyobb mozgásteret kínálnak, mint amikor a fejlődés már kialakult pályán halad.

²Rétvári László:

Közép-Európa földrajzi igazsága, Gazdaság és Társadalom, 1995, 1.

Dr. Kovács Géza:

Változatos terek, változatos környezeti kihívások, Gazdaság és Társadalom 1995. 2.

A 21. század kihívásai

A világ fejlett térségének lakossága — miközben az összlakosság 25%-át teszi ki — fogyasztja el a felhasznált nyersanyag- és energiamennyiség hozzávetőlegesen 75%-át. A világnépesség 75%-ának csak 25% jut a termelt nyersanyagból és energiából. Ez tarthatatlan a jövőben. Megkérdőjelezi a pazarló fogyasztói társadalom perspektíváját. Nekünk egy környezetbarát, takarékos társadalom jön

vőképében célszerű gondolkodnunk, mechanikus követő stratégiák helyett.

Egyes tudományos vélekedések szerint klímaváltozás esetén Magyarország és környéke átmeneti térséggé válhat. Ez nehezíti helyzetünket. Kielezheti térségünkben a vízelosztás problémáját. Magyarország szempontjából ez különösen fontos kérdés, hiszen felszíni vizeink 95-97%-a külföldi eredetű. Ezért a vízügyi kérdéseket szomszédainkkal a nemzetiségi problémával egyenrangú kérdésként kell kezelni.

A jövő új kihívása a merőben új típusú informatikai rendszerekre való átállás is. Nagy hátrányt jelent e rendszerekből való kimaradás. Nyitott kérdés, mennyire tudjuk a jövőben a nemzetközi rendszerekbe való beépülést összekapcsolni a nemzeti kultúra és a nemzeti identitástudat megőrzésével.

Tudományos-technikai szempontból további nagy kihívásnak tartom a biotechnológia várható fejlődését, és ezzel együtt a biokatasztrófák bekövetkezését is. Úgy tűnik, az orvos- és az agrártudomány is új fejlődési szakaszhoz érkezik. A bioveszélyek lokálisan működnek, illetve keletkeznek, és sajátos mechanizmusok révén válnak esetleg globálissá. Jó példái ennek az AIDS, az Ebola-vírus terjedése,³ a kergekór, az almafák vírusos „égése” szülte bonyodalmak.

³Preston, Richard:
Halálzóna, Európa
Könyvkiadó, 1995.

Magyar vonatkozásban is a jövő század új kihívása lehet a nemzetközi népességáramlás. Ez nemcsak általában jelenthet újszerű népmozgásokat, hanem maga után vonhatja a hazai értelmiség jelentős hányadának nemzetközi kicserélődését is.

Számos jel mutat arra, hogy a kívánatos hosszútávú természetes (ökológiai, műszaki, gazdasági, társadalmi) fejlődési folyamatokat, a modernizáció és a szociális biztonság összekapcsolását a túlzottan előtérben álló rövidtávú pénzügyi egyensúlyra való törekvés inkább keresztezi, mint ösztönzi. Ha Árpádot megidézhettünk, biztos azt mondaná: lovasnépként jöttük a Kárpát-medencébe! Ti hajlamosak vagytok a ló egyik oldaláról a másikra csúszni. Szokjátok le róla!

Prohászka és a századforduló

KONCZ LAJOS

Született 1919-ben. Negyedszázadig volt teológiai tanár Rozsnyón, majd Egerben. Tudományos életművéért 1994-ben Szentgyörgyi-díjat kapott, és 1995-ben pápai prototáriusi kinevezést. Legutóbbi írását 1995. 8. számunkban közzöltük.

¹Prohászka Ottokár
Összes művei,
Schütz Antal
Bevezetője a 12.
kötethez.

²ÖM 12, 43

³Ünnepi beszédek,
melyek Komárom sz.
kir. városnak a haza
ezeréves fennállása
örömére 1896. május
11-én tartott
díszközgyűlésén és
melyek a hitfelekezetek
lelkészei által a május
9-i és 10-i hálaadó
Isten-tiszteletek
alkalmával a
templomokban
mondattak. Rónay-
könyvnyomda, 1896.
Komárom, 48.

Prohászka Ottokár szellemi fejlődésének emelkedő ágában, még esztergomi teológiai tanárként, de már országos hírnévvel élte át a milleniumot és a századfordulót. S ahogy Schütz Antal megállapította: „Olyan érzékeny húrozatú lélek, mint Prohászka, természetesen a legnagyobb intenzitással reagált e nagy forduló és események érintésére (...), és hatalmas elméje meglátta azokat a motívumokat és gondolatokat, melyek (...) az ünneplést kiemelik a merő ujjongás felületességéből (...), és azt lelkiismeretvizsgálattá és a jövőt szülő termékenységévé avatják.”¹ Vagy ahogyan Prohászka maga hirdette meg ezen ünneplések lényegét, célját: „Meg kell jelölni azokat a *főnséges nézőpontokat*, melyekről a századokat s a (közvetlen mögöttünk lévő) századot kellő nagy távlatokban láthatjuk; föl kell ölelni azokat az *eszméket*, melyek megtestesülése és kinszenvedése rányomja az időkre sajátos bélyegét”.²

Prohászka helyzete és reakciói ugyanazt az ambivalenciát tükrözik, mint a mai magyar egyház ünnepi kötelezettségei. Egyrészt adott volt a történelmi jubileum, másrészt szükségesnek látszott a jubileum keresztény megszentelése. Száz évvel ezelőtt az első a honfoglalás milleniumát jelentette, a második pedig az 1900-as szentévet, illetve a magyar kereszténység kilenc százados jubileumát.

Prohászka és általában a katolikus egyház reprezentánsai a milleniumi ünnepeken — az állam és egyház akkori összefonódása miatt általában „hivatalból” is részt vettek, bár jobbára történelmi és evilági ünnepnek tekintették. Prohászkanál is csak két lényegi megnyilatkozást találunk erről a kérdésről. Az egyik egy ünnepi beszéd, mely Komáromban hangzott el egy milleniumi ünnepeken.³

A beszéd a *Síralmak* 3, 22-es mottójára épül: „*Isten irgalma, hogy el nem pusztultunk!*” Ehhez kapcsolódva emlékeztet Prohászka a jubileumi hálaadás vallási csúcspontjára, mikor „mélyen megindulva ezt rebegete az ország főpapja — a koronás király s az ország színe-java előtt: Isten kegyelméből vagyunk s élünk. E nagy kegyelem édes érzetében borult le a király, ki szent István koronáját hordja, az Isten oltára előtt; borult le a királyi ház, a főnemesség, a népképviselő; e kegyelemnek érzete kiváltotta a szívekből a legbensőbb hálát, azt a Te Deumot, amit nem egy énekhar, de egy nemzet énekel; kiváltotta azt az imát, mely nem egy szívnek, de millió szívnek melegétől száll az ég felé. Ez volt a magyar nemzetnek tulajdonképpen milleniumi ünnepe; nem mikor felvonul boglárosan, pártásan, szemvákí-

tó káprázatban; nem mikor a koronát viszik bandériumai, hanem mikor imádkozik". És a fő tanulság: „Hitvallásunk e nagy nemzeti ünnepe ez: hiszem, hogy a kereszt tartotta fenn a nemzetet; s reményünk a jövő évezredre is ugyanaz: remélem, hogy a kereszt tart fenn ezentúl is”.

⁴ A tradíció elve nemzetben s egyházban, ÖM 10, 14-34.

A másik megemlékezés ez időből nem ilyen ünnepélyes. Schütz feltételezése szerint egy tudományos értekezés felolvasása lehetett.⁴ A milleniummal való összefüggést Prohászka a bevezetésben hangsúlyozza: „Sohasem lehetne a tradícióról alkalmasabban szólni, mint most, mikor az ezeréves Magyarországot ünnepeljük... széles ez országban, többnyire harangzúgással és hálaímával, Budapesten pedig nagy nemzeti kiállítással”. A hűszobalagos dolgozat meglepő modernséget árul el teológiai vonatkozásban is, mikor a tradíció fogalmából kevésbé a statikus, tartalmi mozzanatot hangsúlyozza. „Egyház és nemzetek a tradícióból élnek” — talán ez a tanulmány végső foglalatja, mely „áthagyományozott nemzeti érzést, gondolkodást, áthagyományozott szellemi javakat... és a köztünk élő, folytonos Krisztust, a keresztény tradíciót” jelenti.

Prohászka cikkei

1896-ból egyébként Prohászkanak egy tucat írását ismerjük, melyek mind az általa ez évben alapított Esztergom című hetilapban jelentek meg vezércikként, de ezekben csak utalásokat találunk a milleniumra. E vezércikkek kivétel nélkül a politikai liberalizmus kemény kritikái, és a liberális kormányzat tisztségviselőinek korruptságait lepezik le. Például egy borsodi főispán, „üzletcsináló egyház-politikus” hatalmas összeget „vágott zsebre”. „Mit csinál a nemzet, a nép, mely repeső szívvel néz bele a második évezred rózsás hajnalába? A nemzet megint öntudatára ébred annak, hogy cserzik a bőrét... azok a felvilágosodott hazafiak, a liberális eszmék hősei ..., hogy mennyire nyúzzák a szegény népet, lopják a pénzét, csalják a világot.”⁵

⁵ÖM 21,1
Prohászka Újévi
szentbeszéde

Az igazi jubileumi mondanivalót Prohászka a századfordulón vette tollára „a századvégi hódolatnak és a magyar katolicizmus 900 éves jubileumának” alkalmából. *Újévi szentbeszéde* már ennek tudatos vállalása: „Ez az év az ezerkilencszáz éves kereszténységnek szent éve; így hirdette ezt ki maga szentséges Atyánk, a római pápa; szent év, az imádnak, hálaadásnak, penitenciának szent éve, melynek folyamán egy század kegyelmeiért, áldásaiért hálát adjunk s egy század bűneiért eleget tegyünk... De különösen az lesz a magyar kereszténységre. Szent év, szent hegy, melyről végignézzünk 900 év áldásain, küzdelmeink, csapásain, dicőségén, bűneink, bánatán, és ugyanakkor egy új századnak még csak borongós távolán. Jöjj, népem, menjünk fel a hegyre, az idők, a század feltornyosuló magaslatára! Menjünk fel a hegyre, hogy imádkozzunk... Istenhez közel!...

Mert ültünk már milleniumot, fölemlegettük harcainkat, s a kiállításban mintegy diadalmenetben elléptettük a világ szemei e-

lőtt a magyar nemzet életét és tevékenységét: de nem igen kutattuk, mi volt a harcokban ellenállásunk ereje, mi volt az ezeréves fennállásnak a titka. Nem kérdeztük, honnan az ősök hazaszeretetének önzetlensége s az erény törhetetlensége? Mondjuk ki hát most: nem ezeréves, hanem csak 900 éves mindaz, ami a nemzetet nagygyá, életképessé és hősiessé tette... Nézz végig kutató szemmel, keresztény lélek, s mutass fel valamit, amit a magyar nép nem a kereszténységnek köszön. Nem találsz! Hit, ház, haza, család, műveltség, nemesség, erkölcs, erény, dicsőség, mindez a kereszténységből való.

Hazát tulajdonképp a hit adott. Nem a hit vezetett a Kárpátok szorosain át hazánk rónáira, de a hit biztosította e hazát számunkra. Volt itt előttünk sok nép: germán, római, szláv... s amint jöttek, úgy eltűntek: elsodorta őket az áradat. Mért nem fogódzkodtak Tátra, Mátra, Fátka szikláiba: miért nem építettek sáncot az ár ellen? Az ár megjött, szorította őket, s nem volt horgonyuk, melyet a bőszült árba ledobhattak volna. Jött a magyar; azt is szorította a népek tengere; de volt horgonya, s azt ledobta az árba; a horgony a kereszt volt, s az leszögeződött a hármassá, azóta is ott ragyog a magyar címerben.⁶

⁶ÖM 17,30-35.

Prohászka: *Gondolatok*

A legnagyobb egységes anyagot egy alig ismert, közel száz oldalas Prohászka-könyv adja kezünkbe, mely 1900-ban jelent meg a Szent István Társulat kiadványaként, sőt a kiadó felkérésére, megbízásából, *Gondolatok* címmel.

Schütz Antal így ír róla: „Prohászka neve, tekintélye és befolyása észrevétlenül, de a történet logikájának erejével kinőtt Esztergomból és belenőtt az országba. Megindult a katolikus restauráció, melynek ő volt legtudatosabb és legerőteljesebb keltetője... Az esztergomi spirituálisból az ország apostola lett... Szimbólum és egyben eredő volt tehát, hogy a századvégi hódolatra és a magyar kereszténység kilencszáz éves jubileumára a Szent István Társulat vele íratta meg az irányító és termékenyítő *Gondolatokat*. Ebben a füzetben, mely kis helyen ritka gazdag tartalmat sűrít, teljes érettségében mutatkozik be Prohászka nemzet-keresztelő programja, a régi katolikumnak zseniális új kezelése...”⁷

⁷ÖM 25, 50-51

⁸A könyv alcíme: *A századvégi hódolatnak és a magyar katholicizmus kilencszáz éves jubileumának ünnepére,*

ÖM 12, 43-122.

A *Gondolatok*,⁸ tizenkét fejezetet tartalmaz a *Tájékoztató* című bevezetés után. Ez a tizenkét rész a kereszténység és a magyar katolicizmus minden lényegi kérdését tárgyalja magával ragadó, költői stílusban, eszmei anyagot nyújtva az ünnepi megemlékezéseknek („nemcsak beszorítva a templom falai közé”) és prédikációknak, katekézéseknek is. Mindegyik egy-egy gazdag beszédvázlat, sőt kész beszéd. Annyira a lényegre tárgyalók és modern hangvételűek, hogy merjük még azt is fölvetni, hogy a mostani magyar újraevangelizálási feladathoz is alkalmasnak érezzük segédkönyvül. Talán nem lenne abszurdum újrakiadására sem gondolni!⁹

⁹Más kérdés, hogy Prohászka ma már nem lehet és nem

„Ízelítőnek” idézzünk hosszabban az első fejezetből egy részt, mely mintegy az egész mű ünnepi beharangozója:

szabad az eredeti stílusban prédikálni. Ahogy valamire való szónok, igehirdető soha „nem mondja föl” más szerző beszédét, a próhászkaik gondolatok, képek, felismerések a mai gondolkodásmódra és „homiliás” nyelvzetre fordítandók.

„Az Isten megtervezte a nemzetek és emberiség életét; templom az, s a világtörténelem építi. Durva, barbár korszakok végzik a nehéz, kőfejtő munkát; a finomodó évek századai faragnak, cizellálnak, simítanak rajta. Népek állnak az Úr napszámában; intuíciós lelkek, tudósok, művészek, szentek fedezik fel a terv homályos vonásait. Néha lustán, lassan folyik a munka, máskor lázas, szenvedélyes tempóban fognak hozzá; meddig tart az építés? Ki tudná megmondani?...

A magyar nemzet is áldott gondolata az Úr Istennek; története ez isteni gondolatnak kiépítése. Lehetetlen hívő tekintettel végigtekinteni e történeten, s el nem ámulni az óriás munkán, melyet a magyar nemzet végzett. Törzsekből egységes nemzetté vált: pogányból keresztényé: portyázó hadakból az európai állami és egyházi rend megbízható és erős védőbástyájává. Legyőzte vagy magába olvasztotta régi vetélytársait: kiheverte a tatár- és törökpusztítást; kiheverte a nemzeti letargia mély, zsibbasztó álmait, s nagy szabadságharcok s hosszú szenvedések árán lépett a 19. század polgári világrendjébe; megreformálta alkotmányát; fölébresztette nemzeti érzését; s íme, a 19. század alkonyán kilencszáz éves hosszú élet után föl akarja szítani ősi életerejét, főnnállásának, boldogulásának, kitartásának lelkét, a szent kereszténységet — hitével, erkölcsével, erényeivel, halhatatlan eszményeivel. Ünnepet ül; kilenc évszázad rendületlen hitének, lelkesülésének s hálájának sugallatából. Hálás emlékezettel száll vissza megtérésének s ezzel nemzeti fennállásának kilencszáz év előtti kiindulásához; életet akar szívni annak szívéből, aki őt szülte, aki az ő édesanyja, a Krisztus Jézus Egyháza; meg akar mosakodni azokban a vizekben, melyekben újjászületett, s emberré, nemzetté lett; le akarja mosni szemeiről a hitelenség hályogát Siloe tavában, hogy lássa nagy szentjeinek s a hívő századoknak örök világosságát. Ellépteti szemei előtt kilencszáz év kegyelmeit s jótéteményeit, fontolóra akarja venni bűneit, hogy engesztelje a hosszútűrő Istent...

¹⁰A főbb fejezetcímek:
Ki a mi Istenünk?; A mi igazi megváltónk?; Keresztény szocializmus, egyház és pápa; Nemzeti eszmények; Magne Domina.

Föl tehát! „Orate fratres”, imádkozzatok testvérek! Ünnepeljünk úgy, hogy megújulunk! (...) A század alkonyán az égő pír nem éjt, hanem hajnalt jelez, a keresztény Magyarország új, erőteljesebb ébredésének hajnalát.”¹⁰

Semmi kétség: az ünnepi illetődöttség lelkes és lelkesítő hangvételén túl az egész „gondolati” anyag tökéletes diagnózis és megoldás a mának is, mostani gondjainkhoz és az előttünk álló feladatokban. Komoly mulasztás és kár volna nem használni és tanulmányozni ünnepléseink elmélyítéséhez és a keresztényebb Magyarország építéséhez.

A nemzetkrónika harmadik kötete

HÁY JÁNOS

1960-ban született Vámosmikolán. Orosz, történelem és esztétika szakon végzett. Jelenleg a Pesti Szalon Könyvkiadó szerkesztője. Verset és prózát is ír. Legutóbbi regénye a *Dzsigerdilen. A szív gyönyörűsége*, 1996.

1904. május ötödikén az égpalota termei édeskés sóhajtásokkal teltek meg. Az Úr éppen az utolsó mondatokat ízlelgette kedves szolgájának munkájából. „A jövő századokban a magyar nemzet nagy hivatásának csak dicsőséges folytatása legyen, de soha se legyen — Vége.” Hát, bevégeződött a magyar nemzet története, morogta most már maga elé, s becsapta a díszablás Jókai-kötetet. Sajnálkozva lódította jobbra, utána meg balra a fejét: vége. S az angyalok, akik a nagyterem ajtajánál leskelődtek és füleltek, csak hallják a keserű szavakat: vége, ennek aztán vége. Lesik az ajtórezen át, olvassák a könyvön a szerző nevét. Szóval ennek a Jókainak vége van. Szóval az Úrnak elege lett belőle. Hirtelen átgondolták lehetséges feladatukat, hogy május van, meleg, lent meg ott van az ágyon az ő uruk elaggott teremtménye, akiből mára mindenkinek elege lett. Azaz parancsot sem szabad várni, rohanjunk hozzá, emeljük ki mellkasából a lelket, aztán usgyi, vissza a nemes gazda elé.

Gyors toporgás az égpalota előcsarnokában, aztán egy egész csapat angyal csapott le Jókai budai villájára. Ripsz és ropsz, mint ahogyan legyet üt le az ember, az angyalok olyan gyorsan merték ki a testből azt a kis kupacot, amit valaha még az Úr ültetett oda. Alig emelkedtek el a földtől, volt némi civódás köztük, hogy melyikük viheti markában melengetve parancsnokuk elé, majd hogy szét nem tépték, mert mindegyik különbnek akart látszani az Éggazda szemében. Végül aztán megállapodtak, hogy együtt borulnak be a nagyterem ajtaján, mint amikor parasztok mennek küldöttségbe országuk kormányosához: Hogy hát közös a bánatuk, egy emberként vannak itt ennyien.

Zörgés, dörömbölés, meztelen tappancsok csattogása. — Hát itt meg mi történik? — hördült bele a levegőébe az Úr. Nem kellett sokat gondolkodnia, hamarosan becsapódott a nagyterem ajtaja, az aranykilincsek nekivágódtak a tetőket tartó oszlopoknak, s akár a fellökött vödörből kipergő búzaszemek bezúdulnak kenyéradó gazdájuk elé az angyalok.

— Itt van Uram, elhoztuk — szólt a legbátrabb, s a többi meg lábával bökdöste előbbre a szerzeményt.

— Mi van itt? — kiáltott meglepetten az Úr.

— Hát akinek vége van, az öreg Móricnak a lelke.

— Hogyhogy vége van — üvöltött most már a felsőbb világ királya. — Mit képzeltetek ti magatokról! — dörögte magáról megfélemező hangon.

— Mi csak megelőzni akartuk parancsodat — akadékoskodott egy másik angyal.

Az Úr hirtelen hátat fordított, s fegyelmezett, ámde határozott hangon csak ennyit sziszegett:

— Menjetek ki, de a lélek maradjon.

Az angyalok csodálkozva tolattak kifelé az ajtón, nem értették, miben is hibáztak. Az egyik, egy Giuseppe nevű, Szicíliából származó angyal még oda is vetette a többieknek:

— Há'nem ő mondta?

— Jaj, Giuseppe, te olyan buta vagy, hogyan is lehetett belőled angyal — sóhajtott a Giuseppe mellett nyomakodó églakó.

Giuseppe pedig — mintha tényleg kíváncsi lett volna rá valaki — kicsit vakogó állatias hangon kezdte elmesélni a mindenki által jól ismert történetet, hogy 1591 augusztusában olyan vadmeleg volt a szicíliai kövecses vidéken, hogy majd kiforrt az emberek koponyájából az agyuk, s mikor egyszer dél körül nem sikerült hazaérnie az asszonyhoz, meg a gyerekekhez, hát hogy ne égesse szénné a napsütés, berobogott egy kápolnába. Lezökkent egy padra, el is aludt, s így észre se vette, hogy banditák özönlnek be, és pakolják zsákjaikba a kegytárgyakat. Mikor aztán minden zsákjuk megtelt, és minden arany-ezüst náluk volt, a bűnjeltek eltüntetése végett lánggra lobbantották a kápolnát. Giuseppe meg nagyon aludt, és szörnyű vészterhes álmot látott. Álmában a kihalt falu utcáján tévelyeg, éppen a déli nagymelegben, és zörög itt, és zörög ott, de sehol sem nyitnak ajtót. A nap pedig perzseli szét a ruháját, a bőrért, minden testrészt, s már a húsba is belemar és a belső szervekbe. Ekkor aztán felébred hirtelen, de már késő, a tűz szinte csontjaiig mart, s a lélek előtt felszakadt a zsilip, s az emelkedni kezdett az Úr birodalma felé. Még markával kapkodott, hogy visszatartsa, de minden hiába volt. S hogy így ártatlanul halt meg, és életét nem végezhette be saját rendje szerint, az Úr angyalsággal jutalmazta.

— Micsoda népség — szólalt meg Jókai, mikor már elült az angyalzaj. — Hát még azt sem tudtam mondani, hogy jaj Istenem, és már ki is repítették lelkemet a föld köreiből.

— Kutyából nem lesz szalonna, angyalból se énekes halott — bölcseskedett az Úr, kicsit tréfás hangon, hogy a vendég érezhesse otthon magát, mintha mindig ide készült volna. — Dehogy akartalak én magam elé idézni, inkább tartottalak volna a lenti világban, hogy folytatni tudhasd a *Magyar Nemzet történetét*, aminek felemelőbb munkát már régen nem olvastam. Bárhol is üti fel az ember, mindenütt a jóság diadalát találja, mindenütt afféle hősökkel találkozhat, akiket szívesen látnék égi seregem katonáiként. Ha te nem hívod fel rájuk a figyelmemet, bizony észre sem

veszem őket, s angyalaim csupa Giuseppéből állnak. Ekként arra gondoltam, hogy a magyarok történetének még száz évét megismerheted, hadd gyarapodjon az én katonaságom derék vitézekkel.

Meglepődött rettent a nagytekintélyű mesemondó:

— Még százat? — kérdezte hitetlenkedve.

— Majdnem százat — válaszolta az Úr. — 1996 augusztusában küldetek érted. De akkor aztán elégedj meg éveiddel, markold hónod alá a nemzetkrónika harmadik kötetét és gyere.

Jókai még berzenkedett kicsit, hogy ha már úgyis vissza kell mennie, nem lehetne-e inkább a *Kárpáthy Zoltánt* vagy az *Aranyembert* folytatni, meg tulajdonképpen semmi ereje ehhez a strapához, a visszaúthoz, meg ehhez az újabb majdnem százhoz... Ám az Úr nem vacakolt tovább, lábával meglökte a kicsiny lélekkupacot, az meg peregve-forogva hullott lefelé, vissza a budai villába, bele a nemrég elhagyott testbe.

Jókai halála, majd temetése nemzeti gyász volt. Mindenki siratta őt. Az is, aki olvasott tőle, s az is, aki nem, aki azt hitte, valójában ez a Jókai volt a Mátyás király, s halálával megszökött az igazság is Magyarföldről. Azt mondják, hogy még Gyulai Pál, a hírhedt kritikus is hullajtott néhány csepp könnyet, ám igazi zokogásba csak 1909-ben fogott, mikor lelkét a túlvilági követek beseperték a poklok mélyére. Hullott a Gyulai Pál lelke, s alighogy megérkezett, egyik társától kérdezi:

— Hát a hazudós Jókai meg hol van?

— Nem itt van az, te!

— Hát hol?

— Hát bizony nem lehet az másutt, csak a mennyek palotájában.

Nem idézhetem fel azt a féktelen szitoközönt, ami ekkor kifakadt Gyulaiból, leemelte az Úr birodalmának minden apró foltját az égből. S e szitokár akkor újult fel megint, amikor egy alsó világban turistáskodó angyal elkotyogta, hogy a hazudós mesemondót az Úr visszaküldte a földi világba, mert kevés oly kedves dolog van számára, mint ezek a hazugságok.

Még ha csak Gyulai nem tudott volna Jókai visszatéréséről, de bizony nem sejtette azt még Nagy Bella se, az író özvegye, se más teremtménye az Úrnak, legyen ember, legyen állat egész Magyarországon. Láthatatlanság vagy mi okán, ebbe nem mehetünk bele, mert szinte semmit nem lehet sejteni a túlvilági hatalmak praktikáiból. A névmágia megszállottainak állítása például, hogy bizonyos Móra vagy Móricz nevű szerzőkbe költözött volna tovább a visszaküldött lélek — nem vélhető igaznak. Elégedjünk meg hát ennyivel: A nagy mesemondó itt maradt evilágunkban,

de erről senki egy szót sem tudhatott. Élt, élengett titokban. Figyelt és leskelődött, hogy lefülelhessen azokat a hősokeket, akik majd az Égatyá seregébe jutnak.

Üldögélt erdők szegletén, házak rejtekében, utcák sarkainál, ott volt a harctereken, s a kormányüléseken, kísért embereket valami cél-ok nélkül elpusztulni, ott állt a határvonalnál, mikor mint felesleges korhadt ágakat a külhatalmak fejszéi lecsapták az ország örökös végtagjait, s aztán a háborús veterán ország gyógyellátását szemlélte: a fertőzés elhatalmasodását, a sebek üszkösödését, s a folyamatosan pumpált gyógyszeradagokat, s a tévedést a szerek terén és a tévedést a mennyiségben, az itt-ott életrekelő bőrdarabokat, s a másutt foszlásnak induló szervezetet. Figyelte a betegség doktorait, hogy papíron örökítsen meg néhányat, hogy földi parancsnokból égi kapitány legyen belőlük. Űlt ölébe karikázott papírtekerccsel, mintha egy hatalmas toalett-göngyöleget rejtegetne, hasmenéses időkre. Ám alighogy valamit papírra vetett, hogy daliás alkatú magyar férfi, vagy hős, aki nem az ellenséget vitte csupán a végre, de egyben a gonoszt is szíven lőtte, alighogy igazgatni kezdte a leírtakat a szeme előtt zajlóhoz, mind csak azt látta: nem *pásszol*. Mint a gyerekek kinőtt nadrágja, alig lehet felerősíteni, s ha mégis, feszül és szűkül, még enni sem lehet, mert a kicsit kijebb dagadó has kilövi a sliccgombokat. Az öreg mesemondó pedig mutogatott erre-arra a ceruzájával, de hősi történetet nem tudott papírra vetni. És forradalom jött, és megtorlás jött, olyan évek, mihez képest mondhatni a bresciai hiéna vonyítása legfeljebb afféle bécsi udvari sakál nyöszörgése volt. A legnagyobb megrökönyödést mégis az okozta, amikor látta, hogy mindazok, akik átérték a kegyetlenkedéseket, mikor megkérdezte tőlük valaki: — Ez volt? — szemrebbenés nélkül felelték: — Ugyan, hogy gondolod. Mintha fejükből kisépertek volna minden emléket. S elhaltak a hazudósok közül többen is, és bekerültek a pokolba. Morgott is a megperzselt Gyulai, hogy rendben van, ezek mind idevalók, de hol van a főhazudós, a Jókai, az meg az egek palotájába kerül? Pedig az öreg mesemondó sose tett volna olyat, hogy eltagadja, ami történt, legfeljebb hozzáfércelt még ezt-azt. És hiába jöttek évek, mikor már nem kellett eltagadni, ami történt, a bűnösök nem rettentek, hisz könnyedén legyinthettek: nem emlékeznek arra, ami történt. És senki sem mutatott rájuk: az ott egy bűncselekvő. S mert büntetlen maradtak büntetélek, nem volt, mi megakadályozta volna, hogy a bűncselekvők tovább szaporodjanak. S persze a mesterírót korántsem az bántotta, hogy ilyennek vagy olyanak látszik a történet, hanem, hogy feladatának nem tudhat megfelelni, mert rémesen közeledik a '96-os év, és még egyetlen olyan hősi történet sincs papírra vetve, ami alapján az Úr angyalkatonát választhatna seregébe. Mert volt, aki igazi hősnek látszott, ám cselekvésre nem jutott lehetősége, a másik meg hős volt minden porcikájában, de mikor cselekednie kellett

volna, megpuhult az agya, vagy halálba küldték, vagy maga vett véget önnön életének. S bár az öreg mesemondó sokakat szeretett közülük, mégsem volt egyik se igazán neki megfelelő hős. A régiek, ha valamit akartak, ripsz-ropsz már meg is tették.

— Legalább egy ilyen lenne — morfondírozott —, a többit akkor már hozzácsapnám.

Az ám, de hamar bevégződött a morfondírozás, hisz kifogyott az idő, s elérkezett a '96-os év. Jött az Úrnak anygala, felmarkolta Jókait, az Atya evilági titoknokát, és felröpítette az égbe, egészen az Atyaisten elébe. Jaj, sosem volt annyira megrémülve az őszszakállú mester, mint most, tudta, a feladatot nem volt képes elvégezni, és rettegett, hogy az Úr mérgében még száz esztendő tásó. Állt csak megszeppenve az égpalota tükörtermében, állt vagy percek, mikor az Ég Királya rászólt:

— No, szolgálám, hol van a *Nemzettörténet* harmadik kötete? Tárd előm, hadd vizsgálom meg, kiből verbuválódik angyseregem.

Jókai rémülten sütötte le a szemét, zavartan bámulta a lábujjait. Majdnem elsüllyedt szégyenében, ha nem tudta volna, hogy minden süllyedés a földre való visszatérést, az annál nagyobb pedig a Gyulai mellé jutást jelentené. Nagyon törte a fejét, végül hirtelen mentő ötlete támadt:

— Atyám! Nem írtam le őket papírra, ellenben, ha újra lepergetnénk azokat az éveket, én rámutatnék alakjukra, s te mindnek feljegyezhetnéd a nevét.

— Hogyan, hát nem írtad meg? — sistergett az Úr hangja. — Hogy nézzem végig azt a száz évet újra?! — morgott és kiabált, egyszerűen szokatlan volt számára, hogy olyanokkal társalogjon, akik nem viszik végbe feladatukat, aztán a rémület, hogy megint Giuseppék kerülnek az angyseregbe, megszelídítette.

— Na jó — szólt beletörődve, és intett a moziangyalnak, Lumière-nek, hogy szerelje fel a vetítógépet. Olyan régi fajta gép volt ez, amin kézzel lehetett gyorsítani meg lassítani az időt, szóval afféle rendes isteni szerkezet.

Kegyetlen percek kezdődtek, senkinek se volt akarása, hogy végignézze újra azt, amit már egyszer is nehéz volt. Ám az öreg mesemondó már tudta innéntől, az ő ideje kezdődött. Mint a némafilmek szövegmondója, harsány hangon igazgatni kezdte a láttakat:

— Amott egy vezérkari ezredes, meg egy miniszterelnök, akik parancsot adnak a háborúra, de mi mégsem őket választjuk seregünkbe, hanem azokat, akik véghez viszik a parancsot, és golyótól halnak meg, és éhségtől pusztulnak, és járványok emelik ki testüket a földi világból, s ha tovább jártatjuk szemünket: íme, a kormányzó és vezérei, visszamarkolják az ország elszakasztott részeit, mi mégsem őket hívjuk égi csapatunkba, hanem azokat, akik ottfelejtették életüket az oroszok hidegében, és azokat, akik

visszavánszorogtak a fogságból, akik meg bírtak érkezni a kínzóhelyekről, és nekifogtak, hogy a semmivé tett országot, a lebombázott Budát és Pestet, követ köre rakva újraépítsék. És alig több, mint tíz esztendő, a város megint romokra hullik, s jönnek, akik újra építeni kezdik, és jönnek, akik szótlanul kivárták a börtönöket, és bárhogya is keveredtek ki a zárkából, ki tudták mondani az országban, hogy Jó napot, hogy Jó estét.

S ha pergetjük tovább a tekercest, s eljutunk addig a pillanatig, amíg értem küldetével, egészen az utolsó képekig, láthatod azokat, akiknek nevét nem írják gyöngybetűkkel díszes kódexekbe, akiknek neve olyan egyszerűen röppen ki az emberek emlékezetéből, ahogyan lelkük is egyszerűen keveredik ki a földi világból. Ők a harmadik kötet hősei, s ha ők nem lettek volna, senki nem juthatna odáig, hogy a negyedik kötetet elkezdhesse írni, hogy akár csak egyetlen szót leírjon nemzetünk nyelvén, hogy akár csak annyit súgjon valaki fülébe: szeretem.

Az Urat igen meghatotta az ősz mester elbeszélése, meg hát számot vetett azzal, hogy ilyenformán alig száz év alatt ezerévek hőseit gyűjthette össze, s most már akkora angyalsereget verbuválhat, hogy minden égi feladatra kellő mennyiségű személyzettel rendelkezzen.

— Nos, szolgám, megtetted kötelességed — mondta nyugalmas hangon —, mehetsz. Amott hátul van egy sziget, se égi, se földi országhoz nem tartozó új alkotású terület. Ott lesz további lakhelyed. Tudom, a szerelem valaha akkora rést metszett a szíveden, hogy akár egy búzás zsák is befért volna rajta. Ott majd összevarrják a hasadást.

Jókainak sírhatást csavart az orrába, az Úr meg büszke volt magára, hogy igazi meglepetést okozott.

— Eriggy! Ne várokoztasd a puhakezű szívsebészt. — mondta, s kicsit megbökte az ősz mestert. Jókai pedig elindult a jól ismert úton az *Aranyember* fenséges tájaira...

Az Isten alkuszik

(*Bánffy Lukács érsek és III. Béla király*)

Született 1942-ben Szatmárnémetin. Író, költő.

(A Rádiószínház *Magyar királyok* című millicentenáriumi sorozatában elhangzott hangjáték részlete.)

A budapesti Angol Nagykövetség munkatársai számon tartják, hogy honfitársuk, az egykori *canterbury érsek*, Becket Tamás tiszteletére Magyarországon emeltek először templomot. S talán még azt is tudják, hogy e templom építkezése már akkor elkezdődött, amikor a meggyilkolt Tamás érseket még nem is avatta szentté III. Sándor pápa. Vagyis még 1173 előtt! Pedig a pápa se késlekedett sokáig, hiszen tudvalévő, hogy a nevezetes *gyilkosság a székes-egyházban* 1170. december 29-én történt. Úgyhogy ezen évfordulón a budapesti angol nagykövet fölkerekedik, elhajt Esztergomba, hogy a Szent Tamás-hegyen lévő templom oldalán megkoszorúzzon egy kétnyelvű emléktáblát. Legutóbb is 1995. december 29-én.

De hogy kerül oda ez a Tamás-templom? Tudni való, hogy az 1140-es években Párizsban volt Becketnek egy Bánffy Lukács nevű diáktársa, aki később maga is érsek lett Esztergomban; hanem a diákévek barátságát megtartva, minden fontosabb dolgukról értesítették egymást. Két kemény fejű, makacs egyházfő Európa két végpontján, akik komolyan veszik megbízatásukat, s ha kell, még megbízóik ellenében is. Az egyiket számúzik, majd felkoncolják, a másikat — Magyarországon — csak bebörtönzik időnként, de sem a pápa, sem a hatályos királyok — odaát II. Henrik, itthon II. László, és IV. István — nem tudják őket kompromisszumra kényszeríteni. Mi sem természetesebb hát, hogy amikor híre jön a canterbury gyilkoságnak, Lukács érsek azonnal templomépitésbe kezd. Szimbólumnak szánja a Bizánchoz húzó világi hatalommal szemben? *Megelőlegez egy nyugati szentet?* Merthogy százhetven évvel I. István döntése után még mindig bizonytalan, hogy hová is tartozzunk...

IV. jelenet

(Lukács cellájában. Béla és az Érsek)

Lukács *Nem! — Én nem teszek fejedre koronát, mert
Megmondtam már, Isten nem alkuszik!*

Béla *Nem ismersz, Érsek Úr?!*

Lukács *Nem ismerlek. Bár hallom hangodat.
De két Béla él, s mögöttük ott bolyong Alexiosz,
Aki hordta a bíborcipőt, mint senki más latin király,
S hordhatja most is, ha akarja,*

Mert nem vette el tőle Mánuel! —
Mi, láthatod, itt mindenről tudunk, fiam,
S félek, keresztet úgy vetsz majd, miként a szél fúj,
Miért higgyek neked?

Béla Azért, mert hozzád jöttem, Érsek Úr,
Hogy tedd fejemre őseim koronáját!
Kérhettem volna mást, ki megteszi,
De én tudom, hogy jog s szokás szerint
Az esztergomi érsek koronázhat;
Ne mondja hát utóbb rám senki, hogy:
Ebnek királya, nem nekem!

Lukács Tehát a számítás hozott!
Bizánci vagy. Kitűnik ennyiből is!

Béla (Fölcsattan)

S kinek köszönhetem?!
Kinek, hogy majdnem az vagyok?!
Ki küldött el Bizáncba, Mánuelhez?!
Ki mondta: Légy te híd, fiam
A legnagyobb ellenség s mi közöttünk;
Mert Mánuelnek nincs fia, — legyél te,
Utódjává tesz, s majd Császár leszel!

(Nyugodtan)

Igen, te mondtad, Érsek Úr. — De mondtad azt is:
A gyökereket ne feledd, fiam!
Hát nem feledtem. Hitted volna-é;
Mert nem hitted, hogy még találkozunk,
És én se hittem volna még tavaly!
De Isten átlépett fölöttünk, Érsek Úr, s most itt vagyok!
Ott mégis lett utód, — itt nincs király,
Itt jussom van, — ott lennék udvaronc;
De túl sokat tudok a hatalomról,
S ez egyformán veszély nekem, s nekik.

Lukács De főképpen nekünk!
Bizánci hídfőállítás Esztergomban! —
Ki ismer minden cselszöveget Bizáncban,
Hadak létszámát, várak állapotját,
Minden dereglye tűzokádó gépét,
A kémhálózat jelentéseit, —
Az hogy lehet egy ellenálló ország
Rómához húzó független királya?! —

*Csak nem hiszed, hogy nem tudom, miért
eresztett el az első szóra Mánuel?!
Olyan bolondnak tartasz, hogy nem látok át
A Szent Palota fondorkodásain?!*

*Én negyven éve küzdök, prédikálok ellenük,
Kiátkozom, ki onnan oldalazva jön,
Vállalva eddig büntést, s ha kell a bárdot is, —
Hogy képzeled, hogy én tegyem fejedre koronádat?!
Hogy állhatnék a papjaim, a híveim elé?!
Mit gondolnának rólam?! —
Válassz más püspököt, ha mersz!*

Béla *Merek, ha ez merés kérdése csak! Mert merhetek!
Mert itt a fél ország máris mögöttem,
S a párezer görög csak díszkíséret: rangom illeti.
Ha fegyverbe ütközöm, nem jöttem volna föl Esztergomig...*

Lukács (Közbevág)

*Nem?! — S Zimonynál ki volt a görögök alvezére?!
Ezt meg az ország másik fele, tudja!*

Béla *Nem védekezni jöttem! Nincs miért.
Te negyven évig tetted, amit kellett, belső parancsra,
S ezért tisztellek is — bár tudom nem hiszed.
Időd lejárt. Most már más itt a környüállás,
S éppen miattam más, akit te is neveltél. —*

*Én nem félek már tőled, Érsek Úr!
Itthon, gyerekkoromban félted. Mindenki félt,
És nem csak itthon, még Bizáncban is
Az ellenpártokat toborzó fölmenőim:
Nagybácsik, dédnagybácsik, a szájalmas, szegény
Sok nyughatatlan másod- s harmadszülött
Árpád-fi is csak szavadtól rettegett!
De én nem félek tőled, — nincs miért!
Vétettem-é az országnak, s neked?
Ki mondhatja, hogy hitemet eladtam?
De te csak ülsz, s füled az Úr szavát akarja hallani!
És közben ítélsz, s azt hiszed, jogod van!
Vigyázz, ne terheld lelkedet, Bánffy Lukács!*

Lukács *„Istent szolgálni nagyobb bűnnel járhat,
S több bajjal, mint a királyi szolgálat.
Mert aki nagyobb ügyet szolgál, igát rakhat az ügyre
Ha jót is tesz; s politikusokkal küzdve*

Politikává teheti az ügyet is, nem azzal, amit tesz vagy kigondol,
Hanem azzal, amilyen ő maga. Tudom jól,
Ami történetemből hátra van még,
Legtöbbetek szemében csupa jelentéktelenség,
egy holdkóros őrült maga-ölése,
egy rajongó elbízott szenvedélye.
Tudom, a történelem, minél messzebb
Az ügy, annál bátrabban következtet.
Mégis minden rontás, minden szentségtörés,
Bűn, visszaélés, elnyomás, a hóhérbárd, a kés,
A közöny, kizsákmányolás, bűnhődéséhez ért el
Bennem, s mindnyájatokban. Te sem lehetsz kivétel.
Nem cselekszem s nem szenvedek többé a kardokért.
Istentől rendelt őrzőangyalom,
Lebegj immár a kivont kardokon.”

Béla Na, jó. — Ezt ismerem. Ez plágium volt, Érsek Úr.
Szegény Becket Tamás utolsó prédikációját
Londoni ügynökünk megküldte, még Bizáncba.
Pedig végszónak mily hatásos lenne, mily emelkedett!
Te nem cselekszel, s nem szenvedsz többé: kitérsz,
Aztán jöhet a mártíromság! — De engem
Nem jó, ha összetévesztesz Henrik királlyal;
Én nem csinállok mártírt az érsekemből,
S szentet se úgy csinállok, otromba gyilkolással, mint amaz!
Én, amint király leszek — s leszek! — a Pápa Úrral
Szentté avattatom királyi ősoimet, László királyt. —
Ez lesz a válaszom. És imádkozom, hogy élj soká,
S megérhesd, Érsek Úr!

Éjjél van. Eddig vártam, hogy felelj, — időnk lejárt.
Kitérsz, makacskodsz, — nem baj. Nincs kivont kard.
Futár van kint, ki eddig várt, de most
Az Urbsba indul már a Szent Atyához:
Ő küldjön akkor püspököt, s tegyen királlyá!
Értesz-e Érsek Úr!

Lukács (Tompán)

Béke veled, fiam...
In nomine Patris et Filii...

ÉLETALAKÍTÁS

Jöjjön el a te országod! (Váci Egyházmegyei Hatóság) — *Kedves Rahner atya!* (Új Ember) — *Lépések a megbékélés felé* (Oikumene)

Három fontos könyv. Az első „a váci egyházmegyei zsinat könyve”, a másodikban Karl Rahner válaszol a hozzáérkezett levelekre, s bölcsen, megértéssel igazítja el a tanácsát kérő fiatalokat, a harmadik *A keresztyén hit és az emberi ellenségeskedés* címmel Kecskeméten rendezett konferencia előadásait és dokumentumait tartalmazza.

A hazai egyházmegyei zsinatoktól nem kevesebbet várunk és remélünk, mint hogy segítsék az elmúlt negyven esztendő által szétzilált egyház újjáépítését, terjesszék s tegyék a hétköznapiok vezérlő elvévé az úgynevezett zsinati szellemet, s jelöljék ki azokat a feladatokat, melyek megvalósulása révén az egyházmegyéek olyan lelki és szervezeti központtá válnak, amelyben mindenki megtalálhatja a tehetsége szerinti működési területét.

E vonatkozásokat mind megtaláljuk a Keszthelyi Ferenc váci megyéspüspök szerkesztette zsinati könyvben. Logikus szerkezetű, mindenki számára érthető nyelven olvashatunk benne a kitűzött feladatok elméleti alapvetéséről, a javaslatokról, melyek menet közben gazdagították a zsinat nézőpontjait. A célkitűzések öntudatos, készséges, figyelmes helyi közösségekben minden nehézség nélkül megvalósíthatók. Adja Isten, hogy meg is valósuljanak.

Karl Rahner, a „kedves Rahner atya” alighanem rengeteg tanácskérő levelet kapott. Ezek közül azokat olvashatjuk e kötetben, amelyeket életük nyitott kérdései előtt álló fiatalok írtak neki. Lebilincselőek a meglátásai. Egyetlen közhely sem olvasható leveleiben, mindig a realitások talaján marad, s arra figyelmeztet, hogy a hétköznapiokban kell hiteles keresztyéneknek lennünk. Minden út Isten felé vezet — írja egy helyen —, érdemes tehát rájuk lépve, önmagunkhoz és küldetésünkhöz híven végigjárunk őket, még ha olykor szürkének, reménytelennek véljük is őket. A Kalász Vilmos fordította gyűjteményt minden fiatalokból álló közösségnek ajánljuk.

Az 1995-ös kecskeméti konferencián Seregély István egri érsek többiek között ezeket mondta felszólalásában: „...van egy keresztyén alapelv: nem más csinálja jól vagy

rosszul, nekünk kell jobban tenni, annak a keresztyén meggyőződésnek jegyében, melyet meggyőződéssel a világ egyetlen maradandó eligazításának tekintünk”. Ennek a gondolatnak, pontosabban igazságnak jegyében végezte munkáját a konferencia.

Az igazság, a megbékélésről hirdetett keresztyén tanítás egyértelmű, ám azt más szempontok keresztetik, olykor hatálytalanítják is. A politikai megfontolások sokszor az erkölcs ellenében hatnak, s részben ez a magyarázata, hogy újra meg újra akkora indulatok izzanak föl, amelyek nemegyszer fegyveres konfliktusok formájában vélik érvényesíteni igazukat. Minden józanul gondolkodó ember tudja, hogy közös érdekünk a megbékélés. De azt is tudjuk, hogy súlyos üzleti érdekek miatt törnek ki háborúk, s a médiumok manipulációja is gyakran elhomályosítja az egyetemes emberi érdekeket és értékeket.

Mindez nem jelenti azt, hogy ne tegyünk meg minden tőlünk telhetőt a megbékélésért és a kölcsönös kiengesztelődésért, hiszen csak így remélhetjük a világban tapasztalható feszültségek enyhülését. A megbékélést elősegítő folyamat fontos lépése volt a kecskeméti tanácskozás, reméljük, hogy az itteni előadások hangneme és bölcsessége hatja át világunkat.

STAHL ERVIN

CSEHOV: IVANOV

Az a fád férfiasság, amely Molière Don Juanját oly vonzóvá tette, itt pusztán akarátgyengeség, az az apadó életerő, amely ott ellenállhatatlan erővel szívta magába a másik nem életerejét, itt a feloldhatatlan magánytól fogy el végképp. Ivanovnak nincs kedve élni, ezért bűnt bűnre halmoz, Ivanov egyszerűen csak unatkozik, ezért tönkreteszi a környezetét. Ebben az Ivanovban nincs semmi szerethető, ellentétben Don Juannal, akiben mindvégig megvolt, ezért a történet elindul, majd nagyon lassan és nagyon félszegen eljut a végkifejletig, miközben a szemlélő úgy tapasztalja, hogy valójában meg sem történik, ami megtörtént.

Rendező és címszereplő — Székely Gábor és Cserhalmi György — egymásratalálása, amely létrejött a Don Juan esetében egy esztendővel ezelőtt, most elmaradt valahogy. Az a zavaros, nyomasztó, érthetlenségével ta-

szító világ, amelyet a rendező Csehov *Ivanov*-jába belefogalmazott, művészileg nem artikulálódik a színpadon. Marad a történet, amely önmaga zavaros, nyomasztó és érthetlenségével némileg taszító. A férfi, aki miatt a gyönyörű zsidó feleség vallást, vagyont, családot elhagyott, nem létezik — nincs, nem is volt. De nincs az a másik sem, akit a fiatal szerelme lát bele Ivanovba. Az az elesettségében is vonzó, sőt, éppen azzal hódító, szikár erejű férfialak. Ez az Ivanov nemcsak a két nő szerelméből nem kér, de a mi szimpátiánkból sem. Elutasít mindent, ami rokonszenvenessé tehetné. Hiányokból fogalmazott figura, a hiányból pedig nem jön létre hús-vér jelenség. S ha ő nincs, akkor csak egy kérdés marad: miért?

Miért?...

KÁLLAI KATALIN

LÁZÁR ERVIN: CSILLAGMAJOR

Nem írt meg három novellát. Lázár Ervin nyilvánosan, többször meggyónta „bűnét”: három elbeszélés még hiányzik a *Csillagmajor* ciklusból, mely az ünnepi könyvhétre jelent meg. Ami elkészült, az a magyar kisepika páratlan nyeresége. A felnőtteknek szóló mese műfaját eddig is Lázár nevével társítottuk, a *Négyszögletes Kerek Erdő* története, és a rokon alkotások azonban — tárgyuk szerint — inkább a tíz éven aluliakhoz álltak közel. (ez persze nem az író filozófiájára és etikájára vonatkozik, hiszen világszemléletének átéléséhez, nyelvi humorának teljes befogadásához felnőtt fej kell). A *Csillagmajor* a szülőhelyre, a Rácpácegresnek nevezett Alsó-Rácegrespusztára utal. Igaz, Lázár Ervin Budapesten született, mégis ez az eldugott település nevelte gyermekéiben (a szomszédságot, mint tudjuk, Illyés Gyula tette híressé: ő Felső-Rácegrespusztán született).

Az álom, a mitizáló emlékezés felé mozdított, gyönyörű szavú novellákat olvasunk. Pusztai héroszokról, a fifika paraszt geniúszairól, akiken például az sem tud kifogni, ha az ördög toppan be hozzájuk lovat patkoltatni. Nosza, elő az összes vasat, fémeket, ami a környéken föllelhető: a kovácsok kovácsa nem maradhat szégyenben holmi pökhendi pokolfia előtt! S aztán az ördög paripája nem bírja el a súlyos patkókat, ló és lovasa alatt beszakad a föld, hogy csak a soha nem csituló dübögés hallatszon a mélyből. A *grófnő* című írás Rácpácegres népének uralgái — jószán-

dékú — fölöltöztetéséről mesél. De hát mit kezdhetnének a népek magas sarkú cipellőkben, zsinóros mentékben? Egy hét kell, és az ügyes kezek munkája nyomán helyreáll a viéslet rendje. Ehhez a novellához — és ez a kötet szinte valamennyi írására jellemző — Lázár Ervin talál olyan közelítést (a rossz nő hírében álló Katunciét), ahonnan a jelmezből torokszorítóan örvendetesnek tűnik.

A legsikerültebb írásokban a mese valóságalappal bír. A furcsa kisangyal jötte inkább poétikus kitaláció, gyermeki fantáziamaradvány: prózateremtő ereje kevésbé van. A földszagú, érdes — vagy olykor virágszirmos — elbeszélések a legszebbek. Lázár Ervin a tájszavakkal — *nyárára, részből, hüvék,* — és a nevek zengzetével — a Tájbeli Lőrinc, Jósvai Jancsi, Bederik Duri, a Bütösék nevével — kapcsolja vissza a közelmúltig előreszaladó históriáit a népköltészetbe, a népi mesemondásba, a lírai prózába. Valójában nincs elődje abban a mesterségben, amelyet művel. Ezt a világot, ezt a beszédmódot ő találta ki. Még Tersánszky svádájával, Illyés szülőföldszeretetével is hiába példázunk.

Lázár Ervin a *Csillagmajor* kötetbe tervezett novellák közül hármat egyelőre nem írt meg. Adósunk. (Osiris)

TARJÁN TAMÁS

TÜSKÉS TIBOR: A JELENKOR INDULÁSA (1958-1964)

Tüskés Tibor nehéz korszakban, 1958 és 1964 között volt az akkor induló pécsi Jelenkor szerkesztője. Az Új Forrás sorozat legújabb darabjaként az ő visszaemlékezéseit tartja kezében az olvasó. A kötet bevallott célja a személyes emlékek felidézése, az irodalomtörténész, a filológus alapossága nélkül. Elődje az *Időrosta — Egy szerkesztő emlékeiből* című kötet, amelytől a szerző jelen könyve az időrend, a rendszeres múltfeltárás igényében különbözik. Félúton áll tehát a mű az emlékiratok magamentése és az irodalomtörténeti tanulmány tárgyilagossága között.

A volt szerkesztő nemcsak a folyóirat történetét, a vitákat, a pártállam részéről érkező támadásokat s a volt szerzők emlékét eleveníti fel, hanem, amit eddig talán nem volt alkalma kimondani: saját szerkesztői ars poetikáját is. A Nyugat szerkesztői koncepcióját alapul véve ez nem volt más, mint a színvonal és az igényesség elve, s vidéki lapként kiegészítve azzal, hogy a Jelenkor ne maradjon

el a legjobb fővárosi folyóiratoktól, de ugyanakkor folytatója legyen a pécsi, dunántúli irodalmi hagyományoknak is. Az elvek következetes betartása viszont az akkori körülmények között hőstettnek számított. A közepes, jellegtelen szerzők kiszorítása, s helyettük Weöres Sándor, Mándy Iván, Mészöly Miklós, Pilinszky írásainak közlése, a modern, kísérletező irodalom támogatása a Csorba Győző, Bertha Bulcsú, Lázár Ervin állandó szerzői-szerkesztői jelenlétével fémjelzett lapban ki is hívta a paternalista állam fejmosásait, majd a szerkesztő leváltását. Tüskés Tibort a lap hőskorszakában távolították el (1963-ban, leváltása előtt egy évvel érte el a Jelenkor a havonkénti megjelenést). Mint fiatal szerkesztő jelentős értékeket hozott létre, így a jogtalanság érzete, a sorok mögül elő-előtörő sértettség teljesen érthető. Megpróbál azonban tárgyilagos és fair lenni akár utódjával, Szederkényi Ervinnel szemben is, de az irodalompolitikai harcok, támadások lefolyását nem hallgathatja el. Felhívja a figyelmet elfeledett szerzőkre, kiknek kiléte, vagy életművük feltárása irodalomtörténeti feladat lenne (Jónás László, Menyhárd Alfréd). Bemutatja a folyóiratban lezajlott vitákat is, ami igen nagy segítség lesz a Jelenkor történetét vagy a hatvanas éveket kutató irodalomtörténetesek számára. A kötet személyes vallomás, a „koronatanú megszólalása”, értékes kordokumentum. (Új Forrás Könyvek, 23, 1995)

LIPTAI CSILLA

KABDEBŐ LÓRÁNT: JÁNOSY ISTVÁN

Jánosy Istvánt úgy emlegetjük, mint az Újhold című folyóirat körének jelentős íróját. Az ő esetében is bebizonyosodik azonban, hogy folyóirathoz kötni, annak nevével közös iskolába sorolni költőket, meglehetősen ingatag vállalkozás. Vajmi kilátástalan volna közös címszó alatt tárgyalni például Jánosy Istvánt és Nemes Nagy Ágneszt. Előbbi tulajdonképpen a gondolkodás, a lélek költője, utóbbi a tárgyakat és jelenségeket lelkesítette át. Jánosy — mint ebben a kötetben is megvallja — Jézust tekinti vezércsillagának, az ő jeleit ismeri fel újra meg újra; más újholdasok teljesen más ideálokat kerestek.

Kabdebő Lóránt nagyon helyesen az íróvallomásainak végeztével helyezi el őt az irodalmi folyamatban, rövid, kitekintésszerű fejezetben. Addigra azonban olyan mélységben

és annyira alaposan „járta körül” hőse életét és elveit, hogy az olvasó maga is képes arra, hogy mindenfajta skatulyázás nélkül helyezze el a költőt azok között, akik makacsul szembeszegülve a lét és a valóság reménytelenségével apró jelekből és élettényekből következtetnek arra, hogy valahol valaki mégis irányítja a világot. Ráadásul Jánosy István rendkívül alaposan ismeri a kultúra, a vallások és a költészet történetét — fordításai is bizonyítják —, így lírájában voltaképp e hatalmas műveltséganyag 20. századi értelmezését valósítja meg, hozzáátéve személyességét és belső indulatát, amely átlekesíti és új összefüggésbe állítja gondolatait.

Felfedezésszerűek és meghökkentőek a kötetben közölt önvallomások, amelyek tulajdonképpen gyónások. A depresszióra is hajlamos költő hol bámulatos könnyedén, hol lelke démonaival viaskodva alakította életművét. Mint igazi lírikus, verseiben is megjelenítette a heroikus küzdelmet, amelyet még hősiesebbé tett, hogy nemzedéke többi tagjaihoz hasonlóan neki sem kedvezett a történelem: új és új elhallgatásokra kényszerítette, megegyszer egzisztenciálisan is kiszolgáltatott helyzetbe sodorta.

Kabdebő Lóránt eléggé nem méltányolható módon könyvek és tanulmányok sorában dolgozza föl az újholdasok irodalmi törekvéseit. Ez a kitűnő munkája, amelyben félig-meddig igazságot is szolgáltat e méltatlanul háttérbe szorított kitűnő költőnek, beleilleszkedik hasonló tárgyú munkái sorába, és segít megismernünk az újabb magyar irodalom e jeles lírikusát és azt a környezetet is, mellyel viaskodva Jánosy István már eddig is jelentős életművet alkotott. (*Életünk Könyvek*)

RÓNAY LÁSZLÓ

OTTLIK EMLÉKKÖNYV

„...nem szabad bolygatni. Tabu. Csak körülírni szabad.” (Károlyi Csaba)

Ottlik Géza a mai irodalmi köztudatban az (egyik) legelismertebb szerzőnek számít. Annak ellenére, hogy a kritika egyetlen művét méltatta komoly figyelemre: az *Iskola a határon*. A képződött mítosz a lényegesen gyengébb szövegekre is kiterjedt, és szinte teljesen kizárta az esetleges kritikai hangnemet. Ennek következtében egy szilárd közhelyrendszer uralja az Ottlik-művekről szóló beszédet. Az Ottlik emlékkönyv teljes mértékben ezen

előfeltevések jegyében jött létre. Maga az emlékkönyv műfaj is kedvez a bíráló, elemző kérdésfelvetések háttérébe szorulásának, hiszen feltételezi, hogy az emlékezés tárgya vitán fölül áll. A kötet több eddig nem, vagy kevéssé ismert Ottlik-szöveget is tartalmaz. Ezek közül az irodalmiak sem bírnak jelentős esztétikai értékkel. A publicisztikai céllal íródottak érdekessége még inkább kérdéses. Jelenlétük arra a veszélyre figyelmeztet, hogy a kánonba került szerző neve akár érdektelen szövegek kritikai elismertségét is megteremtheti. Az emlékkönyv legtöbb írása méltatás. E műfaj legfőbb hátránya, hogy sokszor eldönthetetlen: a tárgyalt szerzőnek, vagy a méltatás írójának rangja bizonyítható. A kötetben helyet kapó hosszabb szövegek elemző szándéka is kérdéses, hiszen a használt esszényelv legtöbbször lehetetlenné teszi a mondottak pontos megértését, a szóképek gyakori használata inkább esztétikai használatú nyelvet idéz (Tandori Dezső, Balassa Péter, Lengyel Péter). Sajnos néhány olyan szöveg is belekerült a válogatásba, melyek szerepeltetése nehezen magyarázható (például Kolozsvári Papp Lászlóé).

Összességében elmondható, hogy a kötet írásai — egy-egy kivételtől eltekintve — elkerülik az Ottlik életmű problematikusabb, érdekesebb kérdéseit. (Szegedy-Maszák Mihály monográfiájában magas színvonalon kifejtett jó néhányat ezek közül.) Az önéletrajziság különös esztétikai funkciójának vizsgálata is hiányzik, pedig ezáltal elkerülhető lenne az önéletrajzi tények és a műértelmezések oly gyakori összemosása. A korábbi szakirodalom előfeltevéseit csak néhány írás vizsgálja felül. A legérdekesebb elemzések (Györffy Miklós, Jakus Ildikó, Szamuely Tamás) azonban megmutatják, van tétje az igényesebb Ottlik-olvasás megteremtésének.

Az emlékkönyv felvetheti azt a problémát, hogy ha a magyar kritika ilyen kevéssé hajlandó a számára fontos szövegek újraértelmezésére, és csak a már korábban megteremtett olvasatok konzerválását látja feladatának, vajon az eljövendő nemzedékek érdekesnek fogják-e találni a megmerevedett, de jó elemzésekkel kevéssé alátámasztott kánont.

PALKÓ GÁBOR

TEGNAP ELŐTT

A tanulmánykötet a régi Monarchia szellemi életének jelenségeit vizsgálja. Összeállítója, a

neves irodalomtörténész, Fried István, a szegedi József Attila Tudományegyetem keretében kezdeményezte a Monarchia-kutatást. A gyűjteményben Fried mellett tanítványai, jövendő irodalomtörténészek és a tudományág doktorjelöltjei szerepelnek kedves témáik teljes vagy vázaltszerű kidolgozásával.

Mindenekelőtt azért érdekes a téma s e részleges megvalósulása is, mert napjainkban egyre érezhetőbben tapasztaljuk a századvég és a századelő iránt megmutatkozó nosztalgiát. Kétségtelen tény, hogy a kiegészítés után szokatlanul hosszú békés időszak köszöntött a Monarchiára, bár figyelmes szem észrevehette már a későbbi viharfelhőket. A fejlődés is gyors tempójú volt: egymás után alakultak ki a nagyvárosok, a gazdaságban az ipar kezdett vezető szerephez jutni, átalakult a társadalmi struktúra is. És ami ezzel együtt járt: megváltozott a kultúra befogadói közege, módosult az olvasók, a színházba járók igénye, s ezt az íróknak, művészeknek, színházi embereknek ki kellett légiteniük.

Hogy valójában a nagy felpezsdülés és hódítás korszaka volt-e ez a néhány évtized, vagy inkább az iránta táplált később feltámadó nosztalgia fényében lett-e ilyen ígéretes korszak, arra részben választ adnak a tanulmányok. Fried István két kitűnő írása aligha véletlenül foglalkozik Franz Kafka — ő igazán nem nevezhető nosztalgikus szerzőnek — és Márai Sándor — ő viszont Kafka egyik első népszerűsítője volt magyar nyelvterületen — álmvilágával. A valóságot, legalábbis annak egy elég kijózanító részét mutatja be Sánta Gábor *Kóbor Tamás Budapestje* című tanulmányában. A mára jórészt elfelejtett, kezdeményező érdemei szerint alig méltatott író — *Budapest* című regényét tavalyelőtt adta ki, eléggé nem méltányolható sorozatában a Pesti Szalon Kiadó — fedezte föl Budapestet mint irodalmi témát, s mutatott mintát például Molnár Ferencnek is, aki részben az ő nyomán írt kissé elsietett regényt a főváros igen csak kétséges erkölcsi világaról. Rendkívül érdekes adatokat közöl Péter László *Juhász Gyula Bécsben* című írásában, Wenner Éva pedig a Monarchia irodalmát veti össze a triesztivel.

A jelek szerint a szegedi egyetem is érdekes műhelymunka folyik. Az egyetemeken kialakított műhelyektől remélhetjük a tudományág utánpótlását. Csak legyen szükség még az irodalomtudományra! (Szeged)

RÓNAY LÁSZLÓ

SOMMAIRE

Le millecentième anniversaire de l'État hongrois

GELLÉRT BÉKÉS:	Les hongrois sont-ils encore peuple de Dieu?
PÁL BOZSÓKY:	Les hongrois et la chrétienté au temps de la conquête du pays
LÁSZLÓ DOBSZAY:	Le millénaire de la liturgie de Hongrie
CSABA CSAPODI:	La Hongrie et les universités d'Europe au moyen-âge
ZOLTÁN DÁVID:	1100 ans dans le Bassin des Carpathes
MIHÁLY GYÖRGY VAJDA:	Le Hongrois et l'Europe entre 1896 et 1996

INHALT

Zum Millezentenarium

GELLÉRT BÉKÉS:	Sind die Ungarn auch heute Volk Gottes?
PÁL BOZSÓKY:	Ungarntum und Christentum in der Zeit der Landnahme
LÁSZLÓ DOBSZAY:	Das Millenium der Liturgie von Ungarn
CSABA CSAPODI:	Ungarn und die europäischen Universitäten im Mittelalter
ZOLTÁN DÁVID:	1100 Jahre im Karpathenbecken
MIHÁLY GYÖRGY VAJDA:	Ungarntum und das Europäertum zwischen 1896 und 1996

CONTENTS

About Millecentenary

GELLÉRT BÉKÉS:	Are the Hungarians also the people of God?
PÁL BOZSÓKY:	The Hungarian and Christianity at the age of their settlement
LÁSZLÓ DOBSZAY:	The millenium of the liturgy in Hungary
CSABA CSAPODI:	Hungary and the European universities in the middle ages.
ZOLTÁN DÁVID:	1100 years in the Carpathian Basin
MIHÁLY GYÖRGY VAJDA:	Being Hungarian and European between 1896 and 1996

Főszerkesztő és felelős kiadó: LUKÁCS LÁSZLÓ

Szerkesztőség: BITSKEY BOTOND, HORÁNYI ÖZSÉB, KISS SZEMÁN RÓBERT, MORVAY EDIT

Szerkesztőbizottság: BÉKÉS GELLÉRT, KALÁSZ MÁRTON, KENYERES ZOLTÁN, MOHAY TAMÁS, NAGY ENDRE, POMOGÁTS BÉLA, RÓNAY LÁSZLÓ, SZÖRÉNYI LÁSZLÓ, VÁRNAI JAKAB

Indexszám: 25 921 HU ISSN 0042—6024; Nyomás: Veszprémi Nyomda Rt.; Felelős vezető: Erdős András vezérigazgató

Lapunk megjelenését a József Attila Kulturális és Szociális Alapítvány, a Soros Alapítvány és a Nemzeti Kulturális Alap támogatja

Szerkesztőség: Budapest V., Kossuth Lajos u. 1. III. lh. II. em. Telefon: 117-7246; telefax: 117-7682. Kiadóhivatal: Budapest, V., Kossuth Lajos u. 1. I. lh. I. em. Tel.: 117-3661. Postacím: 1364 Budapest, Pf. 111. Előfizetés, egyházi és templomi árusítás: Vigilia Kiadóhivatala. Terjeszti a Magyar Posta, a HÍRKER Rt., az NH Rt. és alternatív terjesztők. A Vigilia csekkszámja száma: OTP. VII. ker. 11707024-20373432. Előfizetési díj: 1 évre 1000,— Ft, fél évre 500,— Ft, negyed évre 250,— Ft egy szám ára 95,— Ft. — Előfizethető külföldön a KKV-nál (H-1389 Budapest, POB 149.) vagy az Inter-Europa Bank Rt-nél (1053 Budapest, Szabadság tér 15) vezetett 11100104-1971941402 sz. számláján. Ára: 35,— USD vagy ennek megfelelő más pénznem/év.

SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD, CSÜTÖRTÖK 10—14 ÓRA KÖZÖTT.

KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.

Ára: 95 Ft

VIGILIA

SZEMLE

- Jöjjön el a te országod!
- Kedves Rahner atya!
- Lépések a megbékélés felé
- CSEHOV Ivanov (az Új Színházban)
- LÁZÁR ERVIN Csillagmajor
- TÜSKÉS TIBOR A Jelenkor indulása (1958–1964)
- KABDEBŐ LÓRÁNT Jánosz István
- Ottlik Emlékkönyv
- Tegnap előtt

A SZEMLÉKET ÍRTÁK

Kállai Katalin, Liptai Csilla,
Palkó Gábor, Rónay László, Stahl Ervin,
és Tarján Tamás

KÖVETKEZŐ SZÁMAINKBÓL

- Pilinszky János-émlékszám
- 1956 emlékezete
- RAPCSÁNYI LÁSZLÓ Pedro de Luna alkonya
- RÓNAI ZOLTÁN Egyház és állam az új Spanyolországban